

T.C.
SİİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Melek KAYA

XII. YÜZYIL İSLAM VE BATI KAYNAKLARINA GÖRE I. HAÇLI
SEFERİ SIRASINDA YAHUDİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. GÜLNİSA AYNAKUL

SİİRT – 2019

T.C.
SİİRT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Siirt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlanmış olduğum "XII. Yüzyıl İslam ve Batı Kaynaklarına Göre I. Haçlı Seferi Sırasında Yahudiler" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezinin kağıt ve elektronik kopyalarının Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezinin tamamı her yerden erişime açılabilir.

29.07.2019
Melek KAYA

Doküman No: SİÜ.FR-1549;
No:00

Revizyon Tarihi: 15.05.2018;

Revizyon

T.C.
SİRT ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Prof. Dr. Gülnisa AYNAKUL danışmanlığında, Melek KAYA tarafından hazırlanan bu çalışma 29.07.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Gülnisa AYNAKUL
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi İİasan TAŞKIRAN
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Seyfettin KAYA

İmza:
İmza:
İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.
29.07.2019

İmza
Doç. Dr. Veysel OKÇU
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÖN SÖZ	VIII
GİRİŞ	1
I. KONU VE ÖNEMİ	1
II. AMAÇ VE YÖNTEM.....	1
III. KULLANILAN KAYNAK ESERLER	2
a. İslam Kaynakları.....	2
b. Latin Kaynakları	5
c. Bizans Kaynakları.....	9
d. Ermeni ve Süryani Kaynakları	11
e. Yahudi Kaynakları.....	13
VI. ARAŞTIRMA ESERLER.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

A. HAÇLI SEFERLERİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	16
B. I. HAÇLI SEFERİ ÖNCESİNDE İSLAM DÜNYASI'NIN DURUMU	28
C. I. HAÇLI SEFERİ ÖNCESİNDE BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DURUMU	33
D. I. HAÇLI SEFERİ ÖNCESİNDE AVRUPA'NIN DURUMU.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

A. YAHUDİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	40
B. İSLAM HÂKİMİYETİ ALTINDA YAHUDİLER	46
B. 1. Yahudilerin Cemaat Yapılanmaları	55
B. 1. 1. Re'su'l-Calutluk.....	55
B. 1. 2. Yeşivalar (Yahudi Akademileri).....	58
B. 2. Yahudilerin Sosyal Hayatları.....	60
B. 3. Ekonomik ve İlmi Hayatta Yahudiler.....	66
C. HİRİSTİYAN HÂKİMİYETİ ALTINDA YAHUDİLER	72
C. 1. Bizans Yönetiminde Yahudiler.....	72
C. 2. Ortaçağ Hıristiyan Avrupa'sında Yahudiler	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. I. HAÇLI SEFERİ'NİN AVRUPA'DAKİ YAHUDİLER ÜZERİNE ETKİSİ.....	83
B. HAÇLILARIN KUDÜS'Ü ELE GEÇİRİŞİ ESNASINDA YAHUDİLERE YÖNELİK TUTUMLARI	101
C. I. HAÇLI SEFERİ SONRASI DOĞU'DA KURULAN HAÇLI DEVLETLERİ İDARESİNDEKİ YAHUDİLER	109
D. DİĞER HAÇLI SEFERLERİ SIRASINDA YAHUDİLERE KARŞI YAPILAN SALDIRILAR	115
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	122
ÖZGEÇMİŞ	138

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****XII. YÜZYIL İSLAM VE BATI KAYNAKLARINA GÖRE I. HAÇLI SEFERİ
SIRASINDA YAHUDİLER****Melek KAYA****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gülnisa AYNAKUL****Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN****Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Seyfettin KAYA****2019, Sayfa: 144**

Haçlı Seferleri, dünya tarihinin en önemli din savaşları arasında yer almaktadır. XI. yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu seferler, yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemi kapsamaktadır. Haçlı Seferleri, her ne kadar Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında cereyan etse de Hıristiyanlarca Hz. İsa'nın katili olarak görülen Yahudilerin de bu seferlerden etkilendikleri görülmektedir. Özellikle I. Haçlı Seferi'nin Yahudiler üzerine etkisi büyük olmuştur. Bu bağlamda araştırmamızda I. Haçlı Seferi sırasında Haçlıların Yahudilere bakış açıları, sefer sırasında Almanya'nın Ren bölgesinde yaşayan Yahudilere yönelik gerçekleştirdikleri saldırılar ve Haçlıların Ortadoğu'da ele geçirdikleri yerlerdeki Yahudilere yönelik yaklaşımları ele alınmıştır. Çalışmanın ana kaynaklarını XII. yüzyıla ait İslam, Haçlı, Bizans, Ermeni, Süryani ve Yahudi kaynakları oluşturmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili Batı'da yapılan müstakil çalışmalardan da önemli ölçüde yararlanılmıştır. Söz konusu kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, I. Haçlı Seferi'nin Avrupa'nın Almanya bölgesinde yaşayan Yahudiler ve Kudüs'te yaşayan Yahudiler için büyük bir yıkımla sonuçlandığı görülmektedir. Hıristiyan toplumunda Yahudi karşıtı eğilimlerin daha rahat bir şekilde açığa çıkmasını sağlayan Haçlı Seferleri, Yahudilerin Hıristiyanlar arasında ne kadar zayıf bir azınlık olduğunu gözler önüne sermiştir. Bundan sonraki süreçte Yahudiler, Hıristiyanların saldırılarına daha açık hale gelmişlerdir. Yabancı literatürde Haçlılar ve Yahudileri ele alan birçok çalışma bulunmakla birlikte konuyla ilgili Türkçe yapılan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda araştırmamız söz konusu eksikliğin giderilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar, I. Haçlı Seferi.

ABSTRACT**JEWES DURING THE FIRST CRUSADE ACCORDING TO ISLAMIC AND
WESTERN SOURCES OF THE TWELFTH CENTURY****Melek KAYA****Thesis Advisor: Professor Doctor Gülnisa AYNAKUL****Jury: Assistant Professor Hasan TAŞKIRAN****Jury: Assistant Professor Seyfettin KAYA****2019, Page: 144**

The Crusades are among the most important religious wars of world history. These campaigns, which began in the late 12th century, cover a period of approximately two hundred years. Although the Crusades took place between Christians and Muslims, also Jews, who called as The Jesus' murderers by Christians, have been affected by these campaigns. Especially the first crusade had a great impact on the Jews. In this context, in our research perspectives of the Crusaders on Jews during the first crusade, attacks on Jews living in the Rhine of Germany during the campaign and the approaches of the Crusaders to the Jews living in the Middle East was discussed. The main sources of the study are sources of Islamic, Crusader, Byzantine, Armenian, Syriac and Jewish of the twelfth century. In addition to, the studies carried out in the West about the subject also have been used significantly. According to the information obtained from the sources, the first crusade is seen as a great destruction for the Jews living in the Germany region of Europe and the Jews living in Jerusalem. The Crusades, which enabled anti-Jewish tendencies to be revealed more easily in Christian society, also revealed the weakness of Jews among Christians. In the following process, the Jews became more vulnerable to the attacks of Christians. Although there are many studies dealing with the Crusaders and Jews in the foreign literature, Turkish studies conducted relevant to the subject aren't enough. In this context, our research is importance in terms of eliminated this deficiency.

Keywords: Christians, Crusaders, Jews, Muslims, The First Crusade.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çevirmen
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
R. H. C.	: Recueil des Historiens des Croisades
s.	: Sayfa
S.	: Sayı (Dergi)
ss.	: Sayfa sayısı
TAD.	: Türkiye Araştırmaları Dergisi
Terc.	: Tercüme
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Trans.	: Translated
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayınlayan

ÖN SÖZ

XI-XIII yüzyılları arasında yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemi kapsayan Haçlı Seferleri, Müslümanlar ve Hıristiyanlarla birlikte Yahudilerin tarihinde de önemli bir yere sahiptir. “XII. Yüzyıl İslam ve Batı Kaynaklarına Göre I. Haçlı Seferi Sırasında Yahudiler” adlı tez çalışmamız Haçlı Seferlerini özellikle de I. Haçlı Seferi’ni Yahudiler bağlamında ele almaktadır.

Tez çalışmamız Giriş ve Sonuç kısımları dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, önemi, amacı ve yöntemi belirtildikten sonra kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmektedir. Dört başlıktan oluşan birinci bölümde, Haçlı Seferlerinin kısa bir tarihçesi, I. Haçlı Seferi öncesinde İslam dünyası, Bizans ve Avrupa’nın genel durumu hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. İkinci bölüm üç ana başlıktan oluşmakta olup, bu bölümde Yahudilerin tarihçesi, İslam hâkimiyeti altında yaşayan Yahudilerin sosyo-ekonomik ve kültürel durumları, Bizans yönetimindeki Yahudiler ile Ortaçağ Hıristiyan Avrupa’sındaki Yahudilerin sosyo-ekonomik durumu ele alınmıştır. Çalışmamızın ana kısmını oluşturan üçüncü bölüm dört başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde I. Haçlı Seferi sırasında Avrupa’daki Yahudilere karşı yapılan katliamlar, Haçlıların Kudüs’ü ele geçirdikleri esnada Yahudilere yönelik tutumları, Orta Doğu’da kurulan Haçlı devletlerinin idaresi altındaki Yahudilerin durumu ve I. Haçlı Seferi’nden sonra meydana gelen diğer seferlerde Yahudilere karşı yapılan saldırılar genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında beni yönlendiren, bilgi ve tecrübesinden yararlandığım danışman hocam Sayın Prof. Dr. Gülnisa AYNAKUL’a teşekkürü borç bilirim. Çalışmamızın İngilizce çevirilerini kontrol ederek yardımını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Yasin COŞKUN’a, Fransızca çevirilere yardımcı olan Arş. Gör. İbrahim ÇALAN’a, araştırma süreci boyunca bilgi ve fikirlerinden istifade ettiğim mesai arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Figen KANBİR’e, Dr. Arş. Gör. İlyas SÜVAĞCI’ya, Arş. Gör. Merve SANDIKÇIOĞLU’na, Arş. Gör. Yakup ASLAN’a, Arş. Gör. Halat AKIN’a ve Arş. Gör. Erkan IŞIKTAŞ’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, bana verdikleri maddi ve manevi destekten dolayı aileme teşekkür borçluyum.

MELEK KAYA

Siirt 2019

GİRİŞ

I. KONU VE ÖNEMİ

Haçlı Seferleri, hem dünyada hem ülkemizde ilgi çeken araştırma konuları arasında yer almaktadır. Pek çok yönüyle ele alınan bu seferlerin tarafları Müslümanlar ve Hıristiyanlar olduğu için yapılan araştırmalar, genel olarak her iki din bağlamında ele alınmıştır. Ancak Haçlı Seferlerinin Yahudiler üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur. Özellikle I. Haçlı Seferi esnasında Müslümanlar gibi Yahudiler de Haçlıların katliamlarına maruz kalmışlardır. Yabancı literatürde Haçlı Seferlerini Yahudiler açısından değerlendiren pek çok müstakil çalışma bulunmakla birlikte ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Konuyla ilgili sadece Emrullah Kaleli'nin Avrupalı Yahudileri ele aldığı "Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm (1096-1190)" isimli makalesi bulunmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında ülkemizde Haçlı Seferlerini Yahudiler açısından ele alan çalışmalar eksik kalmaktadır. Bu çalışmada, belirttiğimiz eksikliğin giderilmesine bir nebze katkıda bulunmak amacıyla Haçlı Seferleri ve Yahudiler konusu ele alınmıştır. Haçlı Seferleri dönemi geniş bir tarih aralığını kapsadığı için çalışmanın sınırları Yahudilerin en fazla zarar gördüğü I. Haçlı Seferi olarak belirlenmiştir. "XII. Yüzyıl İslam ve Batı Kaynaklarına Göre I. Haçlı Seferi Sırasında Yahudiler" adlı tez çalışmamız Haçlı Seferlerini Yahudiler bağlamında ele alan ilk derli toplu Türkçe çalışma olması bakımından önem arz etmektedir.

II. AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışmamızın amacı; tarihte haç ve hilalin savaşı olarak bilinen Haçlı Seferlerinin iki din mensuplarının haricinde, üçüncü bir semavi dinin mensupları olan Yahudileri nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bununla birlikte İslam idaresindeki Yahudilerle Hıristiyan idaresindeki Yahudilerin yaşamları üzerinden her iki dindeki Yahudilik algısının nasıl olduğunu, Hıristiyanlıktaki Yahudilik algısının seferler döneminde Yahudileri nasıl etkilediğini, Haçlıların Yahudilere yönelik yaklaşımlarını, I. Haçlı Seferi esnasında hem Avrupa'da, hem Kudüs'te Yahudilere karşı yapılan katliamları, dönemin ana kaynakları doğrultusunda değerlendirerek Haçlı Seferlerinin Yahudi

toplumu üzerindeki etkisini açığa çıkarmak çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır. Araştırma esnasında ilk önce konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra söz konusu döneme ait İslam, Haçlı, Bizans, Ermeni, Süryani ve Yahudi kaynakları taranarak konuyla ilgili veriler toplanmıştır. Ana kaynaklardan, yabancı ve Türkçe literatürden elde edilen veriler doğrultusunda araştırma metni oluşturulmuştur. Üç bölümden oluşan tez çalışmasının birinci ve ikinci bölümlerinde Haçlılar ve Yahudilerle ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Tez çalışmasının asıl metnini oluşturan üçüncü bölüm ise dönemin ana kaynaklarından elde edilen bilgiler üzerine inşa edilmiş, araştırmada doküman analiz yöntemi mukayeseli bir şekilde kullanılmıştır. Kaynaklardaki bilgilere sık sık atıfta bulunarak I. Haçlı Seferi esnasında Avrupalı Yahudiler ile Filistin Yahudilerinin uğradıkları katliamlar üzerinde durulmuş, konuyla ilgili özellikle yabancı dilde yapılan çalışmalardan yararlanılarak Ortadoğu’da kurulan Haçlı krallıklarındaki Yahudilerin genel durumu ele alınmıştır.

III. KULLANILAN KAYNAK ESERLER

a. İslam Kaynakları

İbnü’l-Kalanisi, *Zeylü Tarihi Dımaşk*: Haçlı Seferleri hakkında bilgi veren İslam kaynakları arasında en önemli eserlerden biri İbnü’l-Kalanisi’nin *Zeylü Tarihi Dımaşk* adlı eseridir. İbnü’l-Kalanisi, 1073’de Dımaşk’ta dünyaya gelmiş ve 1160 yılında ölmüştür. Eseri, Hilal b. El-Muhassin es-Sâbi’nin “*Tarihu Dımaşk*” adlı eserine yazılan bir zeyldir. 960 yılından başlayıp 1160 yılına kadar gelen eserin iki redaksiyonu vardır. Birinci redaksiyonu 1141’den önce, ikincisi ise 1160 yılı civarında tamamlanmıştır. Eserdeki olaylar, İhşidilerin son zamanlarından başlayıp Selçuklular, Börüler ve Zengilere bağlı Dımaşk’ta görev yapan valilerin devirlerine, 1057 yılından sonra ise yıllara göre düzenlenmektedir. Eser, I.-II. Haçlı seferleri konusunda birinci elden kaynak olarak kabul edilmektedir. XIX. yüzyıla kadar ilim camiasında tanınmayan bu eser, 1908 yılında Amedroz tarafından neşredilmiştir. İbnü’l-Kalanisi’nin eseri, özellikle tezimizin kapsadığı dönem olan I. Haçlı Seferi ile ilgili detaylı bilgi veren bir kaynak olup çalışmamızda H.A.R. Gibb tarafından yapılan İngilizce çevirisi ile Onur Öztağ tarafından yapılan Türkçe çevirisi karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır¹.

¹İbnü’l-Kalanisi, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, (İngilizce terc.: H.A.R. Gibb), London 1932; İbnü’l-Kalanisi, *Şam Tarihine, Zeyl*, (Çev.: Onur Öztağ), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.

İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*: Ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden biri kabul edilen İbnü'l-Esir, 1160 yılında Cezire-i İbn Ömer'de dünyaya gelmiş ve 1233 yılında ölmüştür. İbnü'l-Esir'in kaleme aldığı on ciltlik "*el-Kâmil fi't-Târih*" adlı eseri, dünyanın yaratılışından başlayıp 1231 yılına kadar gerçekleşen olayları ihtiva etmektedir. Genel bir tarih olarak yazılan eser, ana hatlarıyla siyasi-askeri bir İslam tarihi niteliğindedir. Haçlılar konusu, eserin onuncu cildinden itibaren başlamakta olup, onların Ortadoğu'daki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. İbnü'l-Esir'in Haçlı Seferlerinin ilk yıllarıyla ilgili verdiği bilgiler, çoğunlukla İbnü'l-Kalanisi'nin *Zeylu Tarihi Dimask*'ına dayanmaktadır. Eser, ilk olarak Caralus Johannes Tornberg tarafından XIII Cilt halinde 1851-1876 yıllarında Paris'te yayınlanmıştır. Kahire'de ve Beyrut'ta da basılan eserin 1988-1991 yılları arasında Abdülkerim Özaydın'ın başkanlığında bir heyet tarafından Türkçe'ye tercümesi yapılmıştır. Çalışmamızda Abdülkerim Özaydın tarafından yapılan bu tercüme kullanılmıştır².

İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*: 1300 yılında Busra'da dünyaya gelen İbn Kesir, din âlimi ve tarihçi olarak tanınmaktadır. İslam tarihinin en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli eseri, tıpkı diğer genel tarihler gibi yaratılıştan başlayarak 1365-1366 yılına kadar gelen olayları kronolojik bir sırayla anlatmaktadır. On dört ciltten oluşan bu eser, biyografi bakımından zengin olmasına karşılık siyasi tarih açısından zayıf bir kaynaktır. Eser, 1994 yılında Mehmet Keskin tarafından *Büyük İslam Tarihi* başlığıyla Türkçe'ye çevrilmiştir³.

Azimi, *Azimi Tarihi*: 1090 yılında Halep'te dünyaya gelen Azimi veya İbnü'l-Azimi'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Azimi'nin tek nüshası Türkiye'de bulunan eseri, *Tarihü'l-Azîmî* olarak bilinmektedir. Eser, Hz. Âdem'den başlayıp 1160 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Eser, muhtasar olmakla beraber XI. yüzyılın sonları ile XII. yüzyılının ilk yarısı hakkında orijinal bilgileri barındırmaktadır. Halep ve civarı tarihi ile Haçlılara dair verdiği bilgiler bakımından önemli bir eserdir. Özellikle eserdeki Haçlı Seferlerinin bir nedeni olarak gösterilen Hıristiyan hacıların Kudüs'e alınmadığı

² İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi X-XII*, (Çev.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987.

³ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, c. XII-XIII, (Çev.: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

bilgisi ve I. Haçlı Seferi'yle ilgili bazı rivayetler, eseri diğer İslam kaynaklarından farklı kılmaktadır. Eserin 1063 yılından sonrası Claude Cahen tarafından yayınlanmıştır. Daha sonra Ali Sevim, eser üzerinde çalışma yaparak eserin 1038-1143 yılları arasını kapsayan kısmın Selçuklularla ilgili bölümlerinin tercümesini yapmış ve *Azimî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538)* adıyla yayınlamıştır⁴.

Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mirâtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayân: 1186 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen ve 1256 yılında Dımaşk'ta vefat eden Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin eseri, başlangıçtan 1256 yılına kadar gelmekte olup büyük bir İslam tarihi niteliğindedir. *Mirâtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayân* adını taşıyan bu eser, 30 ciltten fazla olup yıllara göre sıralanmaktadır. Yunani tarafından 21 cilt olarak muhtasar hale getirilen esere 4 ciltlik bir zeyl daha yazılmıştır. Özellikle Selçuklu ve Eyyubi tarihleri için önemli bir eser olan *Mirâtü'z-Zaman*'daki Haçlılar ile ilgili konular, çoğunlukla İbnü'l-Kalanisi'nin eserine dayanmaktadır. Eserin Haçlılarla ilgili bölümleri büyük bir Haçlı külliyyatı olan *Recueil des Historiens des Croisades*'in⁵ (R.H.C.) *Historiens Orientaux (Doğulu Tarihçiler)* serisinde neşredilmiştir. Çalışmamızda eserin *Historiens Orientaux* bölümünün üçüncü cildinde bulunan Fransızca çevirisinden yararlanılmıştır⁶.

İbnü'l-Adim, Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb - Zübdetü'l-Haleb fi Tarihi Haleb: 1192'de Halep'te dünyaya gelen İbnü'l-Adim, 1262 yılında Kahire'de vefat etmiştir. *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb* adlı eseri, İslam boyunca Halep'te yaşayan ve Halep'e uğrayan önemli kişilerin biyografilerini içermektedir. Eser özellikle Halep tarihi, coğrafyası ve önemli şahsiyetleri hakkında ve bölgedeki siyasi ve sosyal olaylar hakkında bilgiler veren önemli bir kaynaktır. *Buğyetü't-Taleb*'in Haçlılarla ilgili

⁴ Muhammed b. Ali Azimi, *Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2006.

⁵ Fransızların hazırladığı *Recueil des Historiens des Croisades* adlı büyük ansiklopedi Haçlı Seferleriyle ilgili doğu ve batı kaynaklarını birleştirmesinden oluşan temel bir Haçlı kaynağıdır. Bu eser bir külliyyat şeklinde olup, beş seriden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; *Les Lois (Kanunlar)*, 2 Cilt, Paris 1841-1843; *Historiens Occidentaux (Batılı Tarihçiler)*, 5 Cilt, Paris 1844-1906; *Documents Arméniennes (Ermeni vesikaları)*, 2 Cilt, Paris 1869-1906; *Historiens Orientaux (Doğulu Tarihçiler)*, 5 Cilt, Paris 1872-1906; *Historiens Grecs (Doğu Romalı Tarihçiler)*, 2 Cilt, Paris 1875-1881; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı, Doğulu Tarihçiler", *Belleten*, LIV/210, Ankara 1990, s. 863-898; Güray Kırpık, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", *Turkish Studies*, Volume. 4/3, Ankara 2009, s. 1438.

⁶ İbnü'l-Cevzi, *Mirât ez-Zaman*, *Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Orientaux*, III, Paris 1884.

bölemleri de *Recueil des Historiens*'in *Orienteaux* serisinde neşredilmiştir⁷. Müellifin ikinci eseri de *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihi Haleb* ismini taşımaktadır. Bu eser, *Bugyetü't-Taleb*'in muhtasarı olup kronolojik sıraya göre 1243'e kadar gelen olayları ele almaktadır. *Zübdetü'l-Haleb*, Kuzey Suriye'deki Haçlı faaliyetleri ve buna mukabil Haçlılara karşı düzenlenen seferler ile Türk-İslam devletlerinin birbirleriyle ilişkileri hakkında bilgiler içermektedir. Haçlılar ile ilgili bilgiler, daha ziyade İbnü'l-Kalanisi'nin eserinden alınmıştır. *Zübdetü'l-Haleb*'in Haçlı Seferleriyle ilgili kısımları da *Recueil des Historiens*'de neşredilmiştir. Haçlı Seferleriyle ilgili bu seçmeler 1096/97 yılı olaylarından başlayıp 1146 yılında son bulmaktadır. Her iki eserin Selçuklularla ilgili kısımlarının tercüme ve değerlendirmesi Ali Sevim tarafından yapılmıştır⁸.

Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*: İran edebiyatının XI. yüzyılda yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Nasır-ı Hüsrev (1003-1077)'in 1046 yılında başlayan Filistin ve Mısır seyahatini anlattığı *Sefernâme* adlı eseri, Haçlıların Ortadoğu'ya gelişlerinden önce bölgenin durumunu ve önemli şehirleri tasvir etmesi bakımından oldukça önemli bir eserdir. Çalışmamızda eserin Abdülvehap Terzi tarafından yapılan Türkçe çevirisi kullanılmıştır⁹.

Ahmet bin Mahmud, *Selçuknâme*: XVI. yüzyılda Ahmet bin Mahmud tarafından kaleme alınan bu eser, Selçukluların tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar arasında yer alır. Eser, ağırlıklı olarak Büyük Selçuklu tarihi ile ilgilidir. *Selçuk-nâme*, Erdoğan Merçil tarafından Türkçe'ye kazandırılmış olup, çalışmamızda Haçlı Seferi öncesinde İslam dünyasının durumuyla ilgili kısım için bu eserden yararlanılmıştır¹⁰.

b. Latin Kaynakları

Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*: 1059 yılında doğan Fulcherius Carnotensis, I. Haçlı Seferi'ne bizzat katılan Haçlı müelliflerindendir. Fulcherius, 1100 yılında Kudüs'e yerleştikten sonra *Gesta*

⁷ İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1989; *Bugyat At-Talab Fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleleri)*, (Yay.: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.

⁸ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 / 1055-1127)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2014.

⁹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev.: Abdülvehap Terzi), İstanbul 1994.

¹⁰ Ahmed B. Mahmud, *Selçuk-nâme*, (Haz.: Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

Francorum Iherusalem Peregrinantium adlı eserini yazmaya başlamıştır. Eser, 1101, 1106 ve 1124-1127 yıllarında olmak üzere üç ayrı kısım halinde kaleme alınmıştır. İlk kitap Clermont Konsili ile başlamakta ve 12 Ağustos 1099 Askalon savaşı ile sona ermektedir. İkinci kitap 1100-1118 yılları arasındaki olaylar ve I. Baudouin'in faaliyetlerini, üçüncü kitap ise 1118-1127 yılları arasında II. Baudouin'in faaliyetlerini anlatmaktadır. Bir Haçlı papazı olarak Baudouin'in yanında bulunmasından dolayı birçok olaya şahit olan Fulcherius, birçok olayı ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. *Recueil Des Historiens külliyyatının Historiens Occidentaux (Batılı Tarihçiler)* kısmında, “*Gesta Francorum Hierosolimatana Peregrinantium*” adıyla Fransızca olarak yayınlanan eserinin İngilizce çevirileri de bulunmaktadır. Fulcherius'un eserinin birinci kitabı, iki ayrı yüksek lisans tezi olarak Türkçe'ye çevrildiği gibi vakayinamenin tamamı da İlcan Bihter Barlas tarafından *Fulcherius Carnotensis, Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Çalışmamızda Fulcherius'un vakayinamesinin İngilizce ve Türkçe çevirileri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır¹¹.

Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*: Albertus Aquensis'in hayatı hakkında hemen hiç bir bilgi bulunmamaktadır. I. Haçlı Seferi'ne bizzat katılmayan Albertus Aquensis, eserini 1120-1158 yılları arasında Almanya'da yazmıştır. Eser, Haçlıların 1095'teki başlangıcından 1120 yılına kadar ki faaliyetlerini kapsamaktadır. Abertus'un eseri, diğer Latin kaynaklarıyla kıyaslandığında, ikinci elden bir kaynak olmasına karşın, seferden hemen sonra yazılmış olması, diğer kaynaklarda bulunmayan konularla ilgili içerdiği bilgiler ve bu bilgilerin yerel kaynaklarla da paralellik göstermesi açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Tezimizle ilgili olarak I. Haçlı Seferi sırasında, Ren bölgesinde Yahudilere yapılan saldırılarla ilgili en detaylı bilgi veren Haçlı kaynağıdır. Eser,

¹¹ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006; (İngilizce çev.: Edward Peters), *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials*, Materials, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971; (Türkçe çev.: Ayhan Can), *Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesi'nin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabın Tercümesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1998; (Türkçe çev.: Mukadder Yıldız), *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferleri Vakayinamesi Kitap I*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999; (Türkçe çev.: İlcan Bihter Barlas), *Fulcherius Carnotensis, Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009; Ebru Altan, “Birinci Haçlı Seferinin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis ”, *Tarih Dergisi*, Prof Dr. İsmet Miroglu'na Hatıra Sayısı 37, İstanbul 2002, ss. 45-49.

Recueil Des Historiens külliyyatının *Occidentaux* kısmında Fransızca yayınlanmıştır. Almanca'ya da çevrilen bu eserin bazı bölümleri, August C. Krey ve Edward Peters tarafından İngilizce'ye çevrilmiş olup tezimizde bu çeviriler kullanılmıştır¹².

Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem*: I. Haçlı Seferi'nin görgü tanıklarından olan Raimundus Aguilers'in hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. "*Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*" adlı eserinde kendisini Le Puy Kanon'u olarak tanıtmaktadır. Müellif eserini, Vivers piskoposuna bilgi vermek, Tanrı'nın yüceliğini göstermek, Toulouse kontu Raymond'un faaliyetleri hakkında bilgi vermek ve Haçlı Seferi'nin tenkitlerini azaltabilmek amacıyla yazdığını belirtmektedir. Raimundus'un eseri, Haçlı Seferlerinin başlangıcından başlayıp 1099 Askalon savaşı ile sona ermektedir. Eser, İznik'in, Antakya'nın ve Kudüs'ün Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle ilgili detaylı bilgi veren kaynaklardan biridir. *Recueil Des Historiens*'in *Occidentaux* kısmında Fransızca olarak yayınlanan eserin August C. Krey, Edward Peters ve J.H. Hill-L.L. Hill tarafından yapılan İngilizce çevirileri bulunmaktadır. Tezimizde eserin İngilizce çevirileri kullanılmıştır¹³.

Anonim Haçlı Kroniği, *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum*: I. Haçlı Seferi liderlerinden olan Bohemond'un yanındaki papazlardan birinin yazdığı anonim (yazarı bilinmeyen) "*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymimitorum*" adlı eser, 1095 yılındaki Clermont Konsili ile başlayıp 1099 Askalon savaşıyla sona ermektedir. Bu eserin 1100 veya 1101 yılında yazılmış olduğu düşünülmektedir. Eserde Haçlıların İstanbul'a varışı, İznik'i kuşatmaları, Dorilium Savaşı, Antakya Savaşı, Kudüs'ün alınması ve Askalon Savaşı konuları anlatılmaktadır. Yazarı bilinmeyen bu önemli kaynağın, Rosalind Hill, August C. Krey, Edward Peters tarafından yapılan İngilizce tercümeleleri bulunmaktadır. *Gesta Francorum*, Ergin Ayan tarafından *Anonim*

¹² Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006; Edward Peters, *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials*, Materials, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971.

¹³ Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui ceperunt Jerusalem*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006; John Hugh Hill-Laurita L. Hill, *Raymond D'Aguilers Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, Philadelphia 1968; Edward Peters, *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials*, Materials, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971; Birsal Küçükşipahioglu, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers ", *Tarih Dergisi*, S. 41, İstanbul 2005, s. 17-24.

Haçlı Kroniği adıyla Türkçe'ye çevrilmiş olup, çalışmamızda eserin İngilizce ve Türkçe çevirileri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır¹⁴.

Guibertus Novigenti, *Historia Hierosolymitana*: Diğer bir Haçlı kaynağı, Guibertus Novigenti'nin *Gesta Francorum*'ma yaptığı eklemelerden oluşan eseridir. 1109 yılından yazıldığı düşünülen bu eser, *Gesta Francorum*'daki bilgilere ek olarak Guibertus'un şahsen topladığı bilgiler ile Fulcherius'un eserinden yapılan eklemelerden oluşmaktadır. Eser, Fransızca olarak *Recueil des Historiens' in Occidentaux* bölümünün dördüncü cildinde *Historia Quæ Dicitur Gesta Dei Per Francos* adıyla neşredilmiştir¹⁵.

Ekkehard Von Aura, *Hierosolymita*: Bir manastırın başrahibi olan Ekkehard Von Aura, 1101 yılında Alman hacılarıyla beraber Filistin topraklarına gitmiştir. Eserini Almanya'ya döndükten sonra 1115 yılında yazdığı düşünülmektedir. Eser, Haçlı Seferine bizzat katılanların kendisine anlattıkları hikâyelerden, hatırlardan ve o zamana kadar yazılmış olan kroniklerden alınan bilgilerden oluşmaktadır. Ekkehard'ın eseri tezimizle ilgili olarak I. Haçlı Seferi sırasında, Ren bölgesinde Yahudilere yapılan saldırılarla ilgili bilgi veren Haçlı kaynaklarından biridir. Eserin I. Haçlı Seferi ile ilgili bazı bölümleri August C. Krey ve Edward Peters tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş olup çalışmamızda bu tercümelemelerden yararlanılmıştır¹⁶.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*: Sur (Tyre) başpiskoposu olan Willermus Tyrensis, Ortadoğu'daki Haçlıların Müslümanlar ile mücadeleleri hakkında en ayrıntılı bilgiler veren Latin müellifidir. 1130'lu yıllarda Kudüs'te dünyaya gelen müellifin 1187 tarihinden önce Roma'da öldüğü tahmin edilmektedir. Willermus'un "*Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*" adını taşıyan eseri 23 kitaptan oluşmaktadır. Eseri, Haçlı Seferlerinin başlamasından 1184 yılına kadar geçen olayları kapsamaktadır. Haçlıların Kudüs'e gelmelerine kadar

¹⁴ *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006; Edward Peters, *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials, Materials*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971; (Türkçe çev.: Ergin Ayan), *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

¹⁵ Guibertus Novigenti, *Historia Hierosolymitana*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, IV, Paris 1879.

¹⁶ Ekkehard of Aura, *Hierosolymita*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006; Edward Peters, *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials, Materials*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971; Fatih Erkoçoğlu, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Çizgi Kitapevi, Konya 2018, s. 25.

geçen olayları Albertus'tan, 1127 yılına kadar olan olayları da Fulcherius'tan faydalanarak yazdığı kabul edilmektedir. Eserinde Haçlılarla Müslümanlar arasındaki mücadeleyi, özellikle Kudüs, Antakya ve Urfa Haçlı devletleri çevresinde yaşanan olayları geniş bir biçimde ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Konumuzla ilgili olarak, kısa da olsa Haçlıların Ren civarındaki Yahudi katliamlarına değinmesi bakımından bizim için oldukça önemli bir kaynaktır. 1095-1184 yılları arasındaki Doğu Akdeniz'deki Haçlı faaliyetlerini ele alan bu esere daha sonra eklemeler yapılmıştır. Eklemelerin bazıları Batı'da bazıları ise Doğu Akdeniz topraklarında yazılmış olup bunlar 40 kadar yazmadan oluşmaktadır. Willermus'un eserinin XI. ve XII. kitaplarının Türkçe çevirisi, Ebru Altan tarafından; XVI, XVII, XVIII. kitaplarının Türkçe çevirisi de Ergin Ayan tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Ergin Ayan, daha sonra Willermus'un eserinin başlangıçtan 1099 yılına kadar olan kısmını, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği: Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar* adıyla; 1099-1143 yılları arasını kapsayan kısmını, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II: Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine Kadar 1099-1143* adıyla; 1143-1163 yılları arasını kapsayan kısmını da "*Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*" adıyla yayınlamıştır. Çalışmamızda eserin Türkçe çevirileri kullanılmıştır¹⁷.

Willermus Malmesberi, *Gesta Regum Anglorm*: İngiliz tarihçi Willermus Malmesberi 1096-1143 yılları arasında yaşamıştır. Hayatının tamamını İngiltere'de bir rahip olarak geçiren müellifin eseri, *Gesta Regum Anglorum* adını taşımaktadır. Eserin Haçlılarla ilgili kısmı Clermont Konsili ile başlamakta, Kudüs'ün alınmasının ardından, 1101 Haçlı Seferleriyle devam etmektedir. Bunun birlikte kaynak, 1102 yılında sona ermesine rağmen yazar, ara ara 1124 yılı olaylarına da değinmektedir. Tezimizde eserin İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır¹⁸.

c. Bizans Kaynakları

Anna Komnena, *Alexiad*: Bizans kaynakları içinde I. Haçlı Seferi hakkında bilgi veren en önemli kaynak, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un kızı Anna

¹⁷ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, (Çev.: Ergin Ayan), Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, (Çev.: Ergin Ayan), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II (Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine Kadar, 1099-1143)*, (Çev.: Ergin Ayan), Gece Kitaplığı, Ankara 2018.

¹⁸ William of Malmesbury, *Gesta Regvm Anglorvm*, (İngilizce terc. ve yay., R.A.B. Mynors- R. M. Thomson- M. Winterbottom), *The History of the English Kings*, c. I-II, Clarendon Press, Oxford 1998.

Komnena tarafından yazılan “*Alexiad*” adlı vakayinamedir. Anna Komnena, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos’un ilk çocuğu olarak 1083 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiş ve 1153 yılında ölmüştür. Alexios’un imparator olmadan öncesindeki başkomutanlık dönemi ile başlayan eser, İmparatorun biyografisi mahiyetinde olup, 1069-1118 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır. Anna Komnena, bu eserde Haçlı Seferlerinin sebepleri, Bizans-Haçlı ilişkileri, Haçlıların İstanbul’a gelişleri, Türklerle Haçlıların ilk karşılaşmaları gibi konuları detaylı olarak anlatmaktadır. *Alexiad*, I. Haçlı Seferi’nin başlangıcı, seyri ve Bizanslıların Latinlerle ilgili sahip oldukları olumsuz bakış açılarını aktarması bakımından oldukça önemli bir kaynaktır. 1928 yılında E. A. Daves tarafından İngilizce’ye çevrilen *Alexiad*, B. Lieb tarafından 1937 yılında Fransızca’ya çevrilmiştir. Eser, Türkçe’ye Bilge Umar tarafından *Alexiad, Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Akexios Komnenos Dönemi’nin Tarihi, Malazgirt’in Sonrası* adı altında çevrilmiş olup çalışmamızda bu çeviri kullanılmıştır¹⁹.

Bizans kaynakları arasında *Alexiad* dışında, Ioannes Kinnamos’un, Niketas Khoniates’in ve Ioannes Zonaras’ın eserlerinden de tezimizin çeşitli bölümlerinde yararlanılmıştır. Ioannes Kinnamos’un, yirmi dokuz ciltten oluşan eseri, 1118-1176 yılları arası olaylarını kapsamaktadır. Eserin birinci cildinde, Ioannes Komnenos’un saltanat dönemi özet halinde verilirken, diğer yirmi sekiz ciltte ayrıntılı bir şekilde İmparator Manuel devrinde yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Kinnamos’un eseri, Işın Demirkent tarafından *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118-1176)* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir²⁰. Niketas Khoniates’in yirmi bir kitaptan oluşan “*Historia*” adlı eseri, 1118-1206 yılları arasında hüküm sürmüş olan Bizans imparatorlarının saltanat dönemlerini kapsamaktadır. Franz Grabler tarafından üç cilt halinde Almanca olarak yayınlanan eserin birinci cildi, Fikret Işıltan tarafından *Niketas Khoniates, Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri* adıyla; ikinci ve üçüncü ciltleri ise Işın Demirkent tarafından “*Niketas Khoniates’in Historia’sı (1180-1195) Komnenos Hanedanı’nın Sonu ve II Isaakios Angelos Devri*” ve *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1195-1206) İstanbul’un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması* adıyla Türkçe’ye

¹⁹ Anna Komnena, *Alexiad, (Anadolu’da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi, Malazgirt’in Sonrası)*, (Çev.: Bilge Umar), İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996.

²⁰ Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118-1176)*, (Yay.: Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 2001.

çevrilmiştir²¹. Ioannes Zonaras'ın on sekiz kitaptan eseri, evrenin yaratılışından başlayarak 1118 yılına kadarki olayları içeren genel bir tarih kitabıdır. Eserin 17. ve 18. kitapları, Bilge Umar tarafından *Tarihlerin Özeti* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir²².

d. Ermeni ve Süryani Kaynakları

Urfalı Mateos Vakayinamesi ve Papaz Grigor Zeyli: Haçlı Seferleri hakkında bilgi veren en önemli Ermeni kaynağı, Ermeni başrahip Urfalı Mateos'un kaleme aldığı *Vakayiname*'dir. XI. yüzyılın sonunda ve XII. yüzyılın ilk yarısında Urfa'da yaşamış olan Urfalı Mateos'un, yazdığı vakayiname, 952 yılından 1136 senesine kadar geçen olayları kapsamaktadır. Eserin 1136 yılından 1163 yılına kadar ki kısmı ise Grigor adında bir Papaz tarafından yazılmıştır. Kronolojik olarak kaleme alınan eser, Yakın Doğu tarihi ve özellikle bu bölgelerin Türkler tarafından ele geçirilişi, I-II. Haçlı Seferleri ve bu seferlerle Suriye ve Filistin bölgelerine hâkim olan Latin kontluklar hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Urfalı Mateos'un Vakayinamesi'nin Haçlı Seferlerine ait olan kısmı Ed. Dulaurier tarafından 1850 yılında tercüme edilmiştir. Aynı müellif, eserin tamamını 1858 tarihinde Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan üç adet yazma nüshanın üzerinden tercüme etmiş ve dipnotlar ilave ederek yayınlamıştır. Ed. Dulaurier, daha sonra 1869'da aynı eserin Haçlı Seferlerine ait olan kısmının tercümesini, *Recueil des Historiens* serisinin "*Documents Arméniens*" bölümünün birinci cildinde yayınlamıştır. Vakayinamenin Kudüs'te basılan Ermenice metni, Hrant D. Andreasyan tarafından *Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir²³.

Anonim Süryani Vakayinamesi: Adı bilinmeyen Süryani bir din adamı tarafından XIII. yüzyılın başlarında (1203-1204) yazılan *Anonim Süryani Vakayinamesi*, Haçlı seferlerinin Ortadoğu'daki faaliyetleri hakkında bilgi veren kaynaklardan biridir. Eser, I.

²¹ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 1995; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, (Çev.: Işın Demirkent), Dünya Yayınları, İstanbul 2004; *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195) Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, (Çev.: Işın Demirkent), Dünya Yayınları, İstanbul 2006.

²² Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (Çev.: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

²³ Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, S. 1, İstanbul 1949, ss. 102-108; Ali Sevim, "Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. I, S. 1, Ankara 1963, ss. 319-321; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952 - 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 - 1162)*, (Çev.: Hrant D. Andreasyan, notlar Edouard Dulaurer-M. Halil Yinanç), TTK Yayınları, Ankara 2000.

Haçlı Seferi'yle başlayıp 1164 yılına kadar geçen olayları içermektedir. Bu vakayiname, A. S. Tritton tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve H.A.R. Gibb tarafından notlandırılarak yayınlanmıştır. Eserin İngilizce çevirisi, Vedii İlmen tarafından *I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir²⁴.

Süryani Mihail'in Vakayinamesi: 1126'da Malatya'da doğan ve 1166-1199 yılları arasında Antakya'da Yakubî patriği olarak görev yapan Süryani Mihail, 1200 yılında ölmüştür. Süryanice yazılmış olan eserinde, Hz. Âdem'den başlayıp 1195 yılına kadar yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Daha sonra bu esere adı bilinmeyen biri tarafından 1204-1234 yılları arasını anlatan bir zeyl yazılmıştır. Süryani Mihail'in eseri İslam tarihi, Selçuklular ve Haçlılar tarihi açısından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Eser, J. B. Chabot tarafından *Chronique de Michele Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)* adıyla 1924 yılında Fransızca tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır. 1916-1920 yıllarında Paris'te basılan eser, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye *Süryani Keşiş Mikhail'in Vakayinâmesi* adıyla tercüme edilmiş olup, çalışmamızda eserin TTK tarafından henüz yayınlanmamış olan tercümesi kullanılmıştır²⁵.

Gregory Ebû'l-Farac, Ebû'l-Farac Tarihi: Çalışmamızda kullandığımız Süryani kaynaklarından biri de Bar Hebraeus olarak bilinen Gregory Ebû'l-Farac'ın *Ebû'l-Farac Tarihi* adlı vakayinamesidir. Babası Yahudi bir hekim olduğu için İslam literatüründe İbnü'l-İbrî adıyla tanınan Ebû'l-Farac, 1226 yılında Malatya'da doğmuştur. Yazarın 1286 yılında öldüğü düşünülmektedir. Ebu'l-Farac'ın eseri, Ortaçağ'da Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında yaşanan olaylarla ilgili veren önemli bir kaynaktır. Kronolojik bir dünya tarihi niteliğindeki bu eser, yaratılıştan başlayıp müellifin ölüm tarihi olan 1286 yılına kadar geçen olayları içermektedir. Eserin birinci kısmı siyasi tarih niteliğinde olup, ikinci ve üçüncü kısımları ise kilise tarihinden bahsetmektedir. Bu esere daha sonra başkaları tarafından ekler yazılmış ve tarih olarak 1495-1496 yılına kadar getirilmiştir. Müellif ayrıca Müslümanların kendisinden rica etmesi üzerine, eserini özet halinde hazırlayarak *El-Muhtasarü fi-Ed-Düvel* adıyla Arapça'ya çevirmiştir. Süryanice ve Arapça nüshaları günümüze kadar ulaşan Ebu'l-

²⁴ *I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, (Notlar H. A. S. Tritton, Çev.: Vedii İlmen), Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

²⁵ Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihailin Vakayinamesi, İkinci Kısım 1042-1195*, (Çev: Hrant D. Andreasyan), TTK Basılmamış Tercüme Eserler Kısım, Ankara 1944.

Farac'ın eseri, ilk olarak 1663 yılında *Historia orientalis autore Gregoria* adıyla Oxford'da basılmıştır. 1783 yılında Almanca'ya çevrilmiş, 1890 ve 1958 yıllarında Beyrut'ta Anton Sâlihânî tarafından yeni baskıları yapılmıştır. Ernest A. Wallis Brudge tarafından "*The Cronografy of Gregory Abu'l-Faraj*" adıyla Süryanice'den İngilizce'ye çevrilen eser, Ömer Rıza Doğrul tarafından "*Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus) Abû'l-Farac Tarihi*" adıyla iki cilt halinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eserin özellikle II. cildi Haçlı Seferleri tarihiyle ilgili bilgileri ihtiva ettiği için çalışmamızda bu ciltten yararlanılmıştır²⁶.

e. Yahudi Kaynakları

I. Haçlı Seferi sırasında özellikle Avrupa'daki Yahudilere yapılan saldırılarla ilgili bilgi veren en önemli kaynaklar, Yahudi kronikleridir. Bu kroniklerinden ilki, Solomon Bar Simson'un kroniğidir. Kronikte Hıristiyanların ve özellikle de Haçlıların Yahudilere bakış açıları ve Almanya'nın Ren bölgesindeki Yahudi cemaatlerine yapılan saldırılarla ilgili detaylı bilgiler verilmektedir. Hatta kroniğin bazı yerlerinde saldırının yapıldığı kentlerdeki ölenlerin isimleri ve nasıl öldükleri dahi anlatılmaktadır. Solomon'un kroniğine göre daha kısa olan Anonim Yahudi kroniğinde de, Haçlıların Yahudilere yönelik tutumları ve yapılan katliamlar genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Her iki kronik Shlomo Eidelberg ve Robert Chazan tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda Solomon Bar Simson'un kroniğini *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)* adıyla, Anonim Yahudi kroniğini de *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)* adı altında neşreden Robert Chazan'ın çevirisi kullanılmıştır²⁷. Doğu Akdeniz'deki Yahudilerle ilgili bilgiler ise, XII. yüzyıla ait Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia isimli Yahudi seyahatçilerin eserlerinde yer almaktadır. Tudela'lı Benjamin 1165-1173 yılları arasını kapsayan seyahatine 1165 yılında İspanya'dan başlayarak İslam dünyasının, Bizans İmparatorluğu'nun ve Haçlı devletlerinin önemli şehirlerinin tarihi mekânları, ticari ve sosyo-kültürel yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ratisbon'lu Petachia'nın 1170-1187 yılları arasını kapsayan seyahati ise 1170 yılında yaşadığı Prag kentinden başlayarak Polonya, Kiev, Kırım, Tataristan, Ermeniyeye, İran, Irak Suriye, Filistin ve Anadolu'yu kapsamaktadır. Tezimiz açısından

²⁶ Abu'l-Farac, *Gregory, (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi*, c. I-II, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999.

²⁷ Robert Chazan, *European Jewry and The First Crusade*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1987.

her iki seyyahın gezdikleri şehirlerde hem İslam idaresinde hem de Haçlı hâkimiyetinde yaşayan Yahudilerin dini, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatları hakkında verdikleri bilgiler oldukça önemlidir. 1930 yılında yayınlanan “Jewish Travellers” isimli eserde, İngilizce tercümeleri bulunan bu seyahatnameler, Nuh Arslantaş tarafından 2001 yılında *Tudela’lı Benjamin-Ratisbon’lu Petachia, Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, adıyla Türkçe’ye çevrilmiş, 2009 ve 2013 yılında da *Tudela’lı Benjamin-Ratisbon’lu Petachia, Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri* adıyla tekrar basımı yapılmıştır. Tezimizde bu eserlerin İngilizce ve Türkçe çevirileri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır²⁸.

VI. ARAŞTIRMA ESERLER

Batıda Haçlılar ile ilgili yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çoğunluğu İngilizce olan bu çalışmaların bir kısmının Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Yararlandığımız bu eserlerin başında Steven Runciman’ın *Haçlı Seferleri Tarihi* adlı çalışması gelmektedir. Prof. Dr. Fikret İşıltan tarafından Türkçe’ye çevrilen ve Türk Tarih Kurumu tarafından basılan bu eser, üç ciltten oluşmaktadır. Kitabın birinci cildinde *I. Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı’nın Kuruluşu*, ikinci cildinde *Kudüs Krallığı ve Frank Doğu (1100-1187)* ve üçüncü cildinde *Akka Krallığı ve Daha Sonraki Haçlı Seferleri* anlatılmaktadır. Oldukça ayrıntılı olan bu kitap, Haçlı Seferleri tarihi için önemli bir kaynaktır. Yine Haçlı seferleri ve bu seferlerin Yakındoğu üzerine etkilerini inceleyen çeşitli makalelerin bulunduğu ve Kenneth Setton’un editörlüğünde yayınlanan *A History of the Crusades* adlı altı ciltlik Haçlı Seferleri külliyatı çalışmamızın vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca Haçlı Seferleri tarihçisi olan Jonathan Riley-Smith’in *The Oxford History of the Crusades, The First Crusade and the Idea of Crusading, What Were the Crusades (Haçlılar Kimlerdi?)*, adlı eserleri çalışmamızda yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Bunun dışında B. Stevenson’un, *The Crusaders in the East*; Joseph Francois Michaud’un *The History of the Crusades*; August C. Krey’in, *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*;

²⁸ “Benjamin of Tudela”, *Jewish Travellers*, (Ed. Elkan Nathan Adler), George Routledge&Sons, LTD., London 1930, ss. 38-63; “Rabbi Petachia of Ratisbon”, *Jewish Travellers*, (Ed. Elkan Nathan Adler), George Routledge&Sons, LTD., London 1930, ss. 64-91; *Tudela’lı Benjamin-Ratisbon’lu Petachia, Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (Çev.: Nuh Arslantaş), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001; *Tudela’lı Benjamin-Ratisbon’lu Petachia, Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, (Çev.: Nuh Arslantaş), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

Ernest Barker', *The Crusades*; Hans Eberhard Mayer'in *The Crusades*; Thomas F. Madden'in *The New Concise History of the Crusades*; Zoé Oldenbourg'un *The Crusades*; Robert Payne'in *The Crusades A History*; Thomas Asbridge'nin *The First Crusade; Haçlı Seferleri*; Cecile Morrisson'un *Haçlılar*; W. P. M. Holt'un *Haçlılar Çağı 11 yy. 'dan 1517'ye Yakındoğu ile Haçlı Devletleri ve Komşuları, Urfa Kontluğu, Antakya Prenslığı, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*; Claude Cahen'in *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı* isimli eserleri çalışmamızda yararlandığımız Batılı kaynaklardır. Ayrıca Batı literatüründe Haçlılar ve Yahudiler üzerine yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar, tezimiz için bir nevi ana kaynak niteliğinde olup oldukça önemlidir. Robert Chazan'ın *European Jewry And The First Crusade*; J. Riley Smith'in "*The First Crusade and The Persecution of The Jews*"; Christoph T. Maier'in "*Crusade Propaganda and Attacks against Jews in the Late Twelfth and Thirteenth Centruies*"; Joshua Prawer'in *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem; The World of the Crusaders, "The Settlement of the Latins in Jerusalem"* isimli çalışmaları tezimizde yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Haçlı Seferleri ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmaların başında ise Fikret Işıltan ve Işın Demirkent'in eserleri gelmektedir. Özellikle Işın Demirkent'in eserleri, bu alanda çalışma yapan araştırmacılar için bir rehber niteliğindedir. Demirkent'in *Haçlı Seferleri* adlı eseri I. Haçlı Seferi'nden başlayıp Haçlı devletlerinin yıkılışına kadar gelmektedir. Kitap, Dünya Yayıncılık tarafından Haçlı Seferlerinin 900. yılı olan 1997 yılında basılmıştır. Yine Işın Demirkent'in Haçlılar ile ilgili çeşitli konularda kaleme aldığı kitap ve makaleler ile Ebru Altan'ın doktora tezi olarak hazırladığı ve TTK tarafından yayınlanan "*İkinci Haçlı Seferi*" adlı eseri çalışmamızın özellikle giriş kısmında kullandığımız araştırma eserleri arasındadır. Bunların dışında Fikret Işıltan tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan Georg Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi*; Güray Kırpık'ın *Doğu'nun ve Batı'nın Gözünden Haçlılar*; Amin Maalouf'un, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*; Carole Hillenbrand'ın *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri* adlı eserleri, Haçlı Seferleri'nin Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasını nasıl etkilediği ve sefer öncesi ve sonrası bu bölgelerin durumu hakkında verdiği bilgiler bakımından çalışmamızda yer verdiğimiz diğer önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. HAÇLI SEFERLERİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1095 Clermont Konsili ile başlayan ve yaklaşık iki yüz yıl boyunca Yakın Doğu'yu kasıp kavuran Haçlı Seferlerinin, iç içe geçmiş pek çok nedeni bulunmaktadır. Siyaset tarihçileri, bu seferleri Avrupalıların kendi topraklarından daha verimli topraklar ve daha iyi hayat şartları bulmak için giriştikleri bir hareket olarak değerlendirirken ekonomi tarihçileri, bu hareketi Avrupa'nın Doğu'ya doğru yayılması yani Avrupa kolonizasyonu ve Ortaçağ emperyalizmi olarak görmektedir²⁹. Bununla birlikte Batılı tarihçilerin çoğu, Haçlı Seferlerinin İslam'ın yayılmasına ve Hıristiyan topraklarını ele geçirerek genişlemesine bir karşı saldırı niteliğinde olduğunu belirterek daha çok dini nedenleri ön plana çıkarmaktadır³⁰. Fakat bu seferlerin nedenlerinin iki dinin çatışmasından ziyade, daha çok Avrupa'da yaşanan siyasi, sosyal ve özellikle de ekonomik durumla ilgili olduğu görülmektedir.

XI. yüzyılın son çeyreğinde, Avrupa'da arka arkaya meydana gelen büyük doğal afetler ve salgın hastalıklar, Haçlı Seferlerinin sosyal ve ekonomik yönünü oluşturmaktadır. Bu dönemde Avrupa'da yıllardan beri süregelen açlık, yoksulluk ve topraksızlık sıkıntılarının doğurduğu bir kargaşa hâkimdi. İslam fetihleriyle birlikte Akdeniz ticaretinin Müslümanların eline geçmesi, Avrupa'yı ekonomisi toprağa dayanan, içe dönük feodal bir yapı haline getirmiştir. En temel ihtiyaçlar açısından bile Doğu'ya bağımlı hale gelen Avrupa'da nüfusun hızla artması, tarımda yaşanan kuraklık, 1094 yılındaki sel felaketi, salgın hastalıklar gibi doğal felaketler, ekonomik durumun daha da kötüleşmesine neden olmuştur³¹.

²⁹Şaban Ali Düzgün, "İki Dünyanın Karşılaştırılması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Döneminde İlişkiler", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 669-670.

³⁰Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?* (Çev.: Berna Kılınçer), Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 104; Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades*, Rowman & Littlefield Publishers, 2013, s. 4.

³¹İşin Demirkent, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, S. 35, İstanbul 1994, s. 66. 76; Aynı yazar, "Haçlı Seferlerinin Mahiyeti ve Başlaması", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri (26-27 Mayıs 1997)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1998, s. 1; Cecile Morisson, *Haçlılar*, (Çev.: Nermin Acar), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2005, s. 10; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 89-90; Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev.: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 10-16; Ye. Agibalova-G. Donskoy, *Ortaçağ Tarihi*, (Çev.: Çağdaş Sümer), Yordam Kitap, İstanbul 2017, s. 97-98.

Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi durum da seferlerin başlamasında etkili olan sebeplerden biridir. Karolenj Devleti'nin merkezi gücü parçalanmasıyla otorite, kralın kontrolünden çıkarak her eyalette ileri gelen bir kişinin eline geçmiştir. Avrupa, hanedanların, kralların, prenslerin, düklerin, piskoposların ve hatta şehirlerin kendi aralarında hâkimiyet ve üstünlük için mücadele ettikleri bir saha haline gelmiştir. Papalık kurumu da Avrupa'daki bu siyasi mücadeleye katılmıştır. Avrupa toplumu üzerinde büyük bir etkiye sahip bulunan Papalık, Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında 1054 yılında yaşanan bölünmeyi ortadan kaldırarak, hem Hıristiyanlık âlemini Papa'nın yönetiminde yeniden birleştirmek hem de Avrupa'daki siyasi güçleri itaat altına almak istiyordu³².

Seferin bir başka sebebi de, İslam hâkimiyeti altındaki topraklarda hac yolculuğunun çok zorlu ve sıkıntılı olduğu, Müslümanların hacılara kutsal mekânları ziyarette zorluk çıkardıkları ve Doğu Hıristiyanlarına zulmettikleri yönünde Batı dünyasında yapılan propagandaydı³³. Özellikle Fatımi Halifesi El-Hâkim'in gayrimüslimlerin can ve mal varlıklarına yönelik uygulamaları, 1009'da Kutsal Kamame/Mezar Kilisesi'nin tahrip edilmesi ve bölgede Selçuklu-Fatımi mücadelesinin yarattığı sıkıntılar, Avrupalı Hıristiyanların kutsal yerleri kurtarma arzusunun tetikleyen etkenler olarak I. Haçlı Seferi'nin propagandasını beslediği kabul edilmektedir. Bu söylemler, bölgede Abbasi-Fatımi veya Selçuklu-Fatımi mücadelesinin doğurduğu kargaşa zamanında ve yolda bedevilerce taciz edilen hacılar için doğru olabilir fakat bunu bütünüyle İslam dünyası için genellemek doğru değildir. Çünkü Hıristiyanlar,

³² Frederic Dunclaf, "The Councils of Piacenza and Clermont", *A History Of The Crusades*, Vol. I, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 231; Demirkent, , "Haçlı Seferleri Düşüncesinin..." s. 66-67; Aynı yazar, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 6; H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, (Çev.: Kriton Dinçman), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.16; Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, s. 28; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 402; Madden, *a.g.e.*, s. 6; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, (Çev.: L. Ece Sakar), Osprey Askeri Tarih Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 27.

³³ Joseph Francois Michaud, *The History of The Crusades*, Vol. I, (Trans.: W. Robson), London 1852, s. 30-31; Süryani Mihail, *Süryanî Patrik Mihail'in Vakayinamesi, İkinci Kısım 1042-1195*, (Çev.: Hrant D. Andreasyan), (TTK Henüz basılmamış Nüsha), Ankara 1944; s. 39; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, (Çev.: Ergin Ayan), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 42-43. Müslümanların Hıristiyanların hac yapmalarının engellendiğine dair bilgi, Azîmî'nin eseri dışında İslam kaynaklarında bulunmamaktadır. Azîmî'nin eserinde 1093 yılı olaylarını anlatırken "Sahil halkı, Frank ve Rum hacılarının Beytülmuqaddes'e (Kudüs) gitmelerine engel oldular" demektedir. Yazar, yine aynı yılda Dımaşk'tan hareket eden Müslüman hacıların da yolda yağma edilip çok kötü bir vaziyette geri döndüklerini bildirmektedir. *Azîmî, Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 33.

Müslümanların idaresine girdikleri andan itibaren “zimmi” statüsünde kabul edilip din ve vicdan hürriyeti bakımından belli bir hukuki güvenceye sahiptiler. Kudüs’ün Müslüman hükümdarları, “kitap ehli” bildikleri dinlere karşı hoşgörülerinin yanında şehre bazı ekonomik faydalar sağladıkları için hacıları hoş karşılıyorlardı. Ancak şu bir gerçektir ki Müslümanlar aleyhine yapılan bütün bu propagandalar, Hıristiyan dünyasının Müslümanlara karşı tahrik edilmesinde kullanılan bir husus olmuştur³⁴.

Haçlı seferlerinin başlamasının en önemli sebeplerinden biri de kuşkusuz Türklerin Batı’ya ilerleyişinin önünü kesmektir. Anadolu’da Türk hâkimiyetinin artması ve Bizans’ın Türklerin eline geçmesinin her an gerçekleşebileceği ihtimalinin belirmesi ve bunun gerçekleşmesi halinde Türklerin Avrupa’nın hâkimiyetini ellerine geçirmesi durumu başta Bizans olmak üzere, bütün Avrupa ülkelerinde bir korku yaratmıştır³⁵. Bu nedenle ilk olarak 1074 yılında Bizans İmparator’u Mikhail VII. (1071-78), Papa Gregorius VII. (1073-85)’tan Türklere karşı ücretli asker yardım talebinde bulunmuş fakat bu yardım gerçekleştirilememiştir³⁶. 1081 yılında Bizans tahtına çıkan I. Aleksios Komnenos (1081-1118), Anadolu’daki siyasi durumun Bizans lehine gelişme göstermesi üzerine bundan yararlanmak ve ordusunu kuvvetlendirmek amacıyla tekrardan Batı’dan ücretli asker yardımı talebinde bulunmuştur³⁷.

Haçlı Seferleri, Papa II. Urbanus’un 18-28 Kasım 1095 tarihlerinde toplanan Clermont Konsili’nde yaptığı çağrı ile başlamıştır. Papa yaptığı bu çağrıda; Türklerin Hıristiyan ülkelerin merkezine girdiklerini, halka kötü davrandıklarını ve kutsal yerlere hakaret ettiklerini ileri sürerek, kutsal toprakları ve Doğu’daki Hıristiyanları

³⁴ Feridun Dirimtekin, *Haçlı Seferlerde İnönü-Eskişehir Meydan Muharebeleri*, İstanbul 1946, s. 10-11; Hans Eberhard Mayer, *The Crusades*, (İngilizce çev.: John Gillingham), Oxford University Press, Norwich 1978, s. 6. 14; Nomiku, *a.g.e.*, s. 21-23; Sayime Durmaz, *Haçlılar ve Doğu Hıristiyanlığı: XI-XIII. Yüzyıllar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 18. Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev.: Nureddin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 45; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (Çev.: Mustafa Daş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 36; Emrullah Kaleli, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılular (1096-1204)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 64.

³⁵ Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 11; İhsan Süreyya Sırma, *Haçlı Seferleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s. 26. Türkler, Malazgirt Savaşı’ndan sonra Anadolu’ya girerek Marmara ve Ege kıyılarına kadar ilerlemiş, İzmir’de bir beylik kurarak kuvvetli bir donanma meydana getiren Çaka Bey, Rumeli yönünde Bizans’ı ciddi bir şekilde tehdit eden Peçeneklerle işbirliğine gitmişti. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 179.

³⁶ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 2; aynı yazar, “Haçlı Seferlerinin Mahiyeti...”, s. 4-5; Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, s. 105; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 77-82; Cahen, *Haçlı Seferleri...*, s. 92-93.

³⁷ Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 81-82; Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, (Çev.: Mehmet Morali), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 708; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 333-334; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 48.

Müslümanların zulmünden kurtarmaları için bütün Avrupa'yı Haçlı seferine katılmaya davet etmiştir. Urbanus, ayrıca seferin büyük bir hac yolculuğu olacağını, sefere katılanların ve bu savaşta hayatını kaybedenlerin günahlarının affedileceğini fakat yemin ettiği halde Kudüs'e ulaşmadan geri dönenlerin veya sefere çıkmayanların ise aforoz edileceğini söylemiştir. Bununla birlikte fiziksel güçten yoksun ihtiyarların, hastaların ve kadınların sefere katılmalarını istememiştir³⁸. Papa'nın yaptığı bu çağrı Batı Hıristiyanlarınca büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Çünkü Ortaçağ'da Hıristiyanlar, dünyanın sonunun yaklaştığını ve Hz. İsa'nın yeryüzüne inmesine çok az bir zaman kaldığını düşünmekteydiler. Hz. İsa gelmeden kutsal ülke olan Kudüs'te olmak istiyorlardı³⁹. Bu nedenle Haçlı Seferlerine katılma konusunda daha çok istekli olmuşlardır.

Clermont Konsili'nde yapılan çağrıdan sonra, sefer için hemen hazırlıklara başlanmıştır. Avrupa'dan ücretli askerlerden oluşan bir ordu bekleyen İmparator I. Aleksios Komnenos, bunun yerine değişik milletlere mensup sayısız insanlardan oluşan büyük orduların yola çıktığını öğrenince endişeye kapılarak Haçlı ordularının yürüyüşleri sırasında ihtiyaçlarının sağlanması ve yol boyunca kontrol altında tutularak yerli halka zarar vermemeleri için bazı önlemler almıştır⁴⁰. İlk olarak Peter L'Hermit adında bir keşişin topladığı başıboş ve düzensiz birliklerden oluşan 20.000 kişilik bir haçlı birliği, Macar, Sırp, Bulgar ve Bizans topraklarında birçok yağma ve tahribatta bulunarak İstanbul'a ulaşmıştır. İmparator tarafından Anadolu yakasına geçirilen bu grup, 21 Ekim 1096 tarihinde İznik civarında Türkler tarafından bertaraf edilmiştir⁴¹.

³⁸ Duncalf , “The Councils of Piacenza and Clermont”, s. 242; Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (İngilizce çev.: Edward Peters), *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials*, Materials, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971, s. 30-31; (Türkçe çev.: İlcan Bihter Barlas), *Fulcherius Carnotensis, Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 50-51; Demirkent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin...” s. 72-73; Aynı yazar, *Haçlı Seferleri*, s. 5; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 84-85; Madden, *a.g.e.*, s. 7-9.

³⁹ Michaud, *a.g.e.*, s. 19-20; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 90.

⁴⁰ Anna Komnena, *Alexiad, (Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası)*, (Çev.: Bilge Umar), İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996, s. 302-303; Işın Demirkent, “Haçlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XIV, İstanbul 1996, s. 527.

⁴¹ Peter L'Hermit'nin Haçlı Seferi için bkz. Michaud, *a.g.e.*, s. 63-75; Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006, s. 73-76; Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 40-47; Zoé Oldenbourg, *The Crusades*, (İngilizce çev.: Anne Carter), New York 1966, s. 78-86; Necati Kotan, *Türk ve İslam Alemine Karşı Haçlı Seferleri*, Adana 1974, s. 26-28; Raşid Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, s. 36-38; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Basımevi, Ankara 1996, s. 21-23; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 304-307; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.

Peter L'Hermit'in ordusundan sonra asillerin kumandasında, sayılarının 100.000 ile 600.000 arasında olduğu söylenen büyük Haçlı orduları birbiri ardınca İstanbul'a gelmeye başlamıştır. İstanbul'da yapılan görüşmelerden sonra Haçlı liderleri, daha önce Bizans'a ait olup Müslümanlar tarafından ele geçirilen yerlerin Bizans'a teslim edilmesi ve diğer topraklarda kuracakları devletlerde Bizans İmparatoru'nun yüksek otoritesinin tanınması konusunda İmparator I. Aleksios'a vassallık yemini ettiler. Buna karşılık I. Aleksios da sefer boyunca Haçlıların ihtiyaçlarının karşılanacağına ve yanlarına Bizans birliklerinin verileceğine söz vermiştir. Vassallık yemininden sonra Anadolu tarafına geçirilen Haçlı orduları İznik'i kuşatmaya başladılar. Bu sırada Malatya'yı kuşatmakta olan Sultan I. Kılıç Arslan, İznik kuşatmasını haber alır almaz geri dönmüş fakat oldukça kalabalık olan Haçlı ordularıyla giriştiği savaşta yenilerek geri çekilmiştir. Kendilerine yardım gelmesinden ümidi kesen İznikliler, 19 Haziran 1097'de şehri Bizans'a teslim etmişlerdir⁴².

İznik'in ele geçirilmesinden sonra Antakya'ya doğru yollarına devam eden Haçlı orduları 1 Temmuz 1097 tarihinde Dorylaion savaşında, I. Kılıç Arslan, Danişmend Gazi ve Kayseri emiri Hasan'ın birliklerinden oluşan Türk ordusunu yenilgiye uğratmışlardır⁴³. Bu yenilgiden sonra Türkler, kıyı bölgelerindeki hâkimiyetlerini kaybederek Anadolu içlerine doğru çekilmek zorunda kalırken bu durumdan yararlanan Bizans İmparatorluğu İzmir, Efes, Sard ve diğer deniz kıyısı emirlikleri üzerine sefer düzenleyerek Antalya-Denizli-Eskişehir hattının batısında kalan bölgeleri tekrar ele

12-18; Nomiku, *a.g.e.*, s. 27-29; Thomas Asbridge, *The First Crusade A New History*, London 2005, s. 100-103; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 95-103; Madden, *a.g.e.*, s. 15-18. *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum* (Türkçe çev.: Ergin Ayan), *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 51-54; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 60-69.

⁴² İznik'in Haçlılar tarafından kuşatılması ve Türkler tarafından Bizans'a teslimi için bkz. Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 72-81; Oldenburg, *a.g.e.*, s. 87-88; Raymond D'aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Jerusalem*, (İngilizce çev.: John Hugh Hill-Laurita L. Hill), Philadelphia 1968, s. 25-27; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 43-45; Türkçe çev., s. 65-67; Kotan, *a.g.e.*, s. 31-32; Mayer, *a.g.e.*, s. 49-50; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VIII, İstanbul 1992, s. 225-226; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 325-329; Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 23-28; Aynı yazar, *Haçlı Seferleri*, s. 29-33; Robert Payne, *The Crusades A History*, Wordsworth Editions, London 1998, s. 67-70; Asbridge, *The First Crusade*, s. 117-130; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 135-139; Madden, *a.g.e.*, s. 23; *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 66-70; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2013, s. 129-130; Nicolle, *Birinci...*, s. 32-33; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 117-128.

⁴³ Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 83-97; Oldenburg, *a.g.e.*, s. 90; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 45-48; Türkçe çev., s. 68-71; Kotan, *a.g.e.*, s. 32-33; Mayer, *a.g.e.*, s. 51; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 226; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 34-35; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 332-333; Payne, *a.g.e.*, s. 70-71; Asbridge, *The First Crusade*, s. 133-137; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 141-143; *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 71-74; Turan, *a.g.e.*, s. 130-131; Nicolle, *Birinci...*, s. 36-37; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 130-133.

geçirmiş ve burada kurulmuş olan küçük Türk beyliklerini ortadan kaldırmıştır⁴⁴. Anadolu içlerinde ilerlemeye devam eden büyük Haçlı ordusu Ereğli civarında iki kola ayrılmıştır. Kilikya bölgesine inen bir Haçlı birliği Tarsus, Adana, Misis şehirlerini Türklerin elinden almıştır. Bu Haçlı birliğinin başında bulunan Boudoin de Boulogne, Ermenilerden aldığı davet üzerine Urfa'ya gelmiş ve Urfa hâkimi Thoros'u bertaraf ettikten sonra şehrin idaresini ele alarak Doğu'daki ilk Haçlı devletini kurmuştur (10 Mart 1098)⁴⁵. 3 Haziran 1098 yılında Antakya Haçlıların eline geçmiştir. Haçlılar, şehrin Müslüman halkını öldürüp her yeri yağmalamışlardır. Antakya önlerine ulaşan Kürboğa'nın ordusu 28 Haziran'da yapılan savaşta yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kürboğa'nın çekilmesinden sonra Antakya'nın iç kalesi de teslim olmuştur. Böylece sekiz aylık bir kuşatmanın ardından bir hile sonucu ele geçirilen Antakya'da ikinci Haçlı devleti kurulmuştur⁴⁶.

Antakya'dan Kudüs'e doğru ilerleyen Haçlılar, Beyrut yakınlarında Fatımi topraklarına girmişlerdir. Fatımiler, 1098'de Kudüs'ü Selçukluların elinden almışlardı. Şehrin valisi İftiharüddeve, Haçlıların Kudüs'e yaklaşmakta olduğunu öğrenince şehrin savunması için gerekli önlemleri almış fakat alınan bütün önlemlere rağmen 7 Haziran

⁴⁴ Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 153-154; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 227-228; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 336-339; Şerif Başstav, "Bizans ve Haçlı Seferleri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 62; Nicolle, *Birinci...*, s. 47-48; Turan, *a.g.e.*, s. 133; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 336.

⁴⁵ Urfa'nın ele geçirilişi hakkında bkz. Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 108-110; Oldenburg, *a.g.e.*, s. 119-122; W. B. Stevenson, *The Crusaders in The East*, Cambridge Universty Press, Beirut 1968, s. 22-24; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 49-52; Türkçe çev., s. 72-76; Mayer, *a.g.e.*, s. 52-53; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Terc.: Hrant D. Andreasyan, notlar Edouard Dulaure-M. Halil Yinanç), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 193-195; *Anonim Süryani Vekayinamesi, I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, (Notlar H. A. S. Triton, Çev.: Vedii İlmen), Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s. 10-11; Asbridge, *The First Crusade*, s. 149-152; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 155-158; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 18-38; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 153-160.

⁴⁶ Antakya'nın zaptı ve Kürboğa'nın bozgunu ile ilgili bkz. Raymond D'aguilers, *a.g.e.*, s. 47-64; İbnü'l-Kalanisi, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, (Terc. H.A.R. Gibb), London 1932, s. 42-44; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 41; Oldenburg, *a.g.e.*, s.103-111; Stevenson, *a.g.e.*, s. 27-28; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 57-64; Türkçe çev., s. 82-90; *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 102-133; Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 130-147; Kotan, *a.g.e.*, s. 40-41; Abu'l- Farac, *a.g.e.*, c. II, s. 339; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, c. X, (Çev.: Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, c. X, İstanbul 1991, s. 229-231; Erer, *a.g.e.*, s. 49-52; AnnaKomnena, *a.g.e.*, s. 334-342; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 39-46; William of Malmesbury, *Gesta Regvm Anglorvm*, (İngilizce terc. ve yay., R.A.B. Mynors- R. M. Thomson- M. Winterbottom), *TheHistory of the English Kings*, c. I, Clarendon Press, Oxford 1998, s. 633-639; Payne, *a.g.e.*, s. 77-86; Sevim, *Suriye ve Filistin...*, s. 183-188; Asbridge, *The First Crusade*, s. 205-240; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 177-191; Azimî, *a.g.e.*, s. 37; İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-HalebMin Tarihi Haleb'de Selçuklular (H.447-521/1055-1127)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 89-93; Madden, *a.g.e.*, s. 26-28; WillermusTyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 209-269; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 195-196; Nicolle, *Birinci...*, s. 49- 61.

1099'da Kudüs önlerine gelerek şehri kuşatan Haçlılar, 15 Temmuz 1099 yılında şehri ele geçirmişlerdir. Haçlılar, Kudüs'ü zapt ettikten sonra Mescid-i Aksa'ya sığınanlar dâhil olmak üzere şehirdeki bütün Müslümanları kılıçtan geçirmişlerdir. Yahudiler de Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle sığındıkları sinagoglarda ateşe verilerek yakılmışlardır. Kudüs'ün ele geçirilmesinden ve Fatımi ordusunun Askalon'da mağlup edilmesinden sonra Kudüs'te üçüncü Haçlı krallığı kurulmuştur⁴⁷. Doğu'da Haçlı krallıklarının kurulmasıyla başarıya ulaşan I. Haçlı Seferi'nin bu başarısının sebebi, genellikle İslam dünyasının bölünmüşlüğünde aranmaktadır. Bu sıralarda kendi içlerinde hâkimiyet mücadelesi veren Müslüman sultanlar, yaklaşmakta olan Haçlı tehlikesini tam anlamıyla idrak edememişlerdir. Eğer Müslümanlar, kendi aralarındaki çatışmaları bir kenara bırakıp Haçlılara karşı birleşmeyi başarabilselerdi belki de sonuç çok farklı olabilirdi⁴⁸. Seferin başarılı olmasını sağlayan İslam dünyasındaki bu ayrılık, Anadolu, Suriye ve Filistin topraklarında Müslümanların Bizans'ın dışında mücadele edeceği yeni düşman devletler doğurmuştur.

İlk Haçlı seferinin başarıya ulaşmasının ardından Doğu'da kurulan krallıklara insan takviyesi sağlamak amacıyla bölgeye Haçlı akınları devam etmiştir. Bu akınlardan biri de 1101 yılında gerçekleştiği için "1101 yılı Haçlı Seferleri" olarak adlandırılmaktadır. Lombardlar, Fransızlar ve Almanlardan oluşan üç büyük ordu, kara yolu üzerinden Anadolu'ya ulaşmıştır. Birbirinden ayrı hareket eden bu üç ordudan birincisi Merzifon taraflarında, ikinci ordu Konya yakınlarında, üçüncü ordu ise Ereğli taraflarında Türkler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bu Haçlı Seferlerinin sadece liderleri, bazı adamlarıyla birlikte Kudüs'e ulaşabilmişlerdir. 1101 yılı seferlerinin uğradığı bu başarısızlık, Avrupa'da yeni bir haçlı hareketini başlatma konusunda yaklaşık yarım yüzyıla yakın bir ilgisizliğe ve isteksizliğe neden olmuştur. Eğer bu kalabalık Haçlı ordusu Suriye'ye ulaşmayı başarsaydı Doğu'da ki Haçlılar, Suriye'nin

⁴⁷ Haçlıların Kudüs'ü ele geçişi hakkında bkz. İbnü'l Kalanisi, *a.g.e.*, s. 47-48; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 41-42; Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 150-152; Oldenburg, *a.g.e.*, s. 134-142; Stevenson, *a.g.e.*, s. 33-36; Raymond D'aguilers, *a.g.e.*, s. 116-128; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 75-78; Türkçe çev., s. 102-105; Joshua Prawer, *The World of the Crusaders*, London 1972, s. 26-27; Mayer, *a.g.e.*, s. 59-62; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. X, s. 235-236; Erer, *a.g.e.*, s. 56-57; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 343; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 53-56; Nomiku, *a.g.e.*, s. 32-36; William of Malmesbury, *a.g.e.*, s. 647-651; Payne, *a.g.e.*, s. 95-103; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 199; Sevim, *Suriye ve Filistin...*, s. 182-183; Asbridge, *The First Crusade*, s. 310-319; Azimî, *a.g.e.*, s. 37; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 215-221; *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 151-156; Madden, *a.g.e.*, s. 31-32; Nicolle, *Birinci...*, s. 72-82; Hillenbrand, *a.g.e.*, s. 93-95; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 351-364.

⁴⁸ Asbridge, *The First Crusade*, s. 334; Hillenbrand, *a.g.e.*, s. 74.

iç kısımlarına yayılarak Halep ve Dımaşk'ı ele geçirme fırsatını bile yakalayabilirlerdi. Fakat bu orduların Anadolu'da yok edilişi, Suriye ve çevresinin Müslümanların elinde kalmasını, Urfa, Antakya ve Kudüs krallıklarının da Batı'nın insan gücünden mahrum kalmasını sağlamıştır⁴⁹. Bu arada Toulouse Kontu Raymond St. Gilles 1101 yılı Haçlı seferlerinin yenilgiyle sonuçlanmasından sonra Suriye'ye giderek Trablus'u kuşatmış fakat 1105 yılında ölmüştür. Trablus ancak dört yıl sonra 1109 yılında halefleri tarafından zapt edilmiş ve Trablus'ta dördüncü Haçlı devleti kurulmuştur⁵⁰.

Urfa'nın yaklaşık elli yıl Haçlı hâkimiyetinde kalmasından sonra 24 Aralık 1144 tarihinde İmadeddin Zengi tarafından fethedilmesi, Avrupa'da Haçlı hareketinin yeniden başlamasına sebep olmuştur. Doğu'dan gelen acil yardım çağrıları üzerine Papa III. Eugenius tarafından planlanan ve Başrahip Bernhard de Clairvaux'un çabalarıyla uygulamaya konulan İkinci Haçlı Seferi, önceki Haçlı seferlerinden farklı olarak Avrupa'nın iki büyük hükümdarının liderliğinde gerçekleştirilmiştir. Fransa Kralı VII. Louis ve Alman İmparatoru III. Konrad'ın başında buldukları Haçlı orduları ayrı ayrı yola çıkarak İstanbul'a ulaşmışlardır. Yol güzergâhında birçok tahribata neden olan III. Konrad idaresindeki Haçlı ordusu, 26 Ekim 1147'de Dorylaion yakınlarında Selçuklu ordusunun saldırısına uğramıştır. Türkler bir meydan savaşına girmek yerine, arka arkaya düzenledikleri şiddetli saldırılarla kalabalık Alman ordusunu kademeli olarak imha etmiştir. Alman Haçlı ordusundan sonra VII. Louis idaresindeki Haçlı ordusu da Honaz (Kadmos) Dağı'ndaki Kazıkbeli Geçit'inde 7 Ocak 1148 tarihinde Türklerin saldırısına uğramıştır. Kral Louis, ordunun kalan kısmıyla Antalya'dan deniz yoluyla Antakya'ya oradan da Filistin'e ulaşmıştır. Bütün Haçlılar Filistin'e vardıktan sonra 24

⁴⁹ 1101 Yılı Haçlı Seferleri için bkz. Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 159-170; Oldenburg, *a.g.e.*, s.173-186; James Lea Cate, "The Crusade Of 1101", *A History Of The Crusades*, Vol. I, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 343-367; Kotan, *a.g.e.*, s. 49-51; Erer, *a.g.e.*, s. 63-70; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 346-347; Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, Dünya Yay. , İstanbul 1995, s. 17-56; Aynı yazar, *Türkiye Selçuklu...*, s. 34-48; Aynı yazar, *Haçlı Seferleri*, s. 61-72; Aynı yazar, "1101 Yılı Haçlı Ordularına Karşı Mücadelede Selçuklu-Danişmendli İşbirliği", *Danişmentliler Döneminde Niksar'da Tıp, Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Niksar 2000, s. 79-89; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 214-219; Alec Mulinder, "Crusade of 1101", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, s. 304-307; Runciman, *a.g.e.*, c. II, s. 15-25; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s. 147-148; Madden, *a.g.e.*, s. 37-39; Turan, *a.g.e.*, s. 134.

⁵⁰ Trablus'un Haçlılar tarafından ele geçirilişi ile ilgili bkz. İbnü'l Kalanisi, *a.g.e.*, s. 88-90; Stevenson, *a.g.e.*, s. 57; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 97-98; Runciman, *a.g.e.*, s. 46-57; Birsnel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Konluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, s. 175-177; Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II (Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine 1099-1143)*, (Yay. Ergin Ayan), Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 132-135.

Haziran 1148'de Akka'da yapılan toplantıda Dımaşk üzerine sefer yapılmasına karar verilmiştir. 24 Temmuz'da Dımaşk önüne gelen Haçlı ordusu, dört günlük bir kuşatmadan sonra şehrin direnişini kıramayınca 28 Temmuz'da geri çekilmiştir. Büyük umutlarla başlayan fakat Anadolu'da ve Suriye'de arka arkaya uğranılan mağlubiyetler yüzünden tam bir fiyaskoyla sonuçlanan II. Haçlı Seferi'nin Doğu'daki Haçlıların tarihinde bir dönüm noktası olduğu ve Haçlılar açısından sonun başlangıcını teşkil ettiği kabul edilmektedir. Haçlı devletleri bölgede güç kaybetmeye başlarken seferden sonraki yıllarda, İslam dünyasının yükselişi başlamıştır⁵¹.

Nureddin Zengi'nin ölümünden sonra Mısır ve Suriye'nin en güçlü hâkimi konumuna gelen Selahaddin Eyyubi, 1187 yılında Haçlılarla yaptığı Hittin Savaşı'nı kazandıktan sonra, kısa sürede Filistin bölgesindeki birçok şehir ve kale ile birlikte Kudüs'ü de ele geçirmeyi başarmıştır. Hittin yenilgisi ve Kudüs'ün Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinin ardından Avrupa, yeni bir Haçlı Seferi için harekete geçmiştir. III. Haçlı Seferi'nin orduları; Alman imparatoru Friedrich Barbarossa önderliğinde Almanlardan, Fransa Kralı II. Philippe Augustus önderliğinde Fransızlardan ve İngiltere Kralı I. Richard (Aslan Yürekli) önderliğinde İngilizlerden oluşmaktaydı. Kudüs'e ulaşmak için kara yolunu tercih eden Alman imparatoru Friedrich Barbarossa'nın Silifke çayını geçerken boğulması üzerine ordusu dağılmış ve oğlu Friedrich idaresinde yalnızca küçük bir Haçlı birliği Filistin'e ulaşabilmiştir. Fransa Kralı II. Philippe ve İngiltere Kralı I. Richard ise, deniz yoluyla gelerek

⁵¹ II. Haçlı Seferi için bkz. İbnü'l Kalanisi, *a.g.e.*, s. 282-287; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 138-140; Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 188-242; Ernest Barker, *The Crusades*, Oxford University Press, London 1949, s. 51-54; Oldenburg, *a.g.e.*, s. 323-336; Stevenson, *a.g.e.*, s. 158-164; Virginia G. Berry, "The Second Crusade", *A History Of The Crusades*, Vol. I, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 463-512; Kotan, *a.g.e.*, s. 52-62; Mayer, *a.g.e.*, s. 96-109; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi*, c. XI, (Çev.: Abdülkerim Özyayın), Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 119-121; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 244-245; Erer, *a.g.e.*, s. 71-84; Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum (Denizşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XVI. XVII. ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s. 37-76; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Çev.: Fikret İşıltan), TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 40-48; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 101-115; Payne, *a.g.e.*, s. 155-160; Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (Yay.: Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 55-69; Ebru Altan, "İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 681-686; Aynı yazar, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK Yayınları, Ankara 2003; Anonim Süryani *Vekaynamesi*, s. 69-70; Jonathan Phillips, "Second Crusade (1147-1149)", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, s. 1084-1090; Runciman, *a.g.e.*, c. II, s. 205-239; Madden, *a.g.e.*, s. 50-59; Turan, *a.g.e.*, s. 209-211; David Nicolle, *İkinci Haçlı Seferi 1148*, (Çev.: L. Ece Sakar), Osprey Askeri Tarih Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Doğu'daki Franklar tarafından 1189 yılında başlatılan Akka kuşatmasına katıldılar. Batı'dan sürekli yardım ve takviye alan Frankların baskısına daha fazla dayanamayan Akka garnizonu, 12 Temmuz 1191'de şehri Haçlılara teslim etmiştir. Akka'nın zaptından sonra Fransa Kralı II. Philippe ülkesine dönerken, İngiltere Kralı I. Richard, Kudüs'ü tekrar ele geçirmek için Selahaddin Eyyubi ile mücadeleye devam etmiştir. Richard, her ne kadar Müslümanları Arsuf'ta yenilgiye uğratsa da Kudüs'ü almayı başaramamıştır. Nihayet, Selahaddin Eyyubi ile İngiltere Kralı I. Richard'ın 2 Eylül 1192'de imzaladığı barış anlaşmasıyla 1189'dan 1192 yılına kadar devam eden III. Haçlı Seferi sona ermiştir⁵².

Önce Mısır üzerine düzenlenmesi hedeflenen IV. Haçlı Seferi ise bu dönemde Bizans ile rekabet halinde olan ve seferin finansmanını sağlayan Venedik'in yönlendirmesiyle İstanbul üzerine gerçekleştirilmiştir. 24 Haziran 1203'te İstanbul önlerine gelen Haçlılar, Bizans İmparator'u III. Aleksios'u tahtan indirip yerine IV. Aleksios Angelos'u ve babasını müştereken tahta çıkardılar. Fakat yerli halkın yeni imparatorlara karşı ayaklanması üzerine Haçlılar, 13 Nisan 1204'te İstanbul'u zapt ederek üç gün boyunca yağmaladılar ve ayırım yapılmaksızın binlerce Bizanslıyı öldürdüler. Ardından İstanbul'da Latin İmparatorluğu adıyla 57 yıl (1204-1261) sürecek bir hâkimiyet kurdular. İstanbul'dan kaçan Bizans ileri gelenleri ise Doğu Karadeniz kıyısında, Epiros bölgesinde ve İznik'te Bizans'ın uzantısı olan üç devlet tesis ettiler⁵³.

⁵² III. Haçlı Seferi için bkz. Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 284-288; Barker, *a.g.e.*, s. 61-67; Oldenburg, *a.g.e.*, s. 439-466; Stevenson, *a.g.e.*, s. 260-288; Sidney Painter, "The Third Crusade: Richard the Lionhearted and Philip Augustus", *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 45-85; Edgar N. Johnson, "The Crusade Of Frederick Barbarossa And Henry VI", *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 87-122; Kotan, *a.g.e.*, s. 62-77; Mayer, *a.g.e.*, s. 134-148; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 131-187; Işın Demirkent, "Hittin Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri" *Belleten*, c. LIII, S. 205, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 1547-1555; Erer, *a.g.e.*, s. 88-92; Abu'l-Farac, *Gregory, (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi*, c. I-II, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, s. 450-462; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 145-162; Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195) Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, (Çev.: Işın Demirkent), Dünya Yayınları, İstanbul 2006, s. 207-234; Helen J. Nicholson, "Third Crusade (1189-1192)", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, s. 1174-1181; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 3-66; John Gillingham, "Richard I the Lionheart (1157-1199)", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, s. 1031-1034; Serkan Özer, *Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2010; Madden, *a.g.e.*, s. 77-91; Turan, *a.g.e.*, s. 246-249; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 376-377.

⁵³ IV. Haçlı Seferi için bkz.; Barker, *a.g.e.*, s. 67-74; Stevenson, *a.g.e.*, s. 296; Edgar H. McNeal - Robert Lee Wolff, "The Fourth Crusade", *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The

IV. Haçlı Seferi'nin Müslümanlar üzerinde bir etkisi olmayınca Papalık Mısır üzerine yeni bir haçlı seferi yapılmasını kararlaştırmıştır. 1218'de yola çıkan Haçlılar, her ne kadar Mısır'ın Dimyat kentini ele geçirseler de Nil Nehri'nin taşması ve Müslümanların bentleri açması üzerine zor duruma düşerek barış istemek zorunda kalmışlardır. Sekiz yıl geçerli olan bir barış anlaşmasının imzalanmasının ardından Haçlılar, 8 Eylül 1221'de Dimyat'ı Eyyubilere teslim ederek Mısır'ı terk etmişlerdir. 1218-1221 tarihleri arasında gerçekleşen V. Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla sona ermesinden sonra İmparator II. Friedrich önderliğinde VI. Haçlı Seferi gerçekleştirilmiştir. Diğer Haçlı seferlerinden farklı olarak bu sefer sonucunda Haçlılar, hiç savaşmadan diplomasi yoluyla Kudüs'e yeniden hâkim olmuşlardır. Bu sıralarda İslam dünyası Moğol tehlikesi ile karşı karşıya olduğu için Eyyubi Sultanı el-Melikü'l-Kâmil, 18 Şubat 1229'da yapılan bir anlaşmayla, Kudüs, Beytülahm ve Nasıra şehirlerini Haçlılara vermeyi kabul etmiştir. 1239 yılında on yıllık barış süresinin sona ermesinden sonra Harizmlî Türkler, Mısır sultanının yardımıyla 11 Temmuz 1244'te Kudüs'ü tekrar ele geçirmişlerdir⁵⁴.

Kudüs'ün tekrar Müslümanların eline geçmesinden sonra, Fransa Kralı IX. Saint Louis önderliğinde yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmiştir. Ordusuyla birlikte 1249'da Dimyat'a ulaşan Kral Louis, kenti ele geçirmiştir. Ancak Kahire üzerine yürüyen

Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 158-185; Kotan, *a.g.e.*, s. 80-83. 87-88; Mayer, *a.g.e.*, s. 183-194; Erer, *a.g.e.*, s. 97-112; Robert de Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, (Çev.: Beynun Akyavaş), TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 1-39; Demirkent, *a.g.e.*, s. 167-179; Nomiku, *a.g.e.*, s. 53-54; Wilhelm Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev.: Enver Ziya Karal), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 290-294; Ülkem Sakarya, *Dördüncü Haçlı Seferi (1204)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004, s. 33-58; Alfred J. Andrea-Thomas F. Madden, "Fourth Crusade (1202-1204)", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, s. 451-456; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 95-112; David Nicolle, *Dördüncü Haçlı Seferi*, (Çev.: Gürkan Ergin), Osprey Askeri Tarih Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 42-76; Madden, *a.g.e.*, s. 94-114; Osrtogorsky, *a.g.e.*, s. 383-386; Geoffroi De Villehardouin-Henri De Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, (Çev.: Ali Berktaş), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2016, s. 3-75; Agibalova-Donskoy, *a.g.e.*, s. 101-102; Kaleli, *a.g.e.*, s. 455-515.

⁵⁴ V. ve VI. Haçlı Seferleri için bkz. Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 295-296; Barker, *a.g.e.*, s. 76-82; Stevenson, *a.g.e.*, s. 303-314; Thomas C. Van Cleve, "The Fifty Crusade", *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 397-428; Thomas C. Van Cleve, "The Crusade of Frederick II", *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 429-462; Kotan, *a.g.e.*, s. 90-96; Mayer, *a.g.e.*, s. 209-230; Erer, *a.g.e.*, s. 115-128; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 185-202; Nomiku, *a.g.e.*, s. 59-64; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakın Doğu*, (Çev.: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 64-66; James M. Powell, "Fifty Crusade (1217-1221)", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, s. 427-431; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 129-168; Madden, *a.g.e.*, s. 135-153; Halil Yavaş, *V. Haçlı Seferi ve İslam Dünyasına Etkileri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2015.

Haçlılar, Eyyubi ordusu tarafından bozguna uğratılmış ve Kral Louis dahil bütün kumandanları esir edilmiştir. Kral Louis, kendisi için Dimyat'ı teslim etmek ve ordusu için de bir milyon Bizans altını ödemek şartıyla serbest bırakılmıştır. Fransa Kralı IX. Louis, 1248-50 yılları arasında gerçekleştirdiği Haçlı Seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra 1267'de yeniden Haçlı Seferi hazırlıklarına başlamıştır. Ancak sefer Doğu'ya değil, Tunus üzerine gerçekleştirilmiştir. 18 Temmuz 1270'de Afrika'da Kartaca'da karaya çıkan Haçlı ordusunda birden bire veba salgını başlamış ve Kral Louis'in de dahil olduğu binlerce Haçlı askeri ölmüştür⁵⁵. VIII. Haçlı Seferi'nin de başarısız sonuçlanmasının ardından, Avrupa'dan Doğu'ya doğru bir daha geniş çaplı bir sefer düzenlenmemiştir. Memluk Sultanı Baybars'ın, 1268 yılında Antakya Haçlı Prenskipliği'ne son vermesinin ardından 1279'da tahta çıkan Sultan Kalavun da 1287 yılında Lazikiye'yi, 1289'da Trablus'u ele geçirmiştir. Geriye kalan Akka Krallığı da Kalavun'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melikü'l-Eşref tarafından 18 Mayıs 1291 tarihinde ortadan kaldırılmıştır. Böylece Doğu Akdeniz'de yaklaşık iki yüzyıldır devam eden Haçlı varlığı sona ermiştir⁵⁶.

Haçlı Seferlerinin Türk-İslam dünyası, Avrupa ve Bizans açısından olumlu-olumsuz pek çok sonuçları bulunmaktadır. Bizans Devleti, her ne kadar I. Haçlı Seferi'nden sonra topraklarını genişletmeyi başarsa da daha sonra yapılan seferler imparatorluğun aleyhine gelişmiştir. Özellikle IV. Haçlı Seferi, Bizans'ın imparatorluktan sıradan bir devlet haline gelmesine neden olmuştur. Türkiye Selçukluları ise I. Haçlı Seferi'nden sonra başta başkent İznik olmak üzere pek çok kenti kaybederek Anadolu'nun içlerine kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Avrupa açısından bakıldığında I. Haçlı Seferi dışındaki diğer seferler, başarısızlıkla sonuçlanmış gibi gözükse de uzun vadede seferlerin Avrupa'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Avrupa'daki feodal yapı çözülmeye başlarken merkezi krallıklar güçlenmeye başlamıştır. Haçlılar döneminde Doğu ile Batı arasındaki ticaret hız kazanırken, seferler aracılığıyla İslam dünyasının ilim, kültür ve

⁵⁵ Fransa Kralı IX. Louis'in düzenlediği Haçlı seferi için bkz. Barker, *a.g.e.*, s. 82-83; Stevenson, *a.g.e.*, s. 325-329; Joseph R. Strayer, "The Crusade of Louis IX", *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 487-518; Kotan, *a.g.e.*, s. 97-99; Mayer, *a.g.e.*, s. 251-255; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, c. II, s. 550-551; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 211-218. 235-238; Nomiku, *a.g.e.*, s. 65; Demirkent, "Haçlılar", s. 541; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 84-85; Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 218-233. 247-249; Madden, *a.g.e.*, s. 158-171.

⁵⁶ Barker, *a.g.e.*, s. 90; Demirkent, "Haçlılar", s. 542; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 105-107.

teknik alanlardaki birikimlerinin Batı'ya taşınması, Avrupa medeniyetinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Haçlı Seferlerinin genel olarak Müslümanlar üzerindeki etkisinin ise İslam'ın hayat görüşü üzerinde olduğu ileri sürülmektedir. Söz konusu seferler, hem toplumlar hem de devletlerarasında var olan iyi ilişkileri bozmuştur. Hıristiyanların Suriye, Filistin, İspanya ve Sicilya'yı ele geçirdiklerinde yaptıkları katliamlar, İslam'ın asırlardır gayrimüslim topluluklara sergilediği hoşgörü anlayışını yitirmesine, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında günümüzde de devam eden derin bir nefretin oluşmasına ve Müslümanların kendi kabuğuna çekilerek İslam kültürünün içe kapanmasına neden olduğu kabul edilmektedir⁵⁷.

B. I. HAÇLI SEFERİ ÖNCESİNDE İSLAM DÜNYASI'NIN DURUMU

I. Haçlı Seferi öncesinde İslam dünyasında üç büyük güç bulunmaktaydı. Batıda Kuzey Afrika, Şam ve Hicaz'a hâkim olan Şîh Fatımiler, Doğu'da Sünni Abbasi Halifeliği ve onun koruyuculuğunu yapan Büyük Selçuklu Devleti bulunmaktaydı. XI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde halifelik makamı, Emeviler ve Abbasilerin zirve dönemlerindeki siyasi gücünü artık kaybetmiş bulunuyordu. Abbasi halifesi, Fatimi halifesi de gerçek anlamda kendi iktidarlarının sahipleri olmayıp, Müslüman dünyasında yalnızca ruhani liderleri olarak varlıklarını sürdürmekteydiler⁵⁸. Büyük Selçuklu Devleti'nde de kendi içinde bir bölünmüşlük söz konusuydu. Türkiye Selçukluları, Suriye Selçukluları, Kirman Selçukluları ve bunun gibi Büyük Selçukluya tabi birbirinden farklı birçok bölgesel beylikler bulunmaktaydı. Türkiye Selçukluları ile Suriye Selçukluları, yerleştikleri bölge itibarıyla Haçlılarla sürekli mücadele içerisinde yer alırken Kirman Selçuklularının İran'ın güney-batı bölgesinde hüküm sürmeleri nedeniyle Haçlılarla hiçbir teması olmamıştır⁵⁹.

Bu dönemde İslam dünyası iki kutuba ayrılmış olup kutuplaşma, X. yüzyılda Fatımilerin tarih sahnesine çıkmasıyla başlamıştır. Mısır'ı ele geçiren Fatımiler, kısa zamanda Suriye bölgesine girerek ilerlemeye başlamışlardır. Ancak Abbasi Halifeliği

⁵⁷ Barker, *a.g.e.*, s. 98; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 277-278; Nomiku, *a.g.e.*, s. 71-73; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitapevi, Ankara 1996, s. 71-72; Şaban Ali Düzgün, "Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı'nın Haçlı Terörü", *Dini Araştırmalar*, c. 7, S. 20, İstanbul 2004, s. 87; Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev.: Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 242; Hillenbrand, *a.g.e.*, s. 437.

⁵⁸ Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 9-10.

⁵⁹ Erdoğan Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 83.

nasıl ki zayıf düşünce güçlü savaşçı liderler halife adına iktidar olmuşsa, Fatımi Halifeliği de benzer koşullarda bir gerileyişe geçerek askerlerin denetimi altına girmiştir. Özellikle Fatımi Halifeliği'nin Kahire'ye nakledilmesinden sonra devletin yapısı değişmiştir. Fatımilerin ilk iktidar tabanını oluşturan Berberilere, Deylemlilerin yanı sıra Türk Memluk askerleri de eklenmiştir. Birbirinden farklı güçler arasında yaşanan ayaklanmalar ve çatışmaların yanı sıra silahlı kuvvetlerin de gitgide asileşmesi, Fatımi Halifeliği'nde 1059'dan 1073'e kadar süren bir anarşi döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Anarşi ancak halifenin Akka valisi Bedrü'l-Cemali'yi yardıma çağırmasıyla son bulmuştur. Ermeni kökenli bir Memluk olan Bedrü'l-Cemali, güvendiği Ermeni birlikleriyle Mısır'a gelip asayişini sağladıktan sonra ölene kadar vezir konumuyla fiili hükümdar olarak hüküm sürmüştür. Ölümünden sonra yerine oğlu el-Efdal vezir olmuştur⁶⁰.

XI. yüzyılın ortalarından itibaren Selçukluların tarih sahnesine çıkışı, Fatımilerin ilerleyişini durdurmuştur. Liderleri Tuğrul Bey'in öncülüğünde İran'ın içlerine kadar ilerleyen Selçuklular, ülkenin büyük bir kısmını zapt etmişlerdir. 1055 yılında Bağdat'a giren Tuğrul Bey, Abbasi halifesinin koruyuculuğunu üzerine alarak aynı zamanda Selçukluları, İslam dünyasının hamisi durumuna getirmiştir⁶¹. Tuğrul Bey ile halefleri olan yeğeni Alparslan (1063-72) ve oğlu Melikşah'ın (1072-1092) yönetiminde Selçuklu akınları hız kazanarak kısa sürede; İran, Irak, Anadolu, Suriye ve Filistin bölgelerinin büyük bir bölümü Selçuklu hâkimiyetine girmiştir⁶². Özellikle 1071 yılında Sultan Alparslan komutasında Bizanslılarla yapılan Malazgirt Savaşı'nda, Bizans İmparatorluğu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu zaferden sonra Bizans, sınır hatlarını koruyamayacak duruma gelmiştir. Daha önce ganimet toplamak için akınlar düzenleyen Türkler, artık yerleşmek amacıyla Anadolu'ya girmeye başlamışlardır. Malazgirt zaferini takip eden on yıl içinde Türkler, ciddi bir direnişle karşılaşmadan imparatorluğun başkenti İstanbul önlerine kadar ilerlemişlerdir⁶³. Böylece İznik ve

⁶⁰ Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 12; Aynı yazar, *Haçlı Devletleri ve Komşuları, Urfa Kontluğu, Antakya Prensliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*, (Çev.: Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 10-11.

⁶¹ Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 39. 55.

⁶² Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 10.

⁶³ Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK Basımevi, Ankara 1971, s. 96; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi, Dil ve Tarih Fakültesi Basımevi, Ankara 1982.*, s. 280; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev.: Yıldız Moran), E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul 1984, s. 87; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, TTK Basımevi,

çevresi başta olmak üzere Ege kıyıları ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde Selçuklulara bağlı beylikler ortaya çıkmıştır⁶⁴.

Selçuklular, Anadolu'daki başarılarının yanı sıra Suriye ve Filistin içlerine de ilerlemişlerdir. Bu bölge uzun zamandır Abbasiler, Bizanslılar ve Fatımilerin mücadele sahasıydı. Bir de bunlara Doğu'dan gelen Selçuklu önderliğindeki Türkmenler eklenince Suriye ve Filistin bölgesi şiddetli bir çatışma alanına dönüşmüştür. Selçuklu Türkleri, Abbasi halifesinin ve Sünni İslam'ın destekçileri olarak Fatımilerle mücadeleye girdiler⁶⁵. Filistin'e daha önce gelerek Türkmenlerin başına geçen Atsız, 1071 yılında Remle ve Kudüs'ü Fatımilerin elinden almış ve burada hutbe artık Abbasi halifesi ile Selçuklu sultanı adına okunmaya başlamıştır. 1074'te Akka'yı ele geçiren Atsız, iki sene süren kuşatmalar sonucunda Dımaşk'ı da ele geçirmiştir (1076). 1077 yılında Mısır üzerine yaptığı seferi başarısızlıkla sonuçlanan Atsız, Sultan Melikşah'ın Suriye ve Filistin bölgesine gönderdiği Tutuş tarafından 1079 yılında öldürülmüştür. Onun ölümünden sonra hâkim olduğu bölgeler Büyük Selçuklu Sultanlığı'na bağlanmıştır⁶⁶. Bu arada Bizans'ın iç çekişmelerinden faydalanan Kutalmışoğlu Süleymanşah, Türkmenlerin desteğini de kazanarak Anadolu'da geniş bir hükümdarlık kurmuştu. Bizans gücünün Anadolu'da fiilen tükenmiş olduğu bir dönemde Süleymanşah, hâkimiyet alanını Doğu'ya doğru genişleterek 1083'te Kilikya'yı, 1084'te de Antakya'yı ele geçirmiş ve 1085 yılında Halep üzerine yürüyerek şehri kuşatma altına almıştır. Süleymanşah'ın doğuya doğru ilerleyerek Haleb'i kuşatması, bölgeyi hâkimiyeti altına almaya çalışan Tutuş'la karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Tutuş ile Süleymanşah'ın orduları, 5 Haziran 1086'da Halep yakınlarında bulunan Ayn Seylem'de denilen yerde savaşa tutuşmuş ve Süleymanşah'ın ordusu kesin

Ankara 1988, s. 75; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 209-210; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 11; Azimi, *a.g.e.*, s. 24-26; Turan, *a.g.e.*, s. 62-66; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 92; George Tate, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu*, (Çev.: Orçun Türkay), YKY Yayınları, İstanbul 2015, s. 19-20.

⁶⁴Bunlar, Yukarı Fırat'ta Erzurum merkez olmak üzere Saltuklular (1072-1202), Aşağı Fırat'ta Erzincan-Şebinkarahisar arasında Mengüçlüler (1080-1228), Sivas başkent olmak üzere Orta Anadolu'da Danişmendliler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de Demleçoğulları (1084-1393), Van Gölü havzasında Sökmenliler (Ahlatşahlar 1110-1207), Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113), Hasankeyf, Mardin ve Harput merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da Artuklular (1102-1409), İzmir civarında Çaka Beyliği ve İznik merkezli kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'dir. Sevim, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 75; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 92.

⁶⁵ Hillenbrand, *a.g.e.*, s. 45.

⁶⁶ Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 10; İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 20-27; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. X, s. 73-74. 98-99. 101-102. 107; Sevim, *Suriye-Filistin...*, s. 63-84; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 14; Ahmed b. Mahmud; *Selçuk-nâme*, (Haz.: Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 134-136; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 105-110.

bir yenilgiye uğramıştır. Kaynaklarda Süleymanşah'ın savaş esnasında öldürülmüş olduğu veya savaşı kaybetmiş olmanın verdiği üzüntüyle intihar etmiş olduğu söylenmektedir⁶⁷.

Bu sırada Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Kuzey-Suriye bölgesi hâkimiyeti yüzünden ortaya çıkan kargaşaya son vermek üzere Porsuk, Aksungur ve Bozan gibi kumandanlarla birlikte 1086 yılı sonbaharında İsfahan'dan yola çıkmıştır. Önce Musul'a gelen Melikşah, Harran, Caber ve Menbic kalelerini teslim aldıktan sonra 1086 yılı Aralık ayında, Haleb'e girerek buranın idaresini kumandanlarından Aksungur'a vermiştir. Artuk adlı bir Türkmen beyini de vassalı olarak Kudüs'e atayan Melikşah, diğer kumandanı Bozan'ı da Urfa'nın fethiyle görevlendirmiştir. Bozan, üç ay süren bir kuşatmadan sonra Şubat 1087'de Urfa'yı fethedince Sultan Melikşah burasının idaresini ona vermiştir. Bundan sonra Melikşah Antakya'ya giderek hala Süleymanşah'ın veziri Tahiroğlu Hasan'ın idaresinde bulunan şehri teslim almış ve Yağısıyan adındaki bir Türk beyini buraya vali tayin etmiştir. Ayrıca bu sırada Antakya'da olan Süleymanşah'ın hanımı ile oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan'ı İsfahan'a göndermiştir⁶⁸.

Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklular arasında hâkimiyeti ele geçirme mücadelesi başlamıştır. Melikşah'ın hanımı Türkan Hatun, oğlu Mahmud'u saltanat tahtına çıkarmaya çalışırken Nizamülmülk taraftarları bu durumu kabul etmeyerek Melikşah'ın diğer oğlu Berkyaruk'u sultan ilan etmişlerdi. Büyük Selçuklu sultanı olmak isteyen Melikşah'ın kardeşi Tutuş da Musul'u ele geçirerek İran'a doğru hareket etmiştir. Ancak Tutuş, Sultan Berkyaruk ile 1095 yılında Rey yakınlarında yapılan savaşta öldürülmüştür. Tutuş'un ölümünden sonra Şam Selçuklu Melikliği, iki oğlu

⁶⁷ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 77-83; Köymen, *a.g.e.*, s. 107-108; Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 91-92; Sevim, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 88-93; Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 31-38; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. X, s. 128-130. 135; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 216-218; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 194-195; Sevim, *Suriye-Filistin...*, s. 107-123; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 171; Azimi, *a.g.e.*, s. 27-30; Sibt İbnu'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zeman Fi Tarihi'l-Ayan*, (Çev.: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 277; İbnu'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 / 1055-1127)*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 51-59; Turan, *a.g.e.*, s. 100-104.

⁶⁸ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 86; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. X, s. 136-137; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 219; Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 35; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 171-173; Sevim, *Suriye-Filistin...*, s. 127-131; Azimi, *a.g.e.*, s. 30; İbnu'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb...*, s. 62-63; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 136-139.

Rıdvan ve Dukak arasında paylaştırılmıştır. Rıdvan Haleb meliki olurken Dukak da Dımaşk meliki olmuştur⁶⁹. İki kardeşin Suriye'yi ele geçirmek için birbirleriyle mücadeleye girmeleri, bölgeyi büyük bir karışıklığa sürüklemiştir. Suriye'nin bu bölünmüş durumu ileride Haçlıların işini kolaylaştırıcaktı. Hatta ilk Haçlı istilasını pek dikkate almayan Rıdvan, Antakya'yı kurtarmak için yola çıkan Emir Kürboğa komutanlığındaki Selçuklu ordusuna bizzat katılmayıp bir miktar askeri birlik göndermekle yetinmiştir⁷⁰. Rıdvan ve Dukak arasında hâkimiyet mücadelesi devam ederken Fatımiler bu durumdan istifade ederek Filistin ve Suriye'deki daha önce kaybettikleri yerleri geri almaya çalışmışlardır. Nitekim Artukoğlu Sökmen ve İlgazi'nin idaresinde bulunan Kudüs, Haçlıların Antakya'yı ele geçirmesinden kısa bir süre sonra Fatımi veziri el-Efdal b. Bedru'l-Cemali tarafından ele geçirilmiştir (1098). Böylece Selçukluların Filistin bölgesinde ki hâkimiyeti son bularak Abbasiler adına okutulan hutbe tekrar Fatımiler adına okutulmaya başlamıştır⁷¹.

Bilim dünyasında Haçlıların ilk başarılarının Müslümanların bölünmüşlüğünden ve İslam dünyasında güçlü bir liderin eksikliğinden kaynaklandığına dair genel bir görüş birliği bulunmaktadır. Bu dönemde İslam dünyası, Haçlı istilalarına maruz kalacak bütün yörelerde güçlü ve yetenekli yöneticilerden yoksundu. Komşu ülkelerde de güçlü bir İslam yönetimi bulunmamaktaydı ve Müslümanlar olağanüstü çalkantılı bir dönemden geçmekteydi⁷². Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht mücadeleleri, Haçlılara gerekli önemin verilememesine neden olmuştur. Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk ve halefleri Sultan Muhammed Tapar ile Sultan Sancar, içteki mücadelelerle uğraştıkları için Haçlılarla bizzat ilgilenemeyerek bu görevi bölgeye gönderdikleri emirlere bırakmışlardı. Söz konusu bölgede özerk bir yapıya sahip olan Suriye emirleri ise Haçlılara karşı oluşturulacak birleşik bir gücün Selçuklu Sultanlığı'nın güçlenmesine dolayısıyla, onlara bağımlı duruma gelmelerine yol açacağı düşüncesiyle bu oluşuma pek yanaşmamışlardır. Onların gözünde Büyük Selçuklu

⁶⁹ Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 33-36; Köymen, *a.g.e.*, s. 72-76; İbnu'l-Esir, *a.g.e.*, c. X, s. 188-190. 207-210; El-Bundârî, *Zubdat Al-Nusra ve Nuĥbat Al'usra*, (Türkçe Çev.: Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 83-86; Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", s. 83; Sevim, *Suriye-Filistin...*, s. 137-156; Azimi, *a.g.e.*, s. 34; Ahmed b. Mahmud, *a.g.e.*, s. 181-186; İbnu'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb...*, s. 67-75; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 176-185.

⁷⁰ Ali Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997 İstanbul)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 91-92.

⁷¹ İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, c. X, s. 235; Sevim, *Suriye-Filistin...*, s. 168-169; Usta, *a.g.e.*, s. 77.

⁷² Mayer, *a.g.e.*, s. 54; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 15; Hillenbrand, *a.g.e.*, s. 47-48;

Devleti'nin müdahalesi Franklardan daha büyük bir tehlike teşkil etmekteydi. Bu nedenle Suriye'nin bölünmüş ufak tefek Müslüman emirleri Haçlı tehdidini savurmak yerine, Frenklerle ateşkes anlaşması yaparak İslam-Haçlı ittifakları çerçevesinde küçük toprak kavgalarına tutuşmaya devam etmişlerdir⁷³.

C. I. HAÇLI SEFERİ ÖNCESİNDE BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN DURUMU

İmparator II. Basileios zamanında en parlak dönemini yaşayan Bizans İmparatorluğu'nun sınırları, Doğu'da Ermenilerin yaşadığı bölge, Mezopotamya ve Suriye'nin kuzeyine dek tüm Anadolu, Kıbrıs, Girit, Güney İtalya'nın büyük bir bölümü ve Tuna'nın güneyindeki bölgeleri içine alan Balkan coğrafyasına kadar uzanmaktaydı. Bu dönemde güçlü bir orduya sahip olan Bizans İmparatorluğu'nun hazinesi de oldukça zengin durumdaydı⁷⁴. Ancak bu zirve dönemi II. Basileios'un 1025 yılındaki ölümü ile sona ermiştir. Bu tarihten I. Aleksios'un 1081 yılında tahta çıkışına kadar devam eden dönem, Bizans İmparatorluğu'nun siyasi bakımından bir çöküş dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde imparatorluğun gücü önemli ölçüde zayıflamış olup içeride sürekli bir iktidar mücadelesi söz konusuydu. İstanbul'daki saray bürokrasisi ile Anadolu'daki askeri aristokrasi arasında devam eden mücadeleler sonucunda, imparatorluk içinde yaşanan entrika ve darbe girişimleriyle birlikte sık sık taht değişiklikleri görülmekteydi. Bu süreçte Bizans tahtına bir dizi liyakatsiz ve yeteneksiz imparatorlar geçtiyse de bunların birçoğu ya gözlerinin oyulmasıyla tahttan uzaklaştırılmışlar ya da şüpheli ölümlerle tahttan indirilmişlerdir. Merkezdeki bu iktidar mücadelesi, Bizans'ın yerel yönetim bölgelerinin bağımsız bir şekilde hareket etmelerine neden olmuştur. Böylece İmparator'un bu bölgeleri merkezden kontrol etme kabiliyeti ciddi bir şekilde zayıflamıştır⁷⁵. Bizans'ın bu durumu, Türklerin Anadolu'yu kısa bir sürede ele geçirmelerini kolaylaştırmıştır. Çünkü 1071 Malazgirt meydan muharebesine kadar geçen sürede Ermenilerin yaşadığı bölge, Mezopotamya, Güney İtalya gibi eyaletler Bizans'ın elinden çıkmış durumdaydı. Malazgirt Muharebesi'yle de

⁷³ Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", s. 87-89; Hillenbrand, *a.g.e.*, s. 49; Tate, *a.g.e.*, s. 61; Usta, *a.g.e.*, s. 71.

⁷⁴ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 292; Tate, *a.g.e.*, s. 24.

⁷⁵ Bizans'ın 1025-1081 yılları arasındaki dönemi için bkz. Işın Demirkent, "Bizans" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1992, s. 236-237; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (Çev.: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-157; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 296-324; Kaleli, *a.g.e.*, s. 115-130.

Selçuklular, Bizans İmparatorluğu'na ağır bir darbe indirerek ardından giriştikleri fetihlerle Bizans'ı sınırlarını koruyamayacak bir hale getirmişlerdir. Savaşın sonra Bizans, Anadolu'daki kontrolünü hızla kaybedince Türkler, kısa bir sürede Ege, Marmara kıyılarına kadar bütün Anadolu'ya yayılmaya başlamışlardır⁷⁶.

Bizans'ın yaşadığı bu zorlu süreçten sonra ordu başkomutanı olan I. Aleksios, saraya düzenlediği bir baskının sonucu olarak 4 Nisan 1081 tarihinde tahta çıkmıştır. I. Aleksios tahta çıktığında Bizans İmparatorluğu, Batı'da Güney İtalyalı Normanlar, Balkanlarda Peçenekler, Doğu'da Selçuklular önderliğindeki Türkmenler olmak üzere dört bir yandan kuşatılmış durumdaydı. İstanbul'a kadar uzanan hemen bütün Anadolu toprakları Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Balkan yarımadasında ise Sırbistan ve Dalmaçya bölgeleri Bizans İmparatorluğu'na başkaldıran yerel Slav beylerinin idaresi altına girerken Peçenekler de Tuna'nın güneyindeki eyaletlere hâkim durumdaydı. Bu sıralarda Bizans için en büyük tehlikeyi Normanlar oluşturmaktaydı. Güney İtalya Normanlarının reisi Robert Guiscard, İmparatorluğu ele geçirmek için Bizans topraklarına bir dizi saldırılar düzenlemekteydi⁷⁷.

Tahta çıkar çıkmaz ilk olarak imparatorluk içinde devlet otoritesini yeniden tesis eden I. Aleksios, dış tehditler arasında önceliği, en tehlikeli düşman olarak gördüğü Güney İtalya lideri Robert Guiscard ile mücadeleye vermiştir. Bunun için İmparator, öncelikle Doğu sınırını güvence altına alması gerekiyordu. Bu nedenle tahta çıktıktan iki ay sonra, 1081 yılının Haziran ayında Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah ile Dragos Çayı Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma sonucunda İmparator I. Aleksios, Türkleri boğaz kıyılarından uzaklaştırmakla birlikte Süleymanşah'ın Marmara Denizi'nin doğu kıyılarına kadar uzanan Anadolu'daki hâkimiyetini resmen onaylamıştır. I. Aleksios Komnenos, bu mücadelede sadece Türklerden yardım almamış aynı zamanda deniz gücü desteği sağlayabilmek için Venediklilere de çeşitli ayrıcalıklar tanımıştır. Böylece I. Aleksios, Venedikliler ve Türklerden aldığı yardımlar sayesinde, Arnavutluk, Makedonya ve Teselya bölgelerini Norman istilasından kurtarabilmiştir.

⁷⁶Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, 96; Aynı yazar, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 75; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 209; Baştav, "Bizans ve Haçlı Seferleri", s. 57; Sevtap Karaca Gölgesiz, "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasi Durumuna Bakış", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, S. 4, Edirne Temmuz 2012, s. 148; Tate, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁷⁷Barker, *Crusades*, s. 10; Çoşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 213; Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 3; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 56; Karaca, *a.g.m.*, s. 142; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 330; Kaleli, *a.g.e.*, s. 163.

1085 yılına kadar süren bu mücadele ancak Norman reisi Robert Guiskard'ın 17 Temmuz 1085'de ölümüyle son bulmuştur⁷⁸.

Norman tehlikesinden bu şekilde kurtulan I. Aleksios, 1085 yılından itibaren yönünü Anadolu'ya çevirerek imparatorluğun sınırlarını tehdit eden Türklerle ilgilenmeye başlamıştır. Vaktiyle Süleymanşah'ın İznik'in idaresiyle görevlendirmiş olduğu Ebulkasım önderliğinde İstanbul yakınlarına kadar akınlar düzenleyen Türkleri kıyılardan uzaklaştırmıştır⁷⁹. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın gönderdiği ordu tarafından İznik'in ele geçirilmesini istemeyen I. Aleksios, Ebulkasım'a askeri yardım göndererek Porsuk'un İznik kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasında da etkili olmuştur⁸⁰. Bizans İmparatoru I. Aleksios'un tek uğraşı, sadece Anadolu'daki Türkler değildi. Ayrıca Balkanlar'da, Trakya'ya kadar ilerlemiş bulunan Peçeneklere karşı da mücadeleye girişmiştir. Peçeneklerle savaşın devam ettiği bu yıllarda, Anadolu'da 1081'den itibaren zapt ettiği İzmir ve civarında gittikçe kuvvetlenen Çaka Bey de imparatorluk için tehlikeli olmaya başlamıştır. Çaka Bey, kurduğu güçlü donanma sayesinde Midilli, Sakız, Sisam gibi birçok adayı ele geçirerek Bizans'ın Ege denizindeki hâkimiyetini kısıtlamaktaydı. Peçeneklerle temas kurarak birlikte karadan ve denizden İstanbul'a hücum etmeyi planlayan Çaka Bey, onlarla yaptığı anlaşma neticesinde donanmasıyla İstanbul üzerine ilerlemiştir. Çaka Bey-Peçenek müttefik ordusunun 1090-1091 yılları arasında İstanbul'u kuşatma altına alması üzerine zor durumda kalan I. Alexios, Peçeneklere karşı Kuman Türklerini yardıma çağırmıştır. 29 Nisan 1091 tarihinde Bizans ve Kuman müttefik ordusu ile Peçenekler arasında kanlı bir savaş meydana gelmiştir. Peçenekler, Levunion Dağı eteklerinde yapılan bu savaşta büyük bir yenilgiye uğrayıp çok sayıda insan kaybettiler. Kumanlar ise Bizans için yeni bir sorun oluşturarak Levunion savaşından üç yıl sonra Edirne'ye kadar ilerlemişlerdir.

⁷⁸ Sevim, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 85; Aynı yazar, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 30; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 214-215; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 126. 132-133; Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 3-4; Yusuf Ayönü, *Türkiye Selçukluları-Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001, s. 117-118; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 58; Zonaras, *a.g.e.*, s. 164-165; Heyd, *a.g.e.*, s. 127-129; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 331; Turan, *a.g.e.*, s. 91; Kaleli, *a.g.e.*, s. 165-168.

⁷⁹ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 95-96; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 197; Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 4.

⁸⁰ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 99-100; Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 94-95; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", s. 219; Sevim, *Anadolu'nun Fethi...*, s. 95; Aynı yazar, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 39-40; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 201-204; Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 11-14; Turan, *a.g.e.*, s. 114-117; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 116-118. 528-529; Kaleli, *a.g.e.*, s. 175-176.

İmparator I. Aleksios, ancak 1094’de Kumanlara karşı kazandığı zaferden sonra Balkan yarımadasına tam olarak hâkim olabilmıştır⁸¹.

Bu arada Çaka Bey tehlikesi hala devam ederken Süleymanşah’ın oğlu I. Kılıç Arslan, 1092 yılında İsfahan’dan yola çıkıp 1093 yılının başlarında İznik’e ulaşmıştır. I. Kılıç Arslan’ın tahta çıkmasıyla birlikte Bizans’ın, Çaka Beyliği ile mücadelesi dışında yeni bir düşman daha ortaya çıkmış bulunuyordu. Sultan I. Kılıç Arslan, Çaka Bey’in kızı ile evlenerek Bizans’a karşı mücadelesinde kendisine güçlü bir müttefik sağlamıştır. İki düşmanla birlikte mücadele etmek istemeyen İmparator I. Aleksios, Çaka Bey’e karşı Kılıç Arslan ile anlaşma yoluna gitmiştir. Bu amaçla İmparator, I. Aleksios Kılıç Arslan’a bir mektup göndererek onu Çaka Bey’e karşı kışkırtmıştır. Kendi liderliği altında Anadolu’nun siyasi birliğini sağlamayı amaçlayan I. Kılıç Arslan, imparatorla anlaşmayı kabul ederek kayınpederini düzenlediği bir ziyafet sırasında öldürmüştür⁸². Böylece başarılı bir siyasetçi olan I. Aleksios, Sultan I. Kılıç Arslan ile Çaka Beyi birbirlerine düşürmek suretiyle Bizans’ı Çaka Bey tehlikesinden kurtarmış oldu.

İmparatorluğun düşmanlarını tek tek bertaraf etmeyi başaran I. Aleksios’un karşısında artık Selçuklular dışında başka düşman yoktu. Ayrıca Melikşah’ın vefatının ardından Büyük Selçuklu Devleti’nin içine düştüğü otorite boşluğu ve iktidarı ele geçirmek üzere hanedan mensupları arasında başlayan mücadeleler, Türk-İslam dünyasını zor duruma sokmuştu. Bu durumdan yararlanmak isteyen Bizans imparatoru, güçlü ordularla yapılacak birkaç seferin Anadolu’daki Türk gücünü tamamen kıracağını düşünmekteydi. Hedefine ulaşmak için ise Batı’nın askeri gücüne ihtiyacı vardı. Bu yüzden Papa ile bozulan ilişkilerini yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Bunun için öncelikle 1089 yılında Papa II. Urbanus liderliğinde toplanan Melfi Konsili’ne elçilerini göndererek Batı ile uyumlu bir politika yürütmeye hazır olduğunu belirtmiştir. 1095 yılında yapılan Piacenza Konsili’ne de katılan Bizans elçileri, konsülde inançsızların İstanbul surlarına kadar uzanan bölgeleri işgal ve tahrip ettiklerini belirterek Doğu

⁸¹ Kafesoğlu, *a.g.e.*, 102-106; Sevim, *Anadolu’nun Fethi...*, s. 97-98; Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, s. 221-222; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 213-256; Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 4-6; Zonaras, *a.g.e.*, s. 165-166. 168; Ostrogorsky, *a.g.e.*, 332-333; Turan, *a.g.e.*, s. 120-122; Kaleli, *a.g.e.*, s. 171-174.

⁸² Cahen, *Osmanlılardan Önce...*, s. 95; Sevim, *Anadolu’nun Fethi...*, s. 98-99; Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, s. 223-224; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 265-271; Demirkent, *Türkiye Selçuklu...*, s. 15-18; Ayönü, *Türkiye Selçuklu Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, s. 131-136; Turan, *a.g.e.*, s. 126-127; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 531-532; Kaleli, *a.g.e.*, s. 176.

kilisesini savunmak ve Türklere karşı harekete geçebilmek için Batı'dan ücretli asker talebinde bulunmuşlardır⁸³. Papalık ise bu yardımı kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmek üzere kabul ederek yaklaşık iki yüzyıl boyunca Yakınoğu'yu etkisi altına alacak olan Haçlı Seferlerini başlatmıştır.

D. I. HAÇLI SEFERİ ÖNCESİNDE AVRUPA'NIN DURUMU

Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılması, Hıristiyan dünyasında dini, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslam'ın ortaya çıkmasıyla birlikte Doğu ile Batı arasındaki bu farklılıklar daha da belirgin hale gelmiştir. İslam fetihleriyle birlikte Akdeniz ticaretinin Müslümanların eline geçmesi, Avrupa'yı ekonomisi toprağa dayanan, içe dönük feodal bir yapı haline getirmiştir. Tamamen tarımsal bir duruma geri dönen Batı Avrupa'da toprak, tek yaşam kaynağı ve zenginliğin tek koşulu olmuştur. Bu durum, yaşam için gerekli olan her şeyin malikâneelerde üretildiği, yiyecek ve malların üretilme amaçlarının satılmak değil de tüketmek amacıyla gerçekleştirildiği “geçimlik ekonomi” adı verilen bir ekonomi biçimini ortaya çıkarmıştır. Topraklarından sağladığı gelirden başka bir şeyi olmayan imparatorlardan en mütevazı serfe kadar, Avrupa nüfusunun bütün kesimleri, doğrudan ya da dolaylı olarak ister kendi emeği ile üretsin, isterse bunları tüketmek biçiminde olsun, toprağın ürünleriyle yaşar hale gelmiştir. Taşınabilir zenginlikler ekonomik hayatta artık hiçbir rol oynamıyordu. Artık dış ülkelerle pek fazla bağlantısı kalmayan Avrupa, dış pazarlarda etkili olamadığı gibi iç üretimde de artan nüfusun ihtiyacını karşılayamadığı için XI. yüzyılda ekonomik krizin eşiğine gelmiştir⁸⁴.

Karolenj Devleti'nin 843 yılında dağılmasından sonra Fransa, Almanya ve İtalya'da ortaya çıkan krallıkların kendi içinde birlik yoktu. IX. ve X. yüzyıllarda kraliyet otoritesi tamamen etkisini yitirince Batı Avrupa, “feodal parçalanma dönemi” olarak adlandırılan bir dönemde girmiştir. Bu dönemde birçok eyalet daha küçük parçalara bölünmüş ve bu eyaletler, “feodal bey” olarak adlandırılan büyük toprak sahipleri arasında şiddetli mücadelelere sahne olmuştur. Bu durum Avrupa'yı siyasi bir

⁸³ Duncalf , “The Councils of Piacenza and Clermont”, s. 229; Mayer, *a.g.e.*, s. 7-8; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 81-82.

⁸⁴ Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev.: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 10-16; Aynı yazar, *Ortaçağ Kentleri*, (Çev.: Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 38-40; Agibalova-Donskoy, *a.g.e.*, s. 34.

kaosun içine sürükleyerek Avrupa; hanedanların, kralların, prenslerin, duklerin, piskoposların, hatta şehirlerin kendi aralarında hâkimiyet ve üstünlük için mücadele ettikleri bir saha haline gelmiştir. Merkezi otoritedeki bu boşluk, suç oranının artışı da beraberinde getirmiştir. Şövalyeler çevrede terör estirmekte, köyler yakılıp yıkılmakta, çocuklar öldürülmekteydi. Yağma, talan, adam kaçırma, kundakçılık gibi suçlar olağan hale gelmiştir. Eyaletler, hükümetlerin kontrolünde olmadığı için bu şiddet, XI. yüzyılın ilk yarısında daha da artmıştır. Ayrıca toprak sahibi Avrupa beylerinin veraset sisteminin sadece en büyük çocuğa hak tanınması, yaşça küçük olan çocukların topraksız kalmasına veya kendilerine miras kalan toprakların yeterli gelmemesine neden olmaktadır. Bu şekilde baba mirasından mahrum bırakılan bu genç ve işsiz soylular, daha fazla toprak sahibi olarak zenginleşmek ve kendi krallıklarını kurmak amacıyla Avrupa’da ciddi bir asayiş sorunu yaratmaktaydılar⁸⁵.

Ortaçağda Katolik kilisesi, feodal sistemin ana dayanaklarından biriydi. Batı Avrupa’da Katolik kilisesinin büyük bir nüfuzu vardı ve ekilip biçilen toprakların üçte biri kiliseye aitti. Kralların ve soyluların ekilip biçilmeyen birçok toprağı piskoposlara veya manastırlara bağışlamasıyla yüzlerce hatta binlerce serfe sahip olan piskoposluklar ve manastırlar ortaya çıkmıştır. Bunun dışında kilise, Batı Avrupa nüfusundan ondalık bir vergi topluyordu. Kilise törenleri için yapılan ödemeler dışında papalığın, günahları bağışlamak adına düzenlediğı “Endüljans” adı verilen belgeler de kilise için önemli bir gelir kaynağı teşkil etmekteydi⁸⁶. XI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Batı Avrupa’da yaşanan ekonomik buhran kilisenin gelirlerini azaltırken yaşanan kaos ortamı Papalığın iktidarını da tehdit etmekteydi. Zaten Hıristiyan dünyası, 1054 yılında Lâtin (Katolik) ve Grek (Ortodoks) kilisesi olmak üzere keskin bir biçimde ayrılmıştı. Bu tarihten itibaren her iki kilise, birbirleriyle rekabet halinde oldular. Papalık hem bütün Hıristiyan dünyasını kendi hâkimiyeti altında birleştirerek iktidarını sağlamak hem de gelirlerini daha da artırmak istiyordu. Bu doğrultuda Papalık hem Avrupa’da ki durumu hem de Bizans’ın içine düştüğü durumu kendi lehine çevirmek için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Öncelikle Avrupa’da yaşanan kaos karşısında toplumun ve kilisenin daha fazla zarar görmesini önlemek amacıyla, kilise tarafından “Tanrı’nın Barışı” ilan

⁸⁵ Georges Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi, Ankara 1990, s. 119; Demirkent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin...”, s. 73-74; Nomiku, *a.g.e.*, s. 16-17; Runciman, *a.g.e.*, s. 89-90; Madden, *a.g.e.*, s. 6; Agibalova-Donskoy, *a.g.e.*, s. 39-41.

⁸⁶ Agibalova-Donskoy, *a.g.e.*, s. 91-93.

edilmiştir. Buna göre fakirlere, köylülere, kadınlara, silahsız yolculara, tüccarlara, din adamlarına, onların mallarına ve kiliselere yönelik her türlü saldırı ve yağmalama eylemleri yasaklanmıştır. Bu yasakları ihlal edenlere ağır yaptırımlar uygulanması kararlaştırılmıştır. Daha sonra ilave edilen Tanrı Ateşkesi ile de belirli günlerde herkese yönelik bütün şiddet türleri yasaklanmıştır. Fakat bu barış hareketi Avrupa içlerindeki şiddeti durdurmaya yetmedi. Bu nokta da Tanrı Barışı hareketi, “Tanrının tutsaklıktan kurtarılması” ve “özgürleştirilmesi” kisvesine bürünerek Haçlı hareketini tetikleyen unsurlardan biri olmuştur⁸⁷. Avrupa’da sürekli birbirleriyle savaşan kesimler başka bir yöne yönlendirilebilirse yani inançsızlara karşı savaşılırsa birbirleriyle mücadele etmeye vakit bulamayacaklardı. Bu doğrultuda belirlenen hedefler Müslümanların elinde bulunan kutsal topraklar, özellikle de Hz. İsa’nın mezarının bulunduğu Kudüs kenti olmuştur. Ancak hedef olarak gösterilen Kudüs, Hz. Ömer tarafından fethedildiği 638 yılından beri Müslüman hâkimiyetindeydi. Batı Hıristiyanları bu duruma ciddi bir reaksiyon göstermemiş, Bizans ise durumu kabullenmiş bulunmaktaydı⁸⁸. Peki, şimdi değişen neydi? Aslında Kudüs’te değişen pek bir şey yoktu. Asıl değişiklik Batı’da, yani Roma’daydı. Papalık, Türklerin Anadolu’da ilerlemesi karşısında Ortodoks dünyanın hamisi olan Bizans’ın zor durumundan faydalanarak “Tüm Hıristiyanların Koruyucusu” misyonunu üzerine alıp kendisine siyasi bir görev yüklemekteydi⁸⁹.

⁸⁷ Tanrı Barışı için bkz. Güray Kırpık, “Haçlı Seferlerinde “Tanrı Barışı” Müessesesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, Isparta 2007, s. 81-90; H. E. J. Cowdrey, “The Peace and the Truce of God in the Eleventh Century”, Published by: Oxford University Press on behalf of The Past and Present Society, ss. 42-67; Erişim Kaynağı: <<https://www.jstor.org/stable/649794>>, (24.10.2018); Runciman, *a.g.e.*, s. 67-68.

⁸⁸ Demirkent, , “Haçlı Seferleri Düşüncesinin...”, s. 67; aynı yazar, “Haçlı Seferlerinin Mahiyeti...” s. 2; Salim Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Akademik Bakış*, c. X, S. 20, Ankara 2017, s. 18-19.

⁸⁹ Güray Kırpık, *Doğunun ve Batının Gözünde Haçlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 64. Aslında Avrupa’da Müslümanlara yönelik “Kutsal Savaş” anlayışı Haçlı seferlerinden önce ortaya çıktı. Müslümanlar, Kuzey Afrika’dan sonra İspanya, Sardunya, Korsika ve Sicilya’yı ele geçirerek Avrupa’nın diğer bölgelerini tehdit eder duruma geldiler. Fakat 732 yılındaki Poitiers Savaşı’nda Frank lider Charles Marter, Müslümanları yenerek onları tekrar İspanya içlerine çekilmek zorunda bıraktı. Hıristiyanlar için bu savaş bir dönüm noktası oldu. Çünkü ilk defa Müslümanların Avrupa’daki ilerleyişi durdurularak hâkimiyet alanları Endülüs ile sınırlandırıldı. Sonraki dönemlerde İspanya’da Müslümanlara karşı kazanılan zaferler, XI. yüzyılın başlarından itibaren İspanya’daki Müslümanların güç kaybetmeye başlaması, onların özellikle İspanya’daki varlığı ile ilgili Batılı din adamları ve askerleri arasında “kutsal savaş” fikrinin yayılmasını sağladı. Böylece Hıristiyanların daha önceden benimsedikleri “haklı savaş” teorisi, ilk kez İspanya’nın yeniden fetih (reconquista) hareketleriyle birlikte “kutsal savaş” kavramına dönüştü. Bu durumda “reconquista” kısmen Hıristiyan yayılmacılığının bir teşviki, kısmen de Haçlı hareketinin dini nedeni olarak ortaya çıktı. Jacques G. Ruelland, *Kutsal Savaşlar Tarihi*, (Çev.: Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 65-66; Kaleli, *a.g.e.*, s. 49-50; Madden, *a.g.e.*, s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

A. YAHUDİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Sami ırkından olan Yahudiler, tarih boyunca İbraniler, İsrailoğulları ve Museviler gibi farklı isimlerle anılmaktadırlar⁹⁰. Dünya tarihinin en eski tek tanrılı dinine mensup toplum olan Yahudiler, kendilerini Hz. İbrahim'e ve onun soyundan gelen Hz. İshak ile oğlu Hz. Yakub'a dayandırmaktadırlar. Hz. Yakub'un ya da Tanrı tarafından verilen ismiyle İsrail'in on iki oğlu olup bu oğullarından dördüncüsünün, başka bir görüşe göre de büyük oğlunun adı "Yuda" veya "Yahuda"dır. Bu nedenle Hz. Yakub'un on iki oğlunun soyuna "Yahudi" veya "İsrailoğulları" denilmektedir⁹¹. Bu açıdan İbrani, İsrail ve Yahudi nitelendirmeleri, özellikle de bunların son ikisi, dini motifi de taşımakla birlikte esasen belli bir soya bağlı topluluğu belirtmektedir. Arapça "Musa dinine/şeriatına bağlı" anlamındaki Musevi kelimesi ise dini içerik taşımaktadır⁹². Bu yönüyle Yahudilik, bir inanç sistemi olmasının yanında daha çok etnik bir kimliği ifade etmektedir. Yahudilerin dini hukukuna (Halaha) göre "Yahudi" isimlendirmesi, Yahudi anneden doğan veya usulüne uygun olarak Yahudiliğe kabul edilen kişiyi ifade etmektedir⁹³. Hem etnik hem dini unsuru bünyesinde barındıran Yahudiliğin en önemli özelliklerinden biri de İsrailoğulları ile Tanrı arasındaki gerçekleşen "Ahd" meselesidir. Yahudi inancına göre; Nuh'un oğulları arasından Sam'ın, Sam soyundan İbrahim'in, İbrahim'in oğullarından İshak'ın, İshak'ın oğullarından Yakub'un ve nihayet tüm Yakup soyunun Tanrı tarafından seçilmesi söz konusudur. Tanrı'nın İsrailoğullarını kendi kavmi olarak seçmesi şeklinde ortaya konan bu seçilmişlik doktrinine göre Hz. İbrahim'in torunları, Kenan topraklarının⁹⁴ varisleri olacaklar ve bu bölge sonsuza dek

⁹⁰ Yahudiler, Kenan (Filistin) diyarına yerleşmeden önce İbrani; Filistin'e yerleştikten sonra İsraili; sürgünden sonra genelde İsrailoğulları veya Yahudi, dinlerine nispetle de Musevi olarak adlandırılmışlardır. Bu terimler hala birbirlerinin yerine kullanılmakta olup aynı din mensuplarını ve toplulukları ifade etmektedir. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 179.

⁹¹ Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 177; Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, İstanbul 2000, s. 31; Salime Leyla Gürkan, "Yahudi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul 2013, s. 182.

⁹² Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul 2013, s. 188.

⁹³ Gürkan, "Yahudi", s. 183-184; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İsam Yayınları, İstanbul 2012, s. 20.

⁹⁴ Kenan eli denilen bölge, bugünkü Filistin bölgesiyle Doğu Akdeniz üzerinde Lübnan ve Suriye sahillerini içeren topraklardır. Mahmut Nânâ, *Yahudi Tarihi*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 16.

onların öz toprağı olacaktır⁹⁵. Buna dayanarak kendilerini dünya milletleri arasında seçilmiş kavim olarak gören Yahudilerin başına gelen bütün sıkıntıların, onların Tanrıyla yaptıkları ahde uymamalarından, verdikleri sözü yerine getirmemelerinden kaynaklandığı, hem kendi kutsal kitaplarında⁹⁶ hem de Kuran-ı Kerim’de belirtilmektedir⁹⁷.

Yahudilerin tarihi, bilimsel verilerden ziyade Yahudi kutsal metinlerinde yer alan anlatıma dayanmaktadır. Buna göre İsrailoğullarının tarih sahnesine çıktığı ilk dönem, “Atalar Dönemi” olarak adlandırılır. İsrailoğullarının ilk İbrani atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim, doğduğu Ur şehriden önce Harran’a, daha sonra Tanrı’nın kendisine verdiği vahyi doğrultusunda Kenan topraklarına göç etmiştir⁹⁸. İsrailoğulları, Kenan’da başlayan büyük bir kuraklık sırasında, Hiksos hanedanlığı yönetimindeki Mısır’da önemli bir mevki edinen Hz. Yakub’un oğlu Hz. Yusuf’un davetiyle Mısır’a gelmişlerdir. İsrailoğulları, Hiksos yönetimi boyunca rahat bir yaşam sürdürmüşlerdir. Ancak M.Ö. 1570 yılında Hiksos devleti yıkılınca, Mısır’ın hâkimiyeti tamamen firavunların eline geçmiş ve böylece İsrailoğulları için uzun sürecek bir kölelik dönemi başlamıştır. Levi soyundan gelen Hz. Musa, daha sonra Yahudileri bu zor şartlardan

⁹⁵ Gürkan, *a.g.e.*, s. 25-26; Nânâ, *a.g.e.*, s. 240-241.

⁹⁶ Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat, “Eski Ahit” ya da İbranice ismiyle “Tanah” olarak bilinen literatürün ilk bölümünü oluşturan beş kitabı ifade etmektedir. Tanrı tarafından Sina’da Hz. Musa’ya verilen ve “Tekvin”, “Çıkış”, “Levililer”, “Sayılar” ve “Tesniye” adını taşıyan bu beş kitap, “Tora” olarak adlandırılır. Bu beş kitabın içeriğinde, yaradılıştan başlayarak Hz. Musa’nın ölümüne kadar yaşanan olaylar anlatılmakta ve uyulması gereken emirleri ve yasakları barındıran bölümler bulunmaktadır. Tanah’ın Tora’dan başka, 21 kitaptan oluşan “Neviim (Peygamberler)” ve 13 kitaptan oluşan “Ketuvim (Kutsal Yazılar/Kitaplar)” olarak adlandırılan iki bölümü daha vardır. “Tanah” isimlendirmesi ise ilgili üç bölümün adlarının baş harflerinden (Tora, Neviim ve Ketuvim) oluşan bir kalıptır (TaNaKh). Eski Ahit’ten başka Yahudilerin hukuki esaslarını ihtiva eden bir de “Talmud” adlı kitapları vardır. Talmud, Tevrat’ın şerh ve izahı mahiyetinde olup Eski Ahit’in zeyli ve tamamlayıcısı konumundadır. Biri Kudüs Talmud’u, diğeri Babil Talmud’u olmak üzere iki ayrı Talmud bulunur. Kudüs Talmud’u IV. yüzyılda tamamlanmış ise de bizzat Hahamlar tarafından anlaşılamadığından sonraları tamamen bırakılmıştır. Babil Talmud’u ise, V. yüzyıla doğru tertip edilmiştir. Talmud, kendi içinde de “Mişna” ve “Gemara” olarak iki bölüme ayrılır. İkinci kanun demek olan Mişna kısmı, asıl metni teşkil eder. Gemara denilen kısım ise, bunun şerh ve tefsiri mahiyetindedir. Mişna, Tevrat’ta genellikle dağınık halde yer alan hukuki/şerh’i hükümlerin yanı sıra, bu hükümlere yönelik açıklamaların sistematik olarak ele alındığı bir nevi “şeriat kitabı” niteliğindedir. Gemara ise Mişna’nın yanı sıra, Mişna dışında kalan ve Mişna Apokrifası olarak da isimlendirilen hukuki metinleri (barayta) ve “amoraim” denilen ikinci nesil din alimleri tarafından bu metinlere yapılan yorumları içermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 193-202; Baki Adam “Tevrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, s. 40-45; Gürkan, *a.g.e.*, s. 91-106.

⁹⁷ Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 176-177.

⁹⁸ Moshe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusu’nun Tarihi*, Yeruslayim 1981, s. 2-3; M. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark III Suriye ve Filistin*, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 292-294; Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, (Çev.: Filiz Orman), İstanbul 2001, s. 19; Gürkan, *a.g.e.*, s. 25.

kurtararak onları Mısır'dan çıkarmıştır⁹⁹. Hz. Musa'nın İsrailoğullarını mucizevî bir şekilde Kızıldeniz'den geçirip Sina'ya ulaştırmasından sonra burada Tanrı ile ahitleşmeleri gerçekleşmiştir. “Sina ahdi” diye isimlendirilen bu ahit kapsamında İsrail Tanrısı Yahve tarafından Hz. Musa'ya İsrâiloğulları'nın uyması gereken kuralları içeren Tevrat verilmiştir. Yalnızca İsrail Tanrısı'na itaat edip Tevrat kurallarına göre yaşamaları karşılığında kendilerine Tanrı'nın has kavmi (seçilmiş kavim) olma ve ataları İbrahim'e vaat edildiği üzere Kenan topraklarını mülk edinme ayrıcalığı bahşedilmiştir. Ancak Hz. Musa'nın Tanrı'dan ahit sözlerini (on emir veya on söz) içeren levhaları almak üzere Sina dağına çıkıp orada kırk gün kalması sırasında, altından buzağı heykeli yapan ve bunu ilah edinen İsrailoğulları, daha sonra Kenan topraklarında yaşayan halkla savaşmak istemeyerek Hz. Musa'ya isyan etmiştir. Bunun üzerine İsrailoğulları, kırk yıl boyunca Sina Çölü'nde kalmış ve vaat olunan topraklardan (arz-ı mev'ûd) menedilmişlerdir¹⁰⁰.

Hz. Musa'nın ölümünün ardından liderlik Yeşû'ya geçmiştir. Bu dönemde, büyük bir kısmı fethedilen Kenan toprakları, Yakub'un on iki oğlunun devamı olan on iki kabile arasında paylaştırılmıştır. Yahuda ve Bünyamin kabileleri Kenan topraklarının güneyine yerleşirken diğer on kabile kuzey taraflarına yerleşmişlerdir. Yeşû'nun ölümünden sonraki dönem, “Hâkimler Dönemi” olarak adlandırılmakta olup bu dönemde İsrailoğulları, dini liderlerin önderliğinde yerleşik düzene geçmişlerdir¹⁰¹. Hâkimler döneminin ardından gelen süreç ise “krallık” dönemidir. Bu döneme kadar tek çatı altında toplanamayan İsrailoğulları, Hz. Davud döneminde ilk defa bir devlet çatısı altında bir araya gelmişlerdir. İsrail'in ilk kralı olarak kabul edilen Şaul'ün ölümünün ardından krallığını ilan eden Hz. Davut, güneydeki Yahuda ile kuzeydeki İsrail bölgelerini tek merkez etrafında toplamak amacıyla Kudüs'ü (Yeruşalayim/ Yeruşalim) fethedip krallığın merkezi yapmıştır. Hz. Davut zamanında krallık, en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Oğlu ve halefi Hz. Süleyman ise, fetih politikasından ziyade, mevcut topraklar üzerinde merkezi idareyi güçlendirmeye çalışmıştır. Genel olarak olaysız

⁹⁹ Sharon, *a.g.e.*, s. 4-5; Besalel, *a.g.e.*, s. 32; Nuh Arslantaş, *Mısır'da Türkler, Araplar ve Yahudiler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 26-27.

¹⁰⁰ Sharon, *a.g.e.*, s. 6-9; Günaltay, *a.g.e.*, s. 295-301; Besalel, *a.g.e.*, s. 32-35; Gürkan, *a.g.e.*, s. 26-27; aynı yazar, “Yahudilik”, s. 188-189; Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, (Çev.: Sevinç Altınçekiç), Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s. 12;

¹⁰¹ Sharon, *a.g.e.*, s. 9-13; Besalel, *a.g.e.*, s. 36-38; Gürkan, *a.g.e.*, s. 27-28; Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 381-383.

geçen ve krallık döneminin zirvesi kabul edilen Hz. Süleyman döneminin en önemli özelliği ise, Kudüs'te Hz. Davud döneminde inşasına başlanan görkemli mabedin tamamlanmasıdır. Bu mabet, zamanla bütün Yahudilerin hayatında önemli bir merkez haline gelmiştir. Ancak İsrail tarihinin altın çağı olarak kabul edilen bu dönem kısa sürmüştür ve Hz. Süleyman'ın ölümünün ardından krallık kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda krallıkları olmak üzere ikiye ayrılmıştır (M.Ö. 931). Yahuda Krallığı, Yahuda ve Bünyamin aşiretlerinden, Kuzey İsrail Krallığı ise geri kalan on aşiretten oluşmaktaydı¹⁰². Devam eden süreçte ilk olarak İsrail Krallığı, M.Ö. 722 yılında Asurlular tarafından ortadan kaldırılarak İsrail kabileleri sürgüne gönderilmiştir. Kuzey İsrail Krallığı'nın yıkılmasından sonra, Yahuda Krallığı da Asur İmparatorluğuna tabii yarı bağımsız bir krallık haline gelmiştir. Asur İmparatorluğu, yaklaşık bir asır sonra Babilliler tarafından yıkılınca Yahuda Krallığı, Babillilerin denetimine girmiştir. Bir süre sonra Yahuda halkının Babillilere karşı isyan etmesi üzerine Babil Kralı II. Nebukadnezar (Buhtunnasr), biri M.Ö. 598, diğeri M.Ö. 586 yılında olmak üzere iki kez Kudüs üzerine yürümüştür. İlkinde kral hazinesini yağmalayıp Yahudilerin önde gelen isimleri ile birlikte binlerce kişiyi sürgüne göndermiştir. Yahuda kralının verdiği sözü tutmaması ve kendisine isyan etmesi üzerine M.Ö. 586 tarihinde ikinci defa Kudüs üzerine yürüyen II. Nebukadnezar, bu kez Yahuda Krallığı'na son vermiştir. "Süleyman Mabedi" yıkılarak pek çok Yahudi öldürülmüş, geriye kalan Yahudilerin çoğu sürgüne gönderilmiş ve Yahuda bölgesi Babil'in bir eyaleti haline getirilmiştir¹⁰³. Tarihe "Babil Sürgünü" olarak geçen bu olay, Yahudi tarihinin ilk büyük sürgünü ve en önemli hadiselerinden biri olarak kabul edilmektedir. Mabedin Hz. Süleyman tarafından inşa edilmesinden Babilliler tarafından yıkılmasına kadar geçen bu dönem, "Birinci Mabet Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemden sonra Yahudilerin devlet olarak bağımsızlıkları sona ermiş ve XX. yüzyılın ortalarına kadar süren sürgün hayatları da başlamıştır¹⁰⁴.

¹⁰² Sharon, *a.g.e.*, s. 17-23; Günaltay, *a.g.e.*, s. 315-332; Besalel, *a.g.e.*, s. 39-45; Gürkan, *a.g.e.*, s. 28-30; Susa, *a.g.e.*, s. 385-394; Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde İslam Dünyasında Yahudiler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 26-28.

¹⁰³ Sharon, *a.g.e.*, s. 28-32; Günaltay, *a.g.e.*, s. 354-357; Besalel, *a.g.e.*, s. 46-48; Gürkan, "Yahudilik", s. 190; Brenner, *a.g.e.*, s. 20; Susa, *a.g.e.*, s. 409-412; Arslantaş, *Mısır'da...*, s. 28-30; aynı yazar, *Emeviler Döneminde...*, s. 28-30.

¹⁰⁴ Sharon, *a.g.e.*, s. 32; Besalel, *a.g.e.*, s. 48; Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 31.

Mabedin ikinci kez inşa edilmesinden Romalılar tarafından M.S. 70 yılında yıkılışına kadar geçen dönem ise İsrail tarihinde “İkinci Mabet Dönemi” olarak adlandırılır ve bu süreçte Yahudiler sırasıyla; Pers, Grek (Helen) ve Roma hâkimiyeti ve etkisi altında yaşamışlardır. Babil sürgününden kısa bir süre sonra Babil Krallığı’na son veren Persler, Yahuda bölgesine¹⁰⁵ hâkim olmuşlardır. Asurlu ve Babilli hükümdarların aksine, Pers krallarının fethettikleri eyaletlerde yürüttükleri politika, din özgürlüğüne ve siyasi tatmine dayanmaktaydı. Pers krallarının bu politikaları neticesinde, Yahudilerin Kudüs’e dönmelerine izin verilmiş ve Kudüs’teki eski mabedin yerine yeni bir mabet inşa edilmiştir. Kudüs’e geri dönen Yahudiler için bu dönem, aynı zamanda hem dini hem de kültürel açıdan yeniden yapılanma süreci olarak kabul edilir. Bununla birlikte, Yahuda’da krallık müessesesi yeniden oluşturulamamış ve Yahuda bölgesi, teokratik ve özerk bir yönetim altında, Pers Devleti’nin bir vilayeti olarak kalmıştır¹⁰⁶. Pers döneminin ardından Makedonya Kralı Büyük İskender’in M.Ö. 332’de Perslerin kontrolündeki toprakları ele geçirmesiyle Yahuda bölgesi, Grek hâkimiyeti ve etkisi altına girmiştir. Büyük İskender’in ölümünün ardından imparatorluğa ait topraklar komutanları arasında paylaştırılmıştır, Yahuda halkı, önce Mısır merkezli Ptolemaios (M.Ö. 322-200), daha sonra Suriye merkezli Selevkos (M.Ö. 200-164) krallıkları tarafından yönetilmiştir. Ptolemaioslar döneminde oldukça rahat bir yaşam süren Yahudilerin durumu, Yahuda ülkesinin M.Ö. 201-200 yılında Selevkosların hâkimiyetine girmesiyle değişmeye başlamıştır. Selevkoslar, Yahuda’nın özerk rejimini onaylamakla birlikte, Yahudilere yönelik tutumları oldukça sertti. Bununla birlikte Helen dönemi, Yahudi tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde mabet kültü etrafında şekillenen ve Aramice konuşan Yahudilerin oluşturduğu Filistin Yahudiliği yanında, Mısır’da, Akdeniz çevresinde ve Ege havzasında Grekçe konuşan Yahudilerin oluşturduğu, Helenistik geleneğin etkisi altında gelişen “Diaspora Yahudiliği” ortaya çıkmıştır. Diaspora Yahudilerinin Helenizm kültürünü benimsemelerine karşın, Kudüs ve çevresinde özellikle de kırsal kesimde yaşayan Yahudiler arasında Helenleştirilmeye karşı bir direniş meydana gelmiştir. Bu direniş, özellikle IV. Antiokhus döneminde M.Ö. 169-167 arasında Mabet’in kutsiyetinin ihlal edilmesi, Yahudi ayinlerinin ve sünnetin yasaklanması ve Yahudilerin Tanrı Zeus’a

¹⁰⁵ İsrailoğullarının Kenan bölgesine verdikleri isimdir.

¹⁰⁶ Sharon, *a.g.e.*, s. 43-44; Günaltay, *a.g.e.*, s. 364-369; Besalel, *a.g.e.*, s. 51-55; Gürkan, *a.g.e.*, s. 33-34; aynı yazar, “Yahudilik”, s. 190; Brenner, *a.g.e.*, s. 24-26.

kurban vermelerinin emredilmesi üzerine bir isyana dönüşmüştür. Tarihe “Makabi İsyanı” olarak geçen isyanda Kudüs’e girmeyi başaran ve Makabi soyundan gelen Haşmonaim ailesi, Selevkoslarla yaptıkları mücadeleler sonucunda, onlara bağlı olmak şartıyla Yahuda bölgesinin idaresini ele almıştır¹⁰⁷.

Romalıların Selevkos Krallığı’na son vermesinden sonra Yahuda bölgesi Roma hâkimiyetine girmiştir. Haşmonaim hanedanına bağlı hükümdarlar, Roma hükmü altında M.Ö. 37 yılına kadar ülkeyi yönetmeye devam etmişlerdir. Son Haşmonaim kralının Romalılar tarafından idam edilmesiyle Yahuda’da Haşmonaim idaresi sona ermiştir. Daha sonra Romalılar tarafından Yahuda’nın yönetimine getirilen Herod’un Roma’ya bağlı olmak suretiyle burada kurduğu hanedanlık, ölümünden sonra bütünlüğünü koruyamamış ve oğulları arasında bölünmüştür. Yahuda bölgesi, Miladi 6 yılında, Roma’nın bir eyaleti haline getirilerek doğrudan Roma yönetimine bağlanmıştır¹⁰⁸. M. S. 66 yılına gelindiğinde, Yahudiler arasında Roma’ya karşı bir isyan başlatılmıştır. İsyanın giderek yayılması ve bölgedeki Roma garnizonunun yok edilmesi üzerine İmparator Neron, ordu kumandanı Vespasianus’u büyük bir ordu ile bölgeye göndermiştir. Neron’un 68 yılında ölümüyle geri dönüp tahta çıkan Vespasianus, isyanı bastırması için oğlu Titus’u görevlendirmiştir. Yaklaşık dört yıl devam eden çatışmalardan sonra Titus, M.S. 70 yılında Kudüs’e girerek isyanı bastırmıştır. Binlerce Yahudi öldürülürken geride kalan Yahudiler sürgüne gönderilmiş ve kutsal tapınak yerle bir edilmiştir¹⁰⁹. Devam eden süreçte Yahudiler, Roma egemenliğine karşı ayaklanma üstüne ayaklanmaya girişeler de bunların hepsi kanlı bir biçimde bastırılmıştır¹¹⁰. Mabedin ikinci kez yıkılması, tıpkı birincisinde olduğu gibi

¹⁰⁷ Sharon, *a.g.e.*, s. 51-59; Günaltay, *a.g.e.*, s. 369-377; Besalel, *a.g.e.*, s. 55-57; Gürkan, *a.g.e.*, s. 35-36; Brenner, *a.g.e.*, s. 41-42; Nânâ, *a.g.e.*, s. 326-337; Susa, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁰⁸ Sharon, *a.g.e.*, s. 61-71; Günaltay, *a.g.e.*, s. 378-386; Besalel, *a.g.e.*, s. 58-59; Gürkan, *a.g.e.*, s. 39; Brenner, *a.g.e.*, s. 48-49; Susa, *a.g.e.*, s. 420-421.

¹⁰⁹ Sharon, *a.g.e.*, s. 74-75; Günaltay, *a.g.e.*, s. 388-390; Besalel, *a.g.e.*, s. 61-62; Gürkan, “Yahudilik”, s. 191; Patrick Le Roux, *Roma İmparatorluğu*, (Çev.: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 115-116; Brenner, *a.g.e.*, s. 51; Nana, *a.g.e.*, s. 477-486; Susa, *a.g.e.*, s. 421.

¹¹⁰ Bunlardan biri de “Bar Kohba İsyanı”dır. M. 120 yılında Roma İmparatoru Hadrianus’un; Kudüs’ü Roma tanrısı Jüpiter’e adanmış bir şehir haline getirme girişimi, Yunan felsefesinin etkisiyle doğuya özgü birçok geleneği ve bu arada sünneti yasaklaması, Yahudiler arasında öfkeye ve isyana neden oldu. İsyanın lideri Bar Kohba, kısa süre içinde Kudüs’ü ve Yahuda’nın diğer bölgelerini ele geçirdi. Hadrianus, İngiltere valisi Julius Severus’u çağırarak İsrail’deki İsyanı bastırmakla görevlendirildi ve Romalıların karşı saldırısı 134 yılında başladı. Julius Severus, Yahudi kuvvetleriyle meydan savaşlarına girmeden adım adım ilerleyerek isyanı kontrol altına aldı. Romalılar çok kayıp vermekle birlikte, bine yakın Yahudi yerleşme merkezine girdiler. Savaşta yüz binlerce kişi öldü. Bar Kohba isyanından sonra Yahudi dinine bağlı bütün icraatlar yasaklandı ve dinin icaplarını yerine getirmeye çalışanlar (özellikle sünnet) idam edildi. Yahudilerin Kudüs’e girmelerini yasaklayan bir ferman yayınlandı. Kudüs, “Aelia Capitolina”

İsrail tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Yahudilerin daha fazla dünyaya dağılmalarına neden olan bu olay, iki bin yıla yakın sürecek uzun bir esaret, kovulma ve katliam döneminin başlangıcı olarak kabul edilir¹¹¹. Miladi 70 yılı ile başlayan ve İsrail Devleti'nin 1948 yılındaki kuruluşu arasında geçen bu dönem “Yabancıların Hâkimiyeti Dönemi” olarak adlandırılmakta olup bu süreçte Yahudiler cemaatler halinde farklı uygarlıkların ve devletlerin hâkimiyeti altında yaşamışlardır.

B. İSLAM HÂKİMİYETİ ALTINDA YAHUDİLER

İslam dünyasında Yahudiler; Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Selçuklular, Memluklar, Osmanlılar, Safeviler gibi devletlerin; batıda ise İber Yarımadası'nda Endülüs Emevileri, Tavaif-i Muluk, Murabıtlar ve Muvahhidler gibi devletlerin hâkimiyetinde yaşamışlardır. Yahudilerin Müslümanların yönetiminde yaşadıkları en parlak dönemlerin başında ise “Yahudi Altın Çağı” olarak kabul edilen X-XII. yüzyıllarda ki Endülüs Emevi dönemi, VIII-IX. yüzyıllarda ki Bağdat merkezli Abbasi dönemi, X-XII. yüzyıllarda ki Mısır merkezli Fatımi dönemi ve Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi gelmektedir¹¹².

İslam ülkelerinde yaşayan gayrimüslimler, İslam hukukunda belirtilen esaslara göre yönetilirlerdi. Öncelikle konunun daha iyi anlaşılabilmesi için “gayrimüslim” tabirinin İslam hukukunda ne anlama geldiğini açıklamak gerekir. Klasik İslam hukuk doktrininde gayrimüslim fertler, kendilerine uygulanacak hükümlere esas olmak üzere inanç farklılıkları ve İslam devletiyle olan siyasi ve hukuki bağları açısından çeşitli gruplara ayrılmaktaydı. İnançları bakımından gayrimüslimler; semavi kitap sahibi olanlar, kitap sahibi olup olmadıklarında şüphe bulunanlar ve diğer inanç sahipleri olmak üzere üçe ayrılır. İslam dini, Müslümanlar dışındaki semavi kitap sahibi din mensuplarını “ehl-i kitap” olarak tanımlamaktadır. Kitap ehli olarak kabul edilenler, İslam toplumunda tam bir din hürriyeti içinde yaşama imkânına sahip olup İslam devletinin vatandaşı olarak kanun önünde bazı alanlarda Müslümanlarla eşit durumdaydılar. Ehl-i kitap mensupları, İslam devletlerinde Müslümanların yerine

kolonisine dönüştürülürken, Yahuda bölgesinin ismi de Filistin (Palaestina) olarak değiştirildi. Sharon, *a.g.e.*, s. 85-87; Patrick Le Roux, *a.g.e.*, s. 116-117; Besalel, *a.g.e.*, s. 63-64; Gürkan, *a.g.e.*, s. 39-40; Brenner, *a.g.e.*, s. 57-58; Nana, *a.g.e.*, s. 492-494; Susa, *a.g.e.*, s. 421.

¹¹¹ Sharon, *a.g.e.*, s. 76.

¹¹² Gürkan, *a.g.e.*, s. 43.

getirmek zorunda oldukları sorumluluklardan muaf tutulmaları karşılığında “cizye”¹¹³, adı verilen vergiyi vermekle yükümlüydüler. Bu vergiyi ödemeleri karşılığında ise “zimmi” statüsünü elde ederek can ve mal güvenlikleri ile inanç özgürlükleri garanti altına alınmaktaydı. Devletin kendilerine sağladığı himaye karşılığında vergi ödeme hükmü, İslam hâkimiyetindeki ehl-i kitap mensupları dışında “gayrimüslim” tabiri içinde değerlendirilen diğer inanç mensubu fertler için de geçerliydi. Gayrimüslimlerin devletin bu himayesine karşılık cizye vergisi ödemek dışında uymak zorunda oldukları bir takım kurallar da bulunmaktaydı. Bu kurallar; İslam dinine, Hz. Muhammed’e ve Kur’ân-ı Kerim’e hakaret etmemek başta olmak üzere Müslümanlardan ayırt edilebilmeleri için belirli bir kıyafet giymeleri, silah imal etmemeleri ve üzerlerinde taşımamaları, ata binmemeleri, Müslümanlarla birlikte oturdukları mahallelerde domuz beslememeleri, şarap satmamaları, namaz vakitlerinde çan çalmamaları, evlerinin yüksek ve gösterişli olmaması, şehirlerde yeni kilise, manastır ve sinagog inşa etmemeleri şeklinde sıralanabilir¹¹⁴. Ancak bu kurallar nadiren baskı aracı olarak kullanılırdı. Nitekim yeni mabet inşa etmeme kuralı, çoğu kez uygulanmamış olup gayrimüslimlerin pek çok yerde yeni kilise ve sinagog inşa ettikleri bilinmektedir¹¹⁵. Gayrimüslimlerin yukarıda belirtilen kuralları ihlal etmeyip vergilerini ödedikleri ve herhangi bir siyasi entrikaya bulaşmadıkları sürece İslam hâkimiyeti altında rahat bir yaşam sürdürdükleri kabul edilmektedir¹¹⁶. Ehl-i kitap kapsamında değerlendirilen Yahudiler de İslam dünyasındaki gayrimüslimler içinde önemli bir topluluğu teşkil etmekteydi. Günümüze ulaşan tarihi kaynaklar ışığında, Müslüman toplulukları arasında

¹¹³ Cizye “kafi gelmek; vermek, karşılığını ödemek” anlamına gelmekte olup, İslam hâkimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlerin ödedikleri vergidir. İslam hukukunda cizye, gayrimüslim tebaa (zimmi) ile yapılan zimmet antlaşması sonucunda alınır. Bunun karşılığında zimmîlerin can, mal ve inanç hürriyetleri güvence altına alınır. İslam hukukuna göre cizye, prensip olarak hür, akıl baliğ, maddi gücü yerinde ve sağlıklı olan gayrimüslim erkeklerden alınır. Kaynaklarda farklı rivayetlere yer verilmeyle birlikte kadınlardan, çocuklardan, akıl hastalarından, âmâ, felçli ve yaşlılardan, çalışmaktan aciz, yoksul kimselerle kendilerini manastırlarda ibadete hasretmiş din adamlarından cizye alınmazdı. Cizyenin miktarı zamana, alındığı bölgeye ve ferdi veya müşterek (toplu) cizye oluşuna göre farklılık göstermektedir. Bkz. Mehmet Erkal, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 42-45.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1994, s. 516-519; Ahmet Özel, “Gayri Müslim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, s. 418-427; Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, (Çev.: Süheyla Kaya), Belge Yayınları, İstanbul 1999, s. 15-16; Merlin Swartz, “İslam’ın Doğuşunu İzleyen Yıllarda Arap Toprakları’ndaki Yahudilerin Durumu”, (Terc.: Levent Öztürk), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, Sakarya 2001, s. 473-474; Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 97-108; Mustafa Fayda, “Zimmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul 2013, s. 428-434.

¹¹⁵ Brenner, *a.g.e.*, s. 69.

¹¹⁶ Sharon, *a.g.e.*, s. 103. 106; Lewis, *a.g.e.*, s. 59; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 90.

yaşayan Yahudilerin, Hıristiyan dünyasında yaşayan dindaşlarına nazaran daha rahat bir yaşam sürdükleri artık kabul edilen bir gerçektir¹¹⁷. İslam dünyasındaki Yahudiler, birkaç istisna dışında Hıristiyan dünyasında olduğu gibi toplu sürgün, din değiştirme ya da ölüm arasında bir seçim yapmaya zorlanmadıkları gibi yerleşim veya meslek kısıtlamalarına maruz bırakıldıkları da pek görülmemektedir¹¹⁸. Müslüman idaresinde iken hem toplum tarafından sergilenen hoşgörü ortamından hem de yöneticiler tarafından bahşedilen imtiyazlardan yararlanan Yahudiler topluluk olarak özerk bir statüye sahiptiler¹¹⁹.

Yahudilerin Müslümanlar ile ilk karşılaşmaları, Hz. Muhammed'in Medine'ye göç etmesiyle başlamaktadır. Bu dönemde Hz. Muhammed ile Medine sakinlerinden olan Yahudi kabileleri arasında "Medine Vesikası" olarak bilinen toplumsal bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmayla Medine'nin savunması konusunda tek topluluk olarak kabul edilen şehirdeki her kesimin hak ve sorumlulukları belirlenmiştir. O zamanlar Medine ve çevresinde irili ufaklı Yahudi toplulukları yaşasa da ilişkiler nedeniyle İslam kaynaklarında özellikle Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kurayza kabileleri ile Hayber Yahudileri öne çıkmaktadır. Medine Vesikası ile Yahudilerin Müslümanlarla barış içerisinde yaşamaları ön görülmekteydi. Ancak Yahudilerin bu anlaşmanın yükümlülüklerin yerine getirmemeleri, ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Çeşitli dönemlerde anlaşma hükümlerini yerine getirmeyen Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kurayza kabileleri, ya şehirden sürülerek ya da erkekleri öldürülüp, mallarının ganimet olarak alınmasının yanı sıra kadınları ve çocukları da esir alınarak cezalandırılmışlardır. Hayber Yahudileri ise, istedikleri zaman gitmeleri veya topraklarının yarısını Müslümanlarla paylaşmak şartıyla yerlerinde bırakılmışlardır¹²⁰. Bu Yahudi kabileleri dışında toplum düzenini bozmayan, aradaki anlaşmaya sadık kalan Yahudilere dokunulmamış ve bunlar Müslümanlarla komşuluk ilişkileri içerisinde Medine'deki yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Hz. Muhammed'in gayrimüslimlere karşı tutumu, sonraki dönemlerde de Müslüman idareciler tarafından uygulanmakla birlikte

¹¹⁷ S. D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*, (Çev.: Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam), İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 95-97; Mark R. Cohen, *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, (Çev.: Ahmet Fethi), Köprü Kitapları, İstanbul 2013, s. 14-15.

¹¹⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 17-18

¹¹⁹ Sharon, *a.g.e.*, s. 104; Cohen, *a.g.e.*, s. 127.

¹²⁰ Lewis, *a.g.e.*, s. 20-21; Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s. 10; Nana, *a.g.e.*, s. 544-548; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 87; Aynı yazar, *Emeviler Döneminde...*, s. 46-51.

bu dönemde Medine Yahudileri ile yaşanan olumsuz ilişkilerin, ilk fetihlerle İslam hâkimiyeti altına alınan Yahudileri etkilediği görülmektedir¹²¹.

Hulefa-i Raşidin (Dört Halife) zamanında başlayan fetihlerle birlikte Kuzey Afrika, Suriye, Filistin, İran'ın büyük bir bölümü ile Irak'ta yaşayan büyük Yahudi toplulukları İslam hâkimiyetine girmişlerdir. Fethedilen yerlerde “dinde zorlama yoktur”¹²² ayeti gereğince ne Yahudi toplulukları ne Hıristiyanlar İslam'ı kabul etmeye zorlanmadılar. Aksine bu coğrafyalarda kilise tarafından zulmedilen, dışlanan bir topluluk statüsünden özel statüye sahip tebaa konumuna yükseldiler¹²³. Hz. Ömer'in Kudüs Emanname'si başta olmak üzere dört halife döneminde hem gayrimüslimler hem de Yahudilerle ilgili verilen hükümler, sonraki dönemlerde gayrimüslimlere yönelik uygulamaların da kaynağını teşkil etmiştir¹²⁴. Örneğin Kudüs'ün 638 yılında fethedilmesinden sonra Hz. Ömer, Romalılar zamanında şehirden kovulan Yahudilerin tekrar geri gelmelerine izin vermiştir. Hıristiyanların itirazlarına rağmen Filistin'de önemli bir Yahudi yerleşim yeri olan Taberiye'den Kudüs'e 70 Yahudi ailesinin yerleştirildiği nakledilmektedir¹²⁵. Hz. Ömer'in fethedilen yeni yerlere Yahudileri iskân etme politikası, sonraki fetihlerde örnek alınan bir uygulama olmuş ve Yahudiler, bundan sonraki süreçte hem fethedilen kentlere hem de yeni kurulan İslam şehirlerine iskan edilmişlerdir¹²⁶. Bu nedenle Yahudiler, İslam fetihleri sırasında Müslümanları bir kurtarıcı olarak karşılayıp fetihlerin gerçekleştiği her yerde özellikle de; Filistin, Suriye, Mısır ve İspanya'da Hıristiyanlara karşı Müslüman fatihlere destek vermişlerdir. Hâkimiyet açısından bakıldığında yıllardır yabancı devletlerin idaresinde yaşayan Yahudilerin durumu Müslümanların idaresi altına girmeleriyle değişmemiştir. Yahudiler için Müslümanlar, eskisinin yerini alan yeni bir efendiden başka bir şey değildi. Üstelik bu yeni efendiler, önceki dönemlerde baskı ve kısıtlamalara maruz kalan inançlarıyla, sosyo-ekonomik ve kültürel hayatları konusunda kendilerine her

¹²¹ Nuh Arslantaş, “Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”, *İstem Dergisi*, S. 11, 2008, s. 43; Cohen, *a.g.e.*, s. 99.

¹²² Bakara Suresi 2/256.

¹²³ Lewis, *a.g.e.*, s. 98-99; Swartz, *a.g.m.*, s. 472; Goitein, *a.g.e.*, s. 91.

¹²⁴ Cohen, *a.g.e.*, s. 125.

¹²⁵ Goitein, *a.g.e.*, s. 146.

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 71-78.

türlü serbestliği tanımaktaydılar ¹²⁷ . Bu açıdan değerdendirildiğinde Yahudilerin Müslümanları kurtarıcı olarak görmelerinin nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

Emeviler dönemi, Yahudilerin Müslüman topluma entegre olma dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde başta Yahudiler olmak üzere gayrimüslim tebaa oldukça rahat bir hayat sürmüştür. Dini veya hukuki herhangi bir baskıya maruz bırakılmayan Yahudiler, toplumun huzur ve emniyetini sarsacak veya idarenin aleyhine yönelik herhangi bir icraata girişmedikleri müddetçe, başta iktisadi olmak üzere her sahadaki faaliyetlerini rahatça devam ettirmişlerdir ¹²⁸ . Emevilerden sonra, Avrupa Yahudileri dışındaki Yahudilerin büyük çoğunluğu, Arabistan, Irak, Ön Asya, Kuzey Afrika üzerinde hüküm süren Abbasi Devleti'nin yönetiminde yaşamışlardır. Abbasiler dönemi, Yahudilerin taşra toplumundan şehir toplumuna dönüşümü yaşadıkları ve ticaret sayesinde zenginleşerek toplumun diğer kesimleriyle de sosyal ilişkilerini arttırdıkları bir dönem olarak kabul edilmektedir ¹²⁹ . Özellikle Pers-Sasani idaresinde yükselmeye başlayan Irak merkezli Babil Yahudi cemaati, Abbasi döneminde dünya Yahudiliğinin lideri konumuna yükselmiştir. Hilafete bağlı bölgelerde Yahudiler, kendilerine sağlanan geniş imtiyazlardan yararlanarak hem inançlarını yaşama konusunda hem sanat ve mesleki becerilerini icra etmede, hem de dini tahsil kurumlarındaki eğitimlerinde toplum olarak ön plana çıkmışlardır. Ancak Abbasi Halifeliği, IX. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlamış ve özellikle Kuzey Afrika'da kendisine rakip olarak ortaya çıkan Şii Fatımilerin yayılmasıyla giderek güç kaybetmiştir. Buna paralel olarak da Yahudiliğin merkezi Irak'tan Fatımilerin idaresindeki Kuzey Afrika'ya ve Emeviler yönetimindeki Endülüs'e kaymıştır ¹³⁰ . Yahudilerin Fatımi Devleti'nde Halife Hâkim dönemi hariç tutulursa, oldukça rahat bir hayat sürdürdükleri ve Fatımi idarecilerinin cömert tutumları sayesinde, siyasi ve sosyo-kültürel olarak oldukça ileri bir seviyeye ulaştıkları kabul edilmektedir ¹³¹ . Hatta Fatımi dönemi, Yahudilerin İslam devletleri içinde güç ve nüfuzlarını en etkili biçimde kullandıkları dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudilerin Fatımi Sarayı'nda ve bürokrasisindeki bu etkileri, aynı dönemde yaşayan bazı Müslüman yazarların şiirlerine

¹²⁷ Lewis, *a.g.e.*, s. 28; Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 61.

¹²⁸ Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 8.

¹²⁹ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 224.

¹³⁰ Gürkan, *a.g.e.*, s. 43.

¹³¹ Joshua Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Clarendon Press, Oxford 1988, s. 2.

de yansımaktadır¹³². Bununla birlikte Yahudilerin en parlak döneminin, Endülüs'teki Emeviler zamanında yaşandığı kabul edilmektedir. İlk olarak Tarık Bin Ziyad önderliğindeki İslam ordularının 711 yılında Cordoba'yı fethetmesinden sonra, İber Yarımadası'ndaki diğer kentler de ardı ardına Müslümanların eline geçmiştir. Yeni fethedilen yerlerin yönetimi için becerikli ve güvenilir kişilere ihtiyaç duyan Müslüman idareciler, Yahudilerin birçok kentte kendi mahallelerinde yaşamalarına, hatta kaleleri korumalarına izin vermişlerdir. Müslümanların dini hoşgörüsü ve siyasal koşullar, İspanya'daki Yahudi cemaatlerine yeni bir canlılık getirmiş ve Lucena, Granada, Tarragona gibi Yahudi kentlerinin gelişmesini sağlamıştır. Fakat en büyük gelişme başkent Cordoba'da yaşanmıştır. Yahudi hahamları ve akademileriyle meşhur olan bu kent, bir süre sonra doğulu cemaatler tarafından da Yahudi eğitiminin merkezi olarak tanınmıştır. Cordoba'nın ihtişamlı dönemi yaklaşık bir yüzyıl sürmüştür fakat Kuzey Afrikalı Berberilerin İspanya'ya sızmasıyla Endülüs medeniyeti sönmeye başlamıştır. Ülkede yaşanan iç savaşların ardından İspanya küçük krallıklara bölünmüştür. Cordoba 1033'te yıkılmış ve burada yaşayan Yahudiler, Granada, Sevilla (Sevilia) ve Saragosa gibi ülkenin diğer kentlerine dağılmışlardır. Bu şehirlerden Granada, Cordoba'nın görkemli mirasını devralarak Yahudilerin Endülüs'te kurmuş oldukları yüksek medeniyeti devam ettirmiştir¹³³. Yahudiler, Endülüs Emevileri yönetiminde de İslam hukukunun bir gereği olarak inançlarını uygulamada serbest bırakılmışlardır. Dini bir cemaat olarak kabul edilip, cemaatin kendi içerisinde kendi kanunlarını uygulamasına izin verilmiştir. Müslüman İspanya'sında diğer gayrimüslim unsurlara nazaran daha özel bir yere sahip olan Yahudilerin, Endülüs saraylarında vezirlik, danışmanlık, saray doktorluğu gibi birçok önemli mevkilere getirildikleri bilinmektedir¹³⁴. Saray memurlukları dışında Yahudilerin bu dönemde bilim, sanat ve kültür açısından kaydettikleri ilerlemeler, Endülüs hâkimiyetinin "Yahudilerin Altın Çağı" olarak adlandırılmasını sağlamıştır¹³⁵. Yahudilerin bu dönemde eriştikleri ihtişam, Yahudi yazarlar tarafından da dile getirilmektedir. Bunlardan biri olan Moshe Sevilla Sharon, Endülüs döneminde Yahudilerin tarihindeki en büyük entellektüel patlamalarından birini yaşadıklarını ve İsrail ulusunun tarihinde, İspanyol Yahudilerinin bilim, edebiyat

¹³² Swartz, *a.g.m.*, s. 478; Cohen, *a.g.e.*, s. 116-117; Nana, *a.g.e.*, s. 568.

¹³³ Sharon, *a.g.e.*, s. 108-110; Besalel, *a.g.e.*, s. 74-75; Brenner, *a.g.e.*, s. 78-81.

¹³⁴ Şevket Yıldız, "Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.18, S.1, Bursa 2009, s. 512.

¹³⁵ Besalel, *a.g.e.*, s. 74; Goitein, *a.g.e.*, s. 25; Brenner, *a.g.e.*, s. 78.

ve felsefe alanlarında eriştikleri düzeye ulaşan başka bir Yahudi cemaatinin bulunmadığını kaydetmektedir¹³⁶. Ancak Endülüs Yahudilerinin bu altın çağı, İspanya'daki Müslüman hâkimiyetinin zayıflaması ve ülkenin yeniden Hıristiyanların hâkimiyetine girmesine paralel olarak sona ermiştir.

XI. yüzyılda Selçuklu Türklerinin ortaya çıkması ile Suriye ve Filistin'de güç dengesi Fatımilerin aleyhine gelişmiştir. Hızlı bir şekilde Anadolu, Suriye ve Filistin topraklarına giren bu yeni güç, 1071 yılının sonlarına doğru Kudüs'ü ele geçirmiş ve Filistin'in büyük bir bölümü Selçukluların denetimine girmiştir. Ancak bölgedeki Selçuklu-Fatımi mücadelesi, hem Müslüman halkı hem de diğer gayrimüslim unsurları kötü etkilemiş ve bölgede bir istikrarsızlığa sebep olmuştur. Yaşanan mücadelelerden dolayı bu dönemde Kudüs'te yalnızca 3000 kadar Yahudi'nin kaldığı söylenmektedir¹³⁷.

Eyyubiler döneminde, özellikle de Selahaddin Eyyubi zamanında gayrimüslimlere özelde de Yahudilere karşı hoşgörü ile muamele edilmiştir. Selahaddin Eyyubi, 1187 yılında Kudüs'ü fethettikten sonra 1190 yılında Yahudilerin tekrar Kudüs'e yerleşmelerine izin vermiştir¹³⁸. Yahudiler, bu dönemde siyasi istikrarın da getirdiği avantajlarla birlikte cemaat içi yaşamlarını rahat bir şekilde devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte Haçlılarla yapılan mücadelelerden dolayı zaman zaman gayrimüslimlere yönelik bazı yaptırımların uygulandığı da bilinmektedir¹³⁹.

Memlukler ise Eyyubilerin aksine gayrimüslimlere karşı daha sert bir tutum sergilemişlerdir. Böyle bir tutumun oluşmasında, hiç şüphesiz o dönemde hem Haçlılarla hem de Moğollarla yapılan mücadelelerin etkisi büyüktür. Bu mücadeleler sebebiyle Memlukler, gayrimüslimlere yönelik zaman zaman kılık-kıyafet, binit ve ev yapımları ile ilgili bazı düzenlemeler ve bir takım kısıtlamalar getirmişlerdir¹⁴⁰. Memluklerin son dönemleri ise Müslümanlar gibi gayrimüslimler için de zorlu geçmiştir. Özelde gayrimüslimlere yönelik siyasi ve sosyo-ekonomik bazı kısıtlamalar, genelde ise ekonomik zorluklar, kıtlık ve salgın hastalıklar sebebiyle Mısır halkı büyük zorluklar yaşamıştır. Bu nedenle Mısır Yahudileri, bölgeye siyasi ve sosyo-ekonomik

¹³⁶ Sharon, *a.g.e.*, s. 113.

¹³⁷ Besalel, *a.g.e.*, s. 70.

¹³⁸ E. Ashtor-Strauss, "Saladin and The Jews", *Hebrew Union College Annual*, Vol. 27, 1956, s. 324; Sharon, *a.g.e.*, s. 100.

¹³⁹ Arslantaş, *Mısır'da...*, s. 47-48.

¹⁴⁰ Arslantaş, *Mısır'da...*, s. 50; Hillenbrand, *a.g.e.*, s. 447-448.

açıdan yeni bir hareketlendirme getiren Osmanlı idaresini büyük bir sevinçle karşılamışlardır¹⁴¹.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkması ve topraklarını genişletmeye başlamasıyla birlikte Yahudiler de Osmanlı yönetimine girmeye başlamışlardır. İlk olarak 1326'da Bursa'nın ele geçirilişi ile başlayan ve nihayet imparatorluğun başkenti İstanbul'un fethedilmesiyle sonuçlanan süreçte Bizans Yahudilerinin (Romanyot) çoğu Osmanlı hâkimiyetine girmiştir¹⁴². Osmanlıların 1517 yılında Memluk Devleti'ne son vermesiyle birlikte Suriye, Filistin, Mısır ve Arap yarımadasında yaşayan Yahudiler Osmanlı'nın bir tebaası haline gelmişlerdir. Yeni bölgelerin fethedilmesinin yanı sıra Avrupalı Hıristiyanların baskı ve zulmünden kaçan Yahudilerin de Osmanlı'ya intikaliyle Osmanlı'daki Yahudi nüfusu giderek artmıştır. XV. yüzyılın ortalarından itibaren Alman ve Doğu Avrupa kökenli Aşkenaz Yahudileri ile İspanya ve Portekiz'den sürülen Sefarad Yahudileri, kendilerine kapılarını açan Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Özellikle Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in, 1492'de İspanya'dan ve 1497'de Portekiz'den sürülen Yahudileri ülkesine kabul etmesiyle binlerce Yahudi Osmanlı topraklarına yerleşmiştir¹⁴³. Bu göç dalgası XVI. yüzyılda da devam etmiş ve hatta Osmanlı Devleti bu dönemde Polonya'nın yanı sıra en

¹⁴¹ Arslantaş, *Mısır'da...*, s. 55.

¹⁴² İstanbul'un fethinden sonra Sultan II. Mehmet'in savaş sırasında kentten kaçan halkı, özellikle de Yahudileri geri çağırdığı, bir rivayete göre de Yahudiler için özel bir ferman çıkartıp onların İstanbul'a yerleşebileceklerini, mülklerine dokunulmayacağını ilan ettiği ve bu fermanın sonra çok sayıda Yahudi'nin kente yerleştiği söylenmektedir. Sharon, *a.g.e.*, s. 159; Lewis, *a.g.e.*, s. 142; Nuh Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, İz Yayıncılık, İstanbul, s. 258.

¹⁴³ 1483-1555 yılları arasında Venedik hâkimiyetindeki Girit Adası'nda yaşayan Yahudi yazar Eliyahu Kapsali, kroniğinde, Avrupa'da sürülen Yahudilere ülkesinin kapılarını açan II. Bayezid'den şöyle bahsetmektedir: "*Bizim neslimiz Esau'nın (Hıristiyanların) bizleri İspanya ve Portekiz'den nasıl sürdüklerini gördü. Onlar henüz huşlarını alabilmiş de değildir. İlk fırsatta bize yeniden zulmedeceklerdir. Bizleri köleleştirdiler, yaktılar ve zorla vaftiz ettiler. "Eğer tanrının inayet ve merhameti olmasaydı; bizlere kucak açan Türk sultanı 2. Bayezid'i vesile kılarak bizleri kurtarmasaydı, Sodom ve Gomora halkı gibi hepimiz yok olup gidecek, yeryüzünde Yahudi namına bir şey kalmayacaktı. "Tanrı Yahudilere merhamet eden ve onlara iyi davranan Türkleri mukaddes kalsın".* Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, s. 273. Yine XV. Yüzyılda Edirne'de yaşayan bir Fransız Yahudi'sinin günümüze ulaşan mektubunda, Hıristiyan topraklarında zulme uğrayan din kardeşlerini kurtulmak için Osmanlı topraklarına çağırdığı görülmektedir: "*Kardeşler, hocalar, dostlar, tanışlar! Ben Isaak Zarfati, soyum Fransız da olsa, Almanya'da doğmuş ve orada ki saygıdeğer hocalarımın dizi dibinde oturmuş olsam bile, size derim ki: Türkiye hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülkedir. Eğer isterseniz şu anda burası sizin için en hayırlı yer olacaktır. Kutsal Topraklara giden yol sizler için Türkiye'den geçiyor. Hıristiyanlardansa Müslümanların [egemenliği] altında yaşamak sizin için daha iyi değil midir? Burada herkes kendi asması ve inciri altında huzur içinde oturabiliyor. Burada en değerli esvablar giymenize izin var. Oysa Hıristiyan ülkelerde çiğnenmiş siyah ve mavinin, tekmelenmiş yeşil ve kırmızının hakaretine maruz kalmadan, hüznü renk taşıyan alçaltıcı esvablar giymeye mahkum etmeden çocuklarımızı kendi zevkimize göre kırmızılar ya da maviler giydirmeye bile cesaret edemiyorsunuz... Şimdi Ey İsrail! bütün bunları görüp de neden uyuyorsun? Uyan ve bu lanetli toprakları ebediyen terket!*" Lewis, *a.g.e.*, s. 157.

fazla Yahudi nüfusa sahip ülke haline gelmiştir. Osmanlı'ya göç eden bu Yahudiler imparatorluğun farklı yerlerine dağılmakla birlikte çoğunlukla; İstanbul, İzmir, Selanik, Safed ve Kudüs gibi şehirlere yerleşmişlerdir¹⁴⁴.

Osmanlı hâkimiyeti altındaki Yahudilerin durumu, İmparatorluğun durumuyla paralellik göstermektedir. Örneğin Osmanlıların yükselme devrine paralel olarak ülke topraklarında yaşayan Yahudiler de oldukça müreffeh bir hayat yaşamışlardır. Bu devirde Anadolu Yahudileri ve özellikle Selanik ve İstanbul cemaatleri dini ve kültürel alanda önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir¹⁴⁵. Bununla birlikte XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik gücünü kaybetmeye başlaması, ülkedeki diğer toplumlar gibi Yahudilerin durumunu da olumsuz etkilemiştir. İmparatorluk nezdinde Yahudiler dâhil ülkedeki diğer azınlık milletlere yönelik Tanzimat ve Islahat Fermanları başta olmak üzere bir dizi düzenlemeler yapılsa da XX. yüzyılın başlarında patlak veren Birinci Dünya Savaşı, sadece Osmanlıda değil tüm dünyada büyük dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışırken Filistin bölgesi İngilizlerin mandaterliğine bırakılmıştır.

Genel tablo Yahudilerin İslam memleketlerinde müreffeh bir hayata sahip olduğu şeklinde olsa da çok geniş bir coğrafyayı kapsayan İslam dünyasında, farklı zamanlarda farklı yönetimler tarafından gayrimüslimlere yönelik bireysel denilebilecek bir takım olumsuz uygulamalar da yaşanmıştır. Örneğin, Müslümanlar ve Hıristiyanlar gibi Yahudiler de III. Fatımi halifesi Hâkim Biemrillah döneminde (996-1021), şiddetli bir baskıya maruz bırakılmışlardır. Saltanatının ilk 15 yılında gayrimüslimlere yönelik oldukça olumlu bir tutum sergileyen Hâkim Biemrillah, 1012-1013 yılında bu tutumunu değiştirerek onlara karşı baskı ve şiddet içeren bir dizi uygulamalar getirmiştir. Hıristiyanların Kutsal Mezar Kilisesi başta olmak üzere Fatımi sınırları içindeki bütün kiliselerle Yahudi sinagoglarının yıkılması ve gayrimüslimlerin kıyafetleri ile ilgili bir takım yasaları uygulamaya koymuştur. Ayrıca İslam hukukuna aykırı olarak gayrimüslimleri, İslam dinine geçme ya da ülkeden ayrılma arasında bir tercih yapmaya zorlamıştır. Fakat Halife, yaklaşık 7 yıl sonra yaptığı bu baskılara son vererek, yıkılan kilise ve sinagogların yeniden inşa edilmesine izin verdiği gibi gayrimüslimlerin

¹⁴⁴ Sharon, *a.g.e.*, s. 145-147; Lewis, *a.g.e.*, s. 140-141; Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s. 29-31; Gürkan, *a.g.e.*, s. 52-53; David B. Ruderman, *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, (Çev.: Lizet Deadato), İnkılap Kitapevi, İstanbul 2013, s. 20.

¹⁴⁵ Sharon, *a.g.e.*, s. 176.

mülklerini de iade etmiştir. Din değiştiren gayrimüslimlerin çoğu da tekrar eski dinlerine geri dönmüştür. Hâkim Biemrillah'ın bu çelişkili hareketlerinden dolayı akli dengesinin pek yerinde olmadığı kabul edilmektedir. Yine 1066 yılında Müslüman Berberi devleti Gırnata'da da Yahudiler takibata uğramıştır. XII. yüzyılda Kuzey Afrika ve Endülüs'te fanatik Muvahhidler hanedanı zamanında, Yahudilerin dinlerini değiştirmeye zorlandıkları, katliama uğradıkları, mallarının yağmalandığı ve ekonomik ambargoya maruz bırakıldıkları bilinmektedir. Yemen ve İran gibi Şii mezhep bakış açısını öne çıkaran bölgelerde de Yahudiler, farklı dönemlerde ya İslam'ı kabul etme ya da ülkeyi terk etme seçeneğiyle karşı karşıya bırakılmışlardır. Ancak genel olarak istisna teşkil eden bu olayların İslam'ın gayrimüslim politikasına aykırı olduğu ve daha ziyade İslamiyet'teki mezhepsel farklılıklardan ileri geldiği kabul edilmektedir¹⁴⁶. Bununla birlikte İslam dünyasındaki Yahudilere yönelik gerçekleşen şiddet olaylarının, Hıristiyan Avrupa'sında görülen baskı, katliam ve kovulmalarla asla kıyaslanamayacak düzeyde olduğu söylenebilir.

B. 1. Yahudilerin Cemaat Yapılanmaları

B. 1. 1. Re'su'l-Calutluk

Yahudiler, Sasaniler zamanında; taşra teşkilatları, okulları, mabetleri ve akademileriyle düzenli ve örgütlü bir topluluk/cemaat halinde yaşamaktaydılar. Cemaatin siyasi liderleri için "sürgündekilerin reisi/sürgün lideri" anlamında "Re'su'l-Calut" (Roş galut/Reş Galuta) unvanı kullanılırdı ve bu liderler, aynı zamanda Yahudi topluluklarının devlet nezdinde ki temsilcileriydi. "Gaon" (çoğ. Geonim-büyük bilgin) olarak adlandırılan dini liderler ise Yahudi ilim çalışmalarının yapıldığı Yeşivaların (akademilerin) başkanıydılar. Re'su'l-Calutlar, İslam döneminde de Yahudilerin devlet nezdindeki resmi temsilcileri olmaya devam etmişlerdir. Yahudi geleneğinde bu liderlerin Hz. Davud'un soyundan geldiğine inanılırdı. Hz. Davud'un Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen peygamberler arasında yer alması sebebiyle Re'su'l-Calutlar, Müslüman idareciler tarafından da saygı görmüşlerdir¹⁴⁷. Re'su'l-Calutlar, kendisine bağlı cemaatlerin; dini, ahlaki, idari ve siyasi her türlü meselelerinden sorumluydular. Başlıca görevleri; devlet tarafından Yahudilere konan vergileri toplamak, Sura ve

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis, *a.g.e.*, s. 64-67. 76; Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s. 21-22; Goitein, *a.g.e.*, s. 107-118; Brenner, *a.g.e.*, s. 72-73; Cohen, *a.g.e.*, s. 253-261.

¹⁴⁷ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 116-119; Aynı yazar, *Emeviler Döneminde...*, s. 83-86.

Pumbedita akademilerine gaon atamak, Yahudilerin ikamet ettiği yerlere yargıçlar (rabbi/dayan) tayin etmek, cemaatten herhangi birini aforoz yetkisine sahip olmak, cemaatin iç emniyetinden sorumlu olmak, ekonomik ve sosyal alanla ilgili bazı hususlarda yetki sahibi olmak ve bu bağlamda cemaat mensuplarının ticari işleri için ruhsat vermek, pazarlardaki tartı ve ölçü aletlerini kontrol etmek, genel ahlakı korumak ve bunun için önlemler almak şeklinde sıralanabilir. Cemaati üzerinde en üst karar mercii olan Re'su'l-Calutlar, Yahudilerin bulunduğu şehirlerde bütün bu işlemleri "dayyanlar" vasıtasıyla yapmaktaydılar¹⁴⁸. Re'su'l-Calutlar ayrıca Yahudi cemaatlerinin problemlerini Müslüman yöneticilere bildirmekle de yükümlüydüler¹⁴⁹.

Emeviler döneminde, Re'su'l-Calutlarla, akademi başkanları (gaon) ve onların öğrencisi rabbiler arasında cemaat üzerinde bir nüfuz kurma mücadelesi yaşanmaya başlamıştır. Emevi yönetiminin duruma müdahale etmesiyle Re'su'l-Calutların gaonları tayin ve terfi yetkilerine bazı sınırlamalar getirilmiştir. Re'su'l-Calutlarla gaonlar arasında biri cemaatin siyasi lideri, diğerleri ise cemaatin dini liderleri olarak yeni bir görev dağılımı (dual rual) yapılmış ve o güne kadar bütün yetkileri elinde tutan Re'su'l-Calutlar, bazı yetkilerinden feragat etmek zorunda kalmışlardır. Bundan sonra yargıçlar, Re'su'l-Calutla gaonların müşterek onayıyla atanmaya başlamıştır. Yetkilerini ciddi anlamda kaybeden Re'su'l-Calutların gelirleri de devletin belirlediği bazı bölge ve kasabalarla sınırlandırılmıştır¹⁵⁰.

Sasaniler döneminde Re'su'l-Calutluk görevi veraset yoluyla geçmekle birlikte atanması ve onayı Sasani Kisra'sı tarafından yapılırdı. Bu durum İslam'ın ilk dönemlerinde aynı şekilde devam etse de, Emeviler ve Abbasiler döneminde Re'su'l-Calutlarla gaonlar arasında yaşanan mücadele, veraset sisteminde bir takım değişiklikler yapılmasına neden olmuştur¹⁵¹. Bundan böyle Re'su'l-Calutlar, aynı aileden olmak şartıyla gaonlarında müdahil olduğu kısmi bir seçimle iş başına gelmeye başlamışlardır. Daha sonraki dönemlerde Re'su'l-Calutların seçiminde gaonlardan başka, cemaatin ileri gelenleri ve zengin tüccarlar da söz sahibi olmuşlardır. Re'su'l-Calutların seçimi,

¹⁴⁸ Sharon, *a.g.e.* s. 106; Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 87-88.

¹⁴⁹ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 101.

¹⁵⁰ Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 90-93.

¹⁵¹ Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 86-87.

cemaat içerisinde gerçekleşmekte olup Müslüman yöneticiler, seçilen temsilcilerin atamasını onaylamanın dışında, cemaatlerin iç meselelerine pek karışmazdı¹⁵².

Re'su'l-Calutluğun merkezi, Bağdat şehri kuruluncaya kadar Sura'ydı. Bağdat'ın kurulmasından ve Abbasi hilafetinin merkezi olmasından sonra Re'su'l-Calutluk merkezi de Bağdat'a taşınmıştır¹⁵³. Re'su'l-Calut'un otoritesinin sınırları da oldukça geniş bir coğrafyayı kaplamaktaydı. XII. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Yahudi seyyah Tudelalı Benjamin, Bağdat'taki Re'su'l-Calut'un otoritesinin; Irak, İran, Horasan, Yemen, Mezopotamya, Ararat dağları ile Alan toprakları etrafındaki ve hatta Gürcistan, Sibirya, Semerkant, Tibet ve Hindistan'daki Yahudi cemaatlerine kadar etkili olduğunu söylemektedir¹⁵⁴. Bununla birlikte Abbasiler döneminde Re'su'l-Calutlar ile gaonlar arasındaki nüfuz mücadelesi daha da artmıştır. Bu mücadelelere ek olarak Abbasi Hilafeti'nin zayıflamasıyla İslam dünyasında meydana gelen siyasi gelişmeler, Re'su'l-Calutluğun gittikçe zayıflamasına neden olmuştur. Özellikle İslam dünyasındaki bölünmüşlük, Re'su'l-Calutluk kurumuna da yansımıştır. İlk olarak Musul'da ayrı bir Re'su'l-Calutluk kurulmakla birlikte en büyük ayırım Fatımi Hilafeti'nin kurulmasıyla yaşanmıştır. İslam dünyasının Bağdat ve Kahire olmak üzere iki hilafet merkezine ayrılmasından sonra Fatımiler, kendi hâkimiyetlerinde olan Yahudilerin Abbasi coğrafyasıyla ilişkilerini ve oradaki Yahudilerle bağını koparmak için "Nagidlik" adı verilen alternatif bir kurum tesis etmişlerdir. Bu kurumun liderlerine "Nagid" ismi verilmekteydi. Bu liderlerin Yahudileri bir arada tutmak, hukuki meselelerde çözüm üretmek, cemaat arasındaki davalara bakmak, evlilik, boşanma ve herem cezası gibi meselelerde karar vermek gibi görevleri bulunmaktaydı¹⁵⁵. Daha sonra Endülüs'te de "Nagidlik" kurumu kurulmuş ve böylece İspanya Yahudilerinin Irak gaonlarına olan bağlılıkları sona ermiştir. Endülüs'teki Yahudi cemaat liderleri ise, dini ve milli şahsiyetlerin soyundan değil, bilgi ve kabiliyeti sayesinde cemaat içerisinde veya Müslüman idare nezdinde öne çıkan kimseler tarafından seçilmekteydi¹⁵⁶. Mısır ve Endülüs'teki bu kurumların müstakil hareket etmesi ve Abbasi hilafetinin zayıflamasına

¹⁵² Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 118; Walter J. Fischel, *Jews in the Economic and Political Life of Medieval Islam*, London 1968, s. 1-44'den naklen Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 93.

¹⁵³ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 121.

¹⁵⁴ *Jewish Travellers*, s. 49; *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 76-77.

¹⁵⁵ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 126-130; Aynı yazar, *Mısır'da...*, s. 45-46.

¹⁵⁶ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 114; Aynı yazar, *Yahudiler ve Türkler*, s. 233.

paralel olarak Bağdat'taki Re'su'l-Calutluk kurumu da zamanla önemini kaybetmekle birlikte XIV. asrın sonlarına kadar varlığını devam ettirdiği kabul edilmektedir.

Eyyubiler döneminde ise Yahudi cemaatleri, Yahudi tarihinin en büyük bilginlerinden kabul edilen Musa İbn Meymun (Moşe Ben Maimon)'un soyundan gelen kişiler tarafından yönetilmekteydi. Bu dönemde Yahudi cemaatinin liderine “Reisü'l-Yahud” adı verilmekteydi. Hıristiyanlıktaki “patriklik” konumuna eşdeğer kabul edilen Reisü'l-Yahud'un görevleri ise genel olarak Yahudileri bir arada tutmak, hukuki meselelerde çözüm üretmek, cemaat arasındaki davalara bakmak, evlilik, boşanma, herem vb. meselelerde karar vermek şeklinde sıralanabilir. Reisü'l-Yahud, cemaat üyeleri tarafından seçilip tayin işlemi devlet tarafından onaylandıktan sonra göreve başlardı. Eyyubi idarecilerin bu konuda herhangi bir müdahalesi olmamıştır¹⁵⁷. Eyyubilerdeki bu sistem Memluklar döneminde de devam etmiştir. Osmanlı dönemi Yahudi cemaatleri ise, dini ve şahsi konularda kendi yasalarına bağlı olup, kendi dini başkanları tarafından idare olunmaktaydı. Cemaatin başında “Hahambaşı” bulunurdu. Hahambaşılığın bünyesinde yer alan Bet din (Dini Kurul) ise topluluğun her türlü meselesiyle ilgilenirdi¹⁵⁸.

B. 1. 2. Yeşivalar (Yahudi Akademileri)

Yeşiva tabiri, Yunanca “Sanedrin” kelimesinin İbranice karşılığı olup cemaat yöneticilerinin bir araya gelerek karar aldıkları “meclis” veya “konsey” anlamına gelmektedir. Yahudilerin tarihi kurumu Sanedrin¹⁵⁹ gibi Yeşivaların da hem akademik hem de idarecilik yönü bulunmaktaydı. İlk İslami dönemden X. yüzyıla kadar yeşivalar, klasik eğitim kurumundan ziyade idari yönüyle öne çıkan bir kurum olarak faaliyet göstermekteydiler. Bu asra kadar yeşivaların başlıca görevi Yahudi cemaatini yönetmek, bunun içinde Tevrat ve Talmud bilgisiyle donanmış idareciler (rabbi) yetiştirmektir¹⁶⁰.

Yeşivaların başında “Gaon” sıfatıyla anılan ve Yahudi toplumunda yüksek otoriteye sahip rabbiler bulunmaktaydı. Bu rabbiler, cemaatin manevi lideri

¹⁵⁷ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 162; Aynı Yazar, *Mısır'da...*, s. 52.

¹⁵⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 146; Besalel, *a.g.e.*, s. 235; Ruderman, *a.g.e.*, s. 60;

¹⁵⁹ Sanedrin veya Sanhedrin (Yüksek Din Konseyi), Yahudilerde en yüksek dini-ilmi konseydir. Bu deyim, Urşelim'deki İskenderiyeli hakimler zamanında ortaya çıkmıştır. Sanhedrin, Miladi 70 yılında Romalılar tarafından dağıtılıncaya kadar varlığını sürdürmüştür. Susa, *a.g.e.*, s. 196.

¹⁶⁰ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 132-133.

konumundaydılar. Gaonlar, gaon ailelerine mensup kişiler arasından seçilmek suretiyle iş başına gelmişlerdir. Yeşiva üyeleri tarafından seçilen gaonlar, Re'su'l-Calutun onayıyla göreve başlayıp ölünceye kadar bu görevi yürütürlerdi. Ancak iki makam arasındaki mücadeleden sonra Re'su'l-Calutların gaonları atama yetkisine bazı sınırlamalar getirilmiştir. Maaşları cemaat tarafından karşılanan gaonlar, cemaat içerisinde birer yol gösterici ve dini meselelere çözüm üreten kimseler olarak kabul edilmektedir. Gaonların bir diğer yetkisi de yerel cemaatlere görevli tayin etmektir. Gaonlar, yerel cemaatler üzerinde otoritelerini yeşivalarında yetiştirdikleri rabbiler vasıtasıyla kuruyordu. Yeşivalarda gaondan sonraki en yetkili kişi “av bet din”di. Aynı zamanda gaonluk mahkemesinin başkanı da olan av bet din, gaonun ölmesi durumunda yeşiva başkanı olurdu. Gaon ve av bet din'den sonra yeşivada her biri onar kişiden oluşan yedi ayrı grup vardı. Her grubun başında “reş kala” adı verilen grup başkanları bulunurdu. Yeşivada bir de “sofer” adı verilen bir kâtip vardı. Sofer, başta “Responsa (Teşuvot)”¹⁶¹ olmak üzere yeşivanın her türlü yazışmalarından sorumluydu. Görevlerin bilgi ve liyakate göre dağıtıldığı Talmudik dönemin tersine, Abbasiler döneminde yeşiva görevleri, babadan oğla geçen bir veraset usulüne dönüşmüştür. Sadece gaonluk değil, av bed dinlik, reş kalalık ve kâtiplik gibi çoğu kurum da belli ailelerin tekelinde olup, bunlar arasında el değiştirmekteydi¹⁶².

Yahudilerin en önemli yeşivaları (akademileri) ise Babil veya Irak Yeşivaları olarak şöhret bulan Sura ve Pumbedita yeşivası ile Filistin (Kudüs) yeşivasıdır. Filistin yeşivası, mabedin ikinci kez yıkılması sonrası Bizans'ın Yahudilere uyguladığı baskı politikaları neticesinde zamanla gerileyip dini bir merkez kisvesine bürünmüştür. Yahudilerin bu dönemde Kudüs'e girmeleri yasak olduğu için Filistin yeşivası, İslam idaresine kadar Taberiye'de faaliyet göstermiştir. Müslümanların bölgeye hâkim olmasından sonra Yahudilerin Kudüs'e yeniden girmelerine müsaade edilmiş ve Filistin yeşivası tekrardan Kudüs'e taşınmıştır¹⁶³. Emeviler ve Abbasiler döneminde de ruhani merkez olarak varlığını devam ettiren Filistin yeşivası, Selçukluların bölgeye hâkim

¹⁶¹ Irak'taki Yahudi akademilerinde, Tevrat ve Talmud çalışmaları dışında burada görev yapan rabbilere, diğer Yahudi cemaatlerine mensup din âlimleri tarafından hukuk, ilahiyat, tarih, örf, adet, takvim ve Yahudi hayatının günlük meseleleriyle ilgili konularda sorulan sorular ve bu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda VIII. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan Yahudi fetva literatürüne verilen isimdir. Sharon, *a.g.e.*, s. 106; Gürkan, *a.g.e.*, s. 41; Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 182-183.

¹⁶² Besalel, *a.g.e.*, s. 68; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 112. 137-145.

¹⁶³ Praver, *The History of the Jews...*, s. 3.

olmasından sonra 1077 yılında Kudüs'ten Sur kentine taşınmış, XI. yüzyılın sonunda yani Haçlıların bölgeyi istila etmelerine müteakip dağılmıştır. Sürgünden sonra Babil'de kurulan Sura ve Pumbedita yeşivalarının Yahudi tarihinde önemli bir yeri vardır. Bizans hâkimiyeti altındaki Filistin yeşivası zamanla önemini kaybederken, Pers hâkimiyeti altındaki Sura ve Pumbedita yeşivaları, hem dini hem de kültürel açıdan yükselişe geçmiştir. Sasanilerin son dönemlerinde uygulanan baskı politikaları neticesinde faaliyetlerine bir dönem ara veren bu yeşivalar, İslam'ın bölgeye hâkim olması ile birlikte yeniden Yahudilerin ilim ve düşünce merkezleri haline gelmişlerdir. Bu tarihi yeşivalar, hem kendi aralarındaki rekabet hem Re'su'l-Calutluk kurumuyla mücadeleleri hem de İslam dünyasındaki siyasi gelişmelerin etkisiyle gittikçe güç kaybederek zamanla önemlerini yitirmişlerdir¹⁶⁴.

B. 2. Yahudilerin Sosyal Hayatları

İslam hukuku açısından gayrimüslimlerin istedikleri yere taşınma, seyahat etme ve istedikleri yerde ikamet etme konusunda herhangi bir engel bulunmamaktadır. Fakat ortaçağlarda farklı dini grupların bir şehirde kendilerine özgü bir mahallede yaşamaları yaygın bir adetti. İslam dünyasında da uygulama bu şekilde olup Hıristiyanlar, Yahudiler ve diğer dini-etnik gruplar, kendi adlarına nispetle anılan mahallelerde yaşamaktaydılar. Ancak bu Yahudi mahallelerini, sonraki yüzyıllarda Avrupa'da görülen Yahudi aleyhtarı eğilimin ifadesi olan getto tarzı yapılarla karıştırmamak gerekir. Çünkü bu müstakil mahalleler, kesinlikle ayırıcı ve aşağılayıcı bir düşüncenin ürünü olmayıp aynı inanca ve kültüre sahip toplulukların bir arada yaşamalarının sosyal düzen açısından daha uygun olacağını öngörmekteydi. Yahudiler de tarih boyunca kendilerini başka kültürlerin etkisinden korumak için ayrı mahallelerde yaşamayı daha uygun buluyorlardı. Bununla birlikte İslam dünyasındaki Yahudilerin bu mahallelerde yaşamaları zorunlu değildi. İstedikleri takdirde mahalleden çıkıp, şehrin herhangi bir yerine yerleşebilirlerdi. Üstelik Hıristiyanlar ya da Müslümanlar da Yahudilerle aynı semtlerde oturabildikleri gibi Yahudilerin kendileri de Müslüman mahallelerine yerleşebilirlerdi¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 134-161.

¹⁶⁵ Sharon, *a.g.e.*, s. 136; Lewis, *a.g.e.*, s. 40; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 277-283; Aynı yazar, *Emeviler Döneminde...*, s. 77; Goitein, *a.g.e.*, s. 106; Cohen, *a.g.e.*, s. 198-199.

Her zaman dini kimlikleri ile ön plana çıkan Yahudiler, kendilerini başka kültürlerin etkisinden korumak için genellikle bir sinagog ve bet din etrafında kümelenen özel mahallelerde cemaatler halinde yaşamaktaydılar. Yahudiler, İslam dünyasında da kendi mahallelerindeki dini ve sosyal yaşantılarını bu kurumlar vasıtasıyla devam ettirmişlerdir. Müslüman idarecilerin bu konuda Yahudi cemaatlerine herhangi bir müdahalesi olmamıştır. Bu kurumlardan biri olan sinagog, Babil sürgününden sonra ortaya çıkmış olup zaman içinde Kudüs'teki Mabet'in yerini almıştır. Yahudilikte dini ve sosyal yaşamın merkezi olan sinagog, sadece ibadet mekânı olmayıp aynı zamanda Yahudilerin dini eğitim ve cemaat işlerinin yürütüldüğü bir kurumdur. Günlük ve haftalık ibadetler burada yapılır, bayramlar burada kutlanır, nişan ve nikâh törenleri burada icra edilir, görevlilerin ataması burada açıklanır, cemaate duyurular burada yapılır, nihayet cezalar da burada karara bağlanıp uygulanırdı¹⁶⁶. Sinagog dışında Yahudilerin yaşadığı yerlerde bir de “bet din” olarak adlandırılan bir kurum daha bulunmaktaydı. Roma idaresi tarafından Büyük Sanedrin ve onlara yardımcı olmak amacıyla şehirlerde kurulan küçük sanedrin kurumlarının lağvedilmesinden sonra, şehirlerde bir başkan ve iki üyeden oluşan üç kişilik bir konsül (bet din) oluşturulmuştu. İslam döneminde yerel Yahudi cemaatlerinin iç işleri, bu konsül tarafından idare edilmekteydi. Konsül başkanına “roş bet din” (ya da av bet din), üyelerine ise “dayyan” denilmekte olup, konsül başkanı, bağlı bulunduğu Re'su'l-Calut veya gaonlar tarafından tayin edilirdi. Konsül başkanı kendisine yardımcı iki rabbi¹⁶⁷ (dayyan) seçerek yerel bir yönetim meclisini meydana getirmekteydi. Bunlar akademideki din adamları tarafından takdis edilmeleriyle görevlerine başlardı. Bu yerel idare yani bet din, cemaatin her türlü meselesinden sorumluydu. Bet dinlerin buldukları bölgelerde; cemaatin dini ve ahlaki yapısını korumak, cemaat içinde güvenlik ve asayiş sağlaması, cemaatin dini kurallara uymasını sağlamak, cemaat içerisinde yardımları toplamak ve dağıtmak, öksüz, yetim ve dulların iâşe, barınma ve eğitim ihtiyaçlarını sağlamak, adak ve yeminleri takip etmek ve yönlendirmek, Yahudi esirleri satın alıp azat etmek, kölelerin durumu ile ilgilenmek gibi görevleri bulunmaktaydı. Ayrıca bet din, günümüz noterlerine benzer bir vazife de yapmaktaydı.

¹⁶⁶ Baki Adam, “Sinagog”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul 2009, s. 222-224; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 284-288.

¹⁶⁷ Yahudi geleneğinde din adamına, daha doğrusu dini öğreten kimselere “rabbi” adı verilmektedir. “Rabban” tabiri ise din öğretmeni yetiştirenler için kullanılmaktadır.

Örneğin mal devir-teslimi, tapu-senet işlemleri, ticari işlemler, alış-satış ve bağış işlemleri, vasiyet, evlilik ve boşanma işlemleri ile ilgili belgeler, yerel idarenin görevlendirdiği kâtipler tarafından onaylanıp takip edilirdi. Bet dini olmayan cemaatlerde bu işler, cemaatin dini ve ahlaki yapısıyla öne çıkmış kimseler tarafından yerine getirilirdi ¹⁶⁸.

Bet din, Yahudi toplumu içinde adli makam görevini de üstlenmekteydi. Bu anlamda İslam idaresinde yaşayan gayrimüslimler gibi Yahudiler de dini ve özel hayatta kendi hukukları tarafından idare edilmekteydiler. Adli özerkliğe sahip olan Yahudiler, kendi davalarını kendi mahkemelerine götürüp çözüm ararlardı. Ancak taraflardan birinin Müslüman diğerinin Yahudi olması durumunda davalar, İslam mahkemelerinde görülmekte ve İslam hukukuna göre çözülmekteydi. Bununla birlikte Yahudilerin kimi zaman kendi aralarındaki davaların çözümü için İslam hukukuna başvurdukları da görülmektedir. Örneğin daha İslam'ın ilk döneminde Yahudilerin kendi aralarında çıkan ihtilafları çözmek için Hz. Peygamber'e müracaat ettiklerine dair örnekler vardır. Yahudilerin Hulefa-yi Raşidin ve sonraki dönemlerde İslam hukukuna başvurmaya devam ettikleri bilinmektedir. Yahudilerin İslam mahkemelerine başvurdukları davaların başında, Yahudilikte özellikle kadınların hiçbir hak talep edemedikleri miras, boşanma ve nafaka gibi davalar gelmekteydi. Mahkemelerde ise genel olarak İslam hukukuna göre hüküm verilirdi ¹⁶⁹. Suç ve ceza kapsamında ise Yahudiler sürgün hayatı yaşadıkları için Tevrat'ta emredilen idam ve recm gibi bazı cezalar uygulanamıyordu. Çünkü Yahudi hukukuna göre bu cezaların tam yetkili yirmi üç yargıçtan oluşan ve düzenli olarak toplanan bir mahkeme tarafından verilmesi, ayrıca Mabe'd'in ayakta olması ve yetmiş bir kişiden müteşekkil Büyük Sanhedrin'in de faal durumda bulunması gerekiyordu. Roma İmparatoru Hadrianus döneminden (135 yılı sonrası) itibaren Yahudilerin recm ve idam gibi cezaları vermeleri yasaklanarak buna uymayanlar şiddetli bir şekilde cezalandırılmaktaydı. O dönemden itibaren Yahudi mahkemeleri idam cezası verme yetkisine sahip olmayıp bunun yerine "kırbaçlama" veya "herem" cezalarını uygulamaktaydılar. Kırbaç cezası zina ve Sebt (Şabat: Cumartesi) yasaklarının ihlâl edilmesi başta olmak üzere; evli bir kadına zina iftirasında bulunmak, cemaatten birini Yahudi olmayanlara jurnallemek, mahkemeye celp için gelen görevliye

¹⁶⁸ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 289-308; Aynı yazar, *a.g.m.*, s. 15; *Emeviler Döneminde...*, s. 88-89.

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 172-200.

hakaret veya fiili müdahalede bulunmak, din adamlarının emirlerine karşı gelmek gibi suçlar için verilmekteydi. Yahudi cemaatinden herhangi birini afroz etmek için kullanılan herem ise, “kurallara uymayan bir kimseyi toplumdaki dışlamak” manasına gelmektedir. Bu ceza Yahudilikte, sürgün dolayısıyla icra edemedikleri idam cezasının yerini tutmaktaydı. Yahudilikte üç türlü herem vardır; “Nezifa”, heremin en hafifi olup bir cemaat yöneticisine veya din adamına karşı yapılan saygısızlık durumlarında verilmekteydi. “Niduy” veya “Şam’ata” ise biraz daha ağırlaştırılmış herem olup dini ve sosyal kurallarının ihlalinde verilen bu cezanın süresi otuz gündü. Heremin en ağırı ise “ahramta” adı verilen türü idi. Cezalı kimse cemaatten tamamen atılır, dini ya da sosyal herhangi bir cemiyetten asla kabul görmezdi. Cezayı alan kimse aşağılanır, hakarete uğrar ve saçları kesilirdi. Bet din gerekli görürse mallarını müsadere ederek cemaat malı olarak ilan edebilirdi. Heremin bu türü, bir nevi sosyal idam demektir. Cemaat üzerindeki manevi baskıyı artırmak için heremler genelde sinagoglarda ya da mukaddes kabul edilen mekânlarda ilan edilirdi. Bu cezalar cemaatin bir arada tutulmasında, cemaatin dini ve ahlaki yapısının korunmasında oldukça etkiliydi¹⁷⁰.

Yahudilerin eğitim ve öğretim işleri de bet din tarafından takip edilmekteydi. İlk eğitimi babadan alan Yahudiler, daha sonra “bet ha-sefer” olarak adlandırılan ilkokullarda eğitim görürlerdi. Bu sebeple öğrenciler temel ibadet bilgilerini, Tevrat’tan bazı önemli bilgileri ve İbranice okumayı öğrendikten sonra ilkokuldan mezun olurdu. Çocuklar daha sonra “Beytü’l-Midras” adı verilen eğitim kurumuna devam ederlerdi. Müstakil ve mukaddes bir müessese kabul edilen Beytü’l-Midras, Tevrat’ın yüceltiildiği bir yer olarak görüldüğü için sinagogdan üstün sayılırdı. Beytü’l-Midrasların idaresi ile bet dinler ilgilenirdi. Kimi zaman öğrenciler için yurt görevi de gören Beytü’l-Midras’ta eğitim-öğretim faaliyetleri yanında adli işler de görüşülmekteydi. Buradaki Yahudi âlimler, cemaat arasında çıkan adli ve hukuki meselelere bakar ve görüşlerini beyan eder ve ihtilafli konuları karara bağlarlardı. Beytü’l-Midras’ı bitiren öğrenciler isterlerse yükseköğrenim veren Yahudi akademilerine yani yeşivalara devam edebilirlerdi. Yukarıda belirtildiği gibi yeşivalar, cemaatin idaresi yanında cemaate görevli yetiştirmek için yüksek dini eğitim ve öğretim veren bir kurumdu. Yahudilerin eğitim gördükleri bir diğer mekân da sinagogdu. Sinagogların bir okul vazifesi görmesi

¹⁷⁰ Sharon, *a.g.e.*, s. 106; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 308-309; Aynı yazar, *a.g.m.*, s. 32-34; *Emeviler Döneminde...*, s. 87; Goitein, *a.g.e.*, s.156.

Ortaçağ dünyası ilim anlayışını da yansıtmaktadır. Zira bu çağda mabetler ibadetin yanı sıra eğitim faaliyetleri için de kullanılmaktaydı. Akademilerin bulunduğu Sura ve Pumbedita gibi şehirlerdeki sinagoglar, akademi öğrencilerinin tatbikat yerleri olarak da kullanılmaktaydı. Geleceğin rabbi adayı olan öğrenciler, akademide teorik olarak öğrendiklerini sinagogda pratiğe dökme imkânı bulmaktaydılar¹⁷¹.

Yahudilerde cemaat içi yardımlaşma ve dayanışma da oldukça önemliydi. Bet dinlerin sorumluluğunda gerçekleştirilen yardımlaşma ve vakıf işleri “parnas” adı verilen görevliler tarafından yürütülürdü. Her cemaat, kendi içlerinde bir yardımlaşma kurumu oluşturarak ihtiyaç sahiplerine yapılacak ayni ve nakdi yardımların toplandığı bir “yardım sandığı” bulundurmaktaydı. Yahudiler, savaş masrafları ve diyet gibi cemaatin müşterek giderlerini buradan karşılardı. Yahudilerin bulunduğu bir şehre veya kasabaya Yahudi esirler getirildiği takdirde bu esirlerin satın alınıp azat edilmesi de orada bulunan Yahudi cemaatinin görevidi. Söz konusu Yahudi satın alınarak azat edilir, giydirilir ve yeterli harçlık temin edildikten sonra memleketine gönderilirdi¹⁷².

Yahudiler, İslam hâkimiyetinde iken vergilerini ödeyip herhangi bir siyasi entrikaya bulaşmadıkları sürece başta dini olmak üzere ticari, ilmi ve sosyo-ekonomik faaliyetlerini serbestçe devam ettirmişlerdir¹⁷³. Bununla birlikte İslam döneminde gayrimüslimlere özelde de Yahudilere yönelik silah taşımama, ata binmeme ve kılık-kıyafet konusunda bazı sınırlandırmalar getirildiği bilinmektedir. Bunlar içinde özellikle kılık-kıyafetle ilgili yapılan düzenlemeler, günümüzde bazı Batılı bilim adamları tarafından gayrimüslimlerin Müslüman toplumunda daha aşağı bir statüde olmalarının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Fakat bu düşüncenin doğru olmadığı kılık-kıyafet uygulamasının ortaya konuş şekliyle kendini göstermektedir. Çünkü ne Kur’ân-ı Kerim’de ne de sünnette gayrimüslimlerin Müslümanlardan farklı kıyafetler giymeleriyle ilgili hükümler vardır. Bu bağlamda söz konusu uygulamanın dini bir dayanağı yoktur. Hatta İslam’ın ilk dönemlerinde konuyla ilgili herhangi bir sınırlama veya düzenlemeye rastlanılmamaktadır. Gayrimüslimlere yönelik kılık-kıyafetle ilgili yapılan düzenlemelerin daha ziyade siyasi, sosyal ve zamana bağlı bir durum olarak sonraki dönemlerde ortaya çıktığı ve zaman zaman bir takım gerekçelerle yürürlüğe

¹⁷¹ Ahmet Önkal, “Baytülmidrâs”, *Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1992, s. 95; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 311-314; Aynı yazar, *Emeviler Döneminde...*, s. 177-180.

¹⁷² Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 320; Aynı yazar, *a.g.m.*, s. 10. 16; Goitein, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁷³ Lewis, *a.g.e.*, s. 59; Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 199.

konulduğu görülmektedir. Bu düzenlemelerin en önemli sebebi ise, gayrimüslimlerin Müslümanlara benzememeleri ve Müslümanlardan kolayca ayırt edilebilmelerini sağlamaya yöneliktir. Bununla birlikte kılık-kıyafet ile ilgili uygulamaların İslam coğrafyasında yaşayan gayrimüslimlerin özellikle de Yahudilerin kendi varlık ve kültürlerin korumaya imkân verdiği de söylenebilir¹⁷⁴.

İslam idaresi altında inanç ve ibadet özgürlükleri devletin himayesinde olan Yahudiler, dini esaslarını hayatlarının bütün safhalarında uygulamada serbestiler. Yahudilerin; sünnet, kurban kesme, kutsal yerleri ziyaret, törensel yıkanma (mikve¹⁷⁵) ve cenaze törenleri gibi dini ve geleneksel uygulamaları İslami dönemde herhangi bir engellemeyle karşılaşmamıştır¹⁷⁶. Yine bayram ve kutlamalar konusunda herhangi bir engel yaşamayan Yahudilerin mabetleri, mezarlık ve türbeleri de güvence altına alınmıştır. İster Abbasiler isterse Fatımiler yönetiminde olsun, İslam idaresinde her Yahudi istediği yere gömülme hürriyetine sahipti¹⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nde de zimmi statüsünde yaşayan Yahudiler, kendi içinde pek çok gruba ayrılmaktaydı. Dini açıdan genellikle Rabbaniler ve Karailer olarak ikiye ayrılırlardı¹⁷⁸. Fetih ve göç hareketleriyle sayıları giderek artan Osmanlı Yahudilerini kültürel açıdan ise “Romaniyot”, “Seferad”, “Aşkenazi”, ve “Müsta’ribe” (Araplaşmış) Yahudileri olarak birbirinden ayırmak mümkündür. Bir zamanlar Bizans İmparatorluğu'nun tebaası olarak yaşayan Romaniyot Yahudileri, Yunan kültürünün etkisinde kalmış olup Rumca konuşurlardı ve yerli oldukları için yer yer kendilerini diğer Yahudilerden üstün görürlerdi. Katolik Hıristiyan Avrupa'nın baskı ve zulmünden kaçan Sefaradlar, Osmanlı Yahudilerinin en kalabalık grubunu oluşturmakta olup, Yahudi İspanyolcası olarak adlandırılan “Ladino” dilini konuşurlardı. Kuzey ve Doğu Avrupa Yahudileri olan Aşkenazi'lerin de sayısı oldukça fazla olup bunlar da, Almanca-İbranice karışımı bir dil olan “Yidişçe”yi konuşurlardı. Osmanlı Devleti'nin Arapça

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cohen, *a.g.e.*, s. 108-112; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 213-221.

¹⁷⁵ Yahudi geleneğinde genelde sinagogun bitişiğinde ya da yakınında inşa edilen mikve, değişik nedenlerle maddi ve manevi temizliğini kaybeden Yahudi'nin içerisine girip temizlendiği bir havuzdur. Mikve, Roma ve Bizans döneminde Yahudilere yasaklanmıştı. İslami dönemde Yahudiler, mikve gerektiren vecibelerini rahatça yapabildikleri gibi, mikvelerini de herhangi bir engelle karşılaşmaksızın inşa edebilmişlerdir. Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 314; Aynı yazar, *a.g.m.*, s. 16.

¹⁷⁶ Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 61.

¹⁷⁷ Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 640-641.

¹⁷⁸ Sözlü geleneği dinin kaynağı olarak gören Rabbaniler, Talmud'da yazılı olan din adamlarının otoritesini kabul etmekteydiler. Buna karşın Karailik, dini konularda sadece kutsal metinleri referans almakta ve din adamlarına verildiği iddia edilen sözlü vahiyi reddetmektedir. Gürkan, *a.g.e.*, s. 43.

konusulan bölgelerinde yaşayan Yahudiler ise, kültürel olarak Araplarla kaynaştıkları için Araplaşmış olarak kabul edilir ve “Mozarap/Müsta’ribe” diye adlandırılırlardı. Sayıları çok fazla olmayan bu grup; Yemen, Irak, Suriye, Filistin ve Kuzey Afrika topraklarında yaşayıp Arapça konuşurlardı¹⁷⁹.

Osmanlı’da yaşayan gayrimüslimler, XIX. yüzyılda Millet Sistemi’ne göre yönetilmeye başlamıştır. Millet sistemine göre her cemaat, özerk olarak örgütlenip kendi dini liderlerine bağlıydılar. Bu bağlamda *Millet-i Yehûd*, *Yehûd Taifesi*, *Musevi Milleti* gibi terimler ile ifade edilen Yahudiler, cemaat (İbranice: kehillot) halinde kendi haham ya da rabbilerine bağlı olarak havraları etrafında oluşan mahallelerde yaşamışlardır. Ancak bu mahalleler hiçbir zaman gettolaşma şeklinde olmamıştır¹⁸⁰. Yahudilerin iç işlerine karışmayan Osmanlılar, kendi dinlerine göre bir yaşam sürdürmeleri hususunda onlara serbestlik tanımıştır. Kendi mahkemelerine bağlı olan Yahudiler, aile, miras ve benzeri medeni hukukla ilgili meselelerde, Yahudi şeriatına göre Rabbinik yargıçlar tarafından yargılanmışlardır. Bununla birlikte Yahudilerin bazı durumlarda kendi iradeleriyle Müslümanların hukuk sistemine başvurdukları da bilinmektedir¹⁸¹.

B. 3. Ekonomik ve İلمي Hayatta Yahudiler

İslam yönetiminin hemen her döneminde gayrimüslimlerin iktisadi alanda faaliyet göstermelerinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. Hiç bir meslekten men edilmedikleri gibi, herhangi bir mesleği yapmak zorunda da bırakılmamışlardır. Sadece domuz ve şarap gibi İslam hukukunca yasak olan malların ticaretini, kendi içlerinde serbest olarak yapmalarına müsaade edilmekle birlikte Müslüman yerleşim yerlerinde yapmamalarına dair bazı kısıtlamalar bulunmaktaydı. Bunun dışında Müslüman pazarlarına gelerek rahatça ticaretlerini yapabilmışlardır. Ekonomik sahada gayrimüslimlere karşı herhangi bir ayrımcılığın olmadığı, onların İslam memleketlerindeki çok çeşitli meslek ve sanat kollarındaki faaliyetlerinden de

¹⁷⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 140-141; Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s. 29; Arslantaş, *Mısır’da...*, s. 56-58.

¹⁸⁰ Lewis, *a.g.e.*, s. 146; Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s. 34; Arslantaş, *Mısır’da...*, s. 79. 1660 yılında VI. Mehmet döneminde meydana gelen büyük İstanbul yangınının Yahudilere ait pek çok ev, köşk, havra ve beytülmidrasi yakıp kül etmesi ve yangından sonra Osmanlı yönetiminin evsiz barksız kalan Yahudileri, devlete ait boş alanlarda (mera) ya da eski saray ve başka yerlerde geçici olarak ikamet ettirmesiyle sonuçlanan olay, Osmanlı’nın Yahudi mahallelerine ve de Yahudilere yaklaşımını göstermesi bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s. 32; Arslantaş, *Mısır’da...*, s. 291.

¹⁸¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 124; Gürkan, *a.g.e.*, s. 53; Ruderman, *a.g.e.*, s. 61.

anlaşılmaktadır¹⁸². Gayrimüslim tebaa içinde Yahudiler, ticari kabiliyetleri sayesinde geçmişte olduğu gibi İslami dönemde de ekonomik sahada hep ön planda olmuşlardır. Yahudilerin gerek zanaat, tarım alanında gerekse ticaret alanında Müslüman hükümdarlığı altında neredeyse tüm meslek gruplarında temsil edildikleri görülmektedir. Bu durum, Yahudileri dışlayan Hıristiyan loncalarıyla kıyaslanamayacağı gibi, Avrupa pazarlarında Yahudilere uygulanan tecridin bir benzerini İslam dünyasında görmek de mümkün değildir. Yahudiler, genellikle Müslümanlarla birlikte aynı yerde çalışıp mallarını satmışlardır¹⁸³.

İslam öncesi dönemde Arap Yarımadası'nda kara ve deniz ticaretinin yapıldığı hemen her şehirde bulunan Yahudiler, İslam'ın ortaya çıkmasından ve yayılmasından sonra buldukları şehirlerde ticaret yapmaya devam etmişlerdir. İslam'ın hâkimiyet alanını genişletmeye başlamasıyla Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında başlayan mücadele, özellikle Yahudilerin işine yaramış ve Yahudiler, hem Müslüman hem de Hıristiyanlarla ilişkide oldukları için doğu ile batı arasındaki yegâne ekonomik bağ haline gelmişlerdir. Öyle ki temelde ziraat ehli olan Yahudiler, İslami dönemde büyük sermayeleri kontrol eden uluslararası profesyonel tüccar sınıfına dönüşmüşlerdir. Ekonomik ve kültürel açıdan seviyeleri o kadar yükselmişti ki, ticaretten neredeyse devlet bütçesine denk bir bütçeye sahip olacak kadar zenginleşen Yahudi tüccarlar bulunmaktaydı. Genellikle “cehbez” ve “sayrafi” olarak adlandırılan bu Yahudi tüccarlar, zamanla borç para vermeye, emanet para kabul etmeye ve halkla darphane arasında aracı olmaya başlamışlardır. Bir yandan ticari ihtiyaçlar bir yandan da devletin nakde olan ihtiyacı Yahudilerin banka gibi faaliyet göstermesine yol açmıştır¹⁸⁴.

Aynı dönemde Hıristiyan Avrupa'daki Yahudilere bakıldığında, onların çoğunluğu, ekonomik alanda kendilerine uygulanan tecrit neticesinde tefecilik, işportacılık gibi onur kırıcı ve şaibeli mesleklerle uğraşmak zorunda bırakılmıştır. Ancak İslam dünyasında böyle bir duruma pek rastlanılmamaktadır¹⁸⁵. Örneğin Yahudilerin Emeviler döneminde ticaret dışında; dokumacılık, ziraat ve hayvancılık, tıp

¹⁸² Lewis, *a.g.e.*, s. 39; Swartz *a.g.m.*, s. 476; Goitein, *a.g.e.*, s. 104; Nuh Arslantaş, *İslam Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler (Abbasi ve Fatimiler Dönemi)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 72; Aynı yazar, *Emeviler Döneminde...*, s. 122.

¹⁸³ Brenner, *a.g.e.*, s. 70; Cohen, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁸⁴ Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s.20; Arslantaş, *İslam Dünyasında...*, s.125-134; Goitein, *a.g.e.*, s.152-153.

¹⁸⁵ Sharon, *a.g.e.*, s. 135; Goitein, *a.g.e.*, s. 102; Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s. 97. 215; Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 115-125.

ve eczacılık, sarraflık, demircilik, cam imalatı, dericilik, terzilik ve balıkçılık gibi mesleklerle uğraştıkları bilinmektedir¹⁸⁶. Abbasiler ve Fatımiler döneminde de Yahudilerin ekonomik faaliyetlerinin çok değişik alanlara yayıldığı görülmektedir. Bu dönemde Yahudiler; emlak ve arazi sahipliği, ziraat ve bağcılık, meyvecilik, mısır yetiştiriciliği ve satıcılığı gibi ziraata bağlı iş kolları, hayvancılık ve hayvansal gıda imalatı, zeytinyağı imalatı, değirmencilik, debbağlık, cam imalatı, dokumacılık ve kumaş boyacılığı, kitap istinsahı ve kitap satıcılığı, kuyumculuk, tabiplik, musikişinasilik, bilim adamlığı, inci ve mücevherat imalatçılığı, şarap imalatı ve ticareti gibi geniş bir yelpazeye sahip iş kollarında faaliyet göstermişlerdir¹⁸⁷. Bununla birlikte Yahudiler, yukarıda değindiğimiz gibi çoğunlukla ticari sahalarda faaliyet gösteriyorlardı. Akdeniz ve Kızıldeniz üzerinden Hindistan ve Çin'e kadar uzanan ticaret ağında kendilerine bir yer edinen Yahudilerin ticari faaliyetleri de herhangi bir malın ticareti üzerine yoğunlaşmış değildi. Kar getiren her türlü ürünün ticaretini yapmakta olup ürettikleri mallarla bunların pazarlanması arasında yakın bir ilişki bulunmaktaydı. Mesela; kumaş boyacılığı, eczacılık, cam üretimi, kuyumculuk, para basımı, şeker, peynir ve şarap gibi gıdaların imalatı ve ticareti ile doğrudan ilişkili idiler. Yahudilerin yoğun olarak ticaretini yaptıkları mallar arasında; kâğıt, tahıl, şarap, şeker kamışı, baharat, güzel kokulu bitkiler, boya malzemesi, tıbbi şifalı bitkiler, ipek, kumaş ticareti, demir, çelik, bakır ve kurşun gibi metallerin ticareti ve köle ticareti sayılabilmektedir. Akdeniz'den ithal edilen mercan ile Hindistan'dan getirilen inci, kimyevi madde, ilaç ve diğer malların ticareti de Yahudiler tarafından yapılmaktaydı¹⁸⁸. Yahudilerin oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan bu ticaret ağında, kendilerini ve mallarını güvenceye almak için bütün önemli ticaret şehirlerinde bir vekil/temsilci edinmeleriyle ortaya çıkan ve "Ticaret Vekilliği" adı verilen bir kurum bulunmaktaydı. Buldukları toplumda saygın bir konumda bulunan bu vekiller, müvekkilleri adına anlaşmalar yapmakta ve herhangi bir kaza ya da ölüm halinde onların mallarına sahip çıkmaktaydılar. Tüccar vekillerinin ayrıca buldukları bölgede vekili oldukları tüccarların alacaklarını tahsil etmek, dışarıdan getirilen malları iç piyasaya sürmek, bu malların fiyatını tespit etmek, malların dağıtımından ve satımından sorumlu olmak,

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 126-145.

¹⁸⁷ Arslantaş, *İslam Dünyasında...*, s. 74-75.

¹⁸⁸ Heyd, *a.g.e.*, s. 137-138; Arslantaş, *İslam Dünyasında...*, s. 134-139; aynı yazar, *Mısır'da...*, s. 45; Goitein, *a.g.e.*, s. 153.

tüccarlar arasında posta görevi görmek ve para emanet almak gibi birçok fonksiyonları bulunmaktaydı¹⁸⁹.

Memlukler döneminde her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da birtakım zorluklar yaşayan Yahudiler, bu dönemde çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Karimi tüccarları ile rekabet halindeydiler. Gerek devlet donanması gerekse ticari bağlantıları sebebiyle gittikçe güçlenen Karimi tüccarları, Fatımiler ve Eyyubiler döneminde Mısır ticaretinin önemli unsuru olan Yahudi tüccarlarının yerini almışlardır¹⁹⁰. Osmanlılar döneminde Yahudilere yönelik herhangi bir ticari kısıtlama söz konusu olmamıştır. Hatta Yahudilerin devlet tarafından kendilerine sağlanan dini ve ekonomik özgürlük sayesinde oldukça müreffeh bir seviyeye ulaştıkları ve Osmanlı hazinesine borç verecek kadar zenginleştikleri bilinmektedir. Osmanlı döneminde özellikle; dokumacılık dericilik, şarap üreticiliği, bankacılık, silah üretimi, darphane, liman ve gümrük idaresi ile uluslararası ticaret alanlarında ön plana çıkan Yahudiler, Selanik ve Safed gibi yoğun buldukları kentlerde de çoğunlukla tekstil sanayisi ve kumaş boyama işi ile uğraşmışlardır¹⁹¹.

Yahudilerin ilim merkezleri için “yeşiva” (akademi) tabiri kullanılmaktaydı. Genel olarak Talmud çalışmalarının yapıldığı bu akademilerin en önemlileri, daha önce belirtildiği gibi Babil’de bulunan Sura ve Pumbedita yeşivalarıydı. Pers-Sasani hâkimiyeti altında gelişmeye başlayan Babil akademilerinin dini-entelektüel liderliği, Sasanilerin son dönemlerinde sekteye uğrasa da İslami dönemle birlikte yeniden yükselişe geçmiştir. Ortaçağda tıpkı İslam dünyasının eğitim kurumlarının birer cazibe merkezi haline gelmesi gibi, Sura ve Pumbedita akademileri de dünya Yahudileri için birer cazibe merkezi olmuştur. Sadece İslam dünyasından değil Fransa, İtalya ve Bizans gibi değişik yerlerden pek çok Yahudi öğrenim görmek üzere bu akademilere gelmekteydi¹⁹². Sura ve Pumbedita’da bulunan akademilerin, Abbasiler döneminde hilafetin merkezi olan Bağdat’a taşınmasıyla Yahudilerin ilmi faaliyetleri daha da yoğunluk kazanmıştır. Bağdat, asırlarca Yahudilerin hem yönetim merkezi hem de ilmi

¹⁸⁹ Arslantaş, *İslam Dünyasında...*, s. 144-149; Goitein, *a.g.e.*, s. 155-156

¹⁹⁰ Arslantaş, *Mısır’da...*, s. 51.

¹⁹¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 167; Besalel, *a.g.e.*, s. 90; Gürkan, *a.g.e.*, s. 53; Ruderman, *a.g.e.*, s. 20-21.

¹⁹² Gürkan, *a.g.e.*, s. 40-41; Arslantaş, *İslam Toplumunda...*, s. 133; Aynı yazar, *Emeviler Döneminde...*, s. 170-173.

çalışmaların merkezi olmuştur. Tudela'lı Benjamin, Bağdat'ı ziyareti sırasında 40.000 kadar Yahudi'nin yaşadığı kentte on adet yeşivanın bulunduğunu kaydetmektedir¹⁹³.

Abbasilerin zayıflamaya başlaması ve Fatımilerin Mısır'ı ele geçirmesinden sonra hilafetin merkezi olan Kahire de Yahudi akademi çalışmalarında ön plana çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte İslam hâkimiyetinde yaşayan Yahudilerin bilimde, kültürde ve sanatta altın çağlarını yaşadıkları yer, hiç şüphesiz Endülüs olmuştur. Özellikle Gırnata, Kurtuba ve Toledo şehirlerindeki Yahudi akademileri, yaptıkları dini ve ilmi çalışmalarla Doğu Yahudiliğinden ayrı olarak zengin bir Yahudi literatürü ortaya koymuşlardır. Matematik, astronomi, astroloji, İbrani filolojisi, zooloji, felsefe ve eczacılık gibi bilimlerde boy gösteren Yahudi din âlimleri, özellikle tıp alanında uzmanlaşmışlardır. Bu maharetleri sayesinde birçok Yahudi'nin Müslüman idarecilerinin özel hekimi olup Müslüman saraylarında görev aldıkları bilinmektedir. Yine Yahudi bilginleri, Müslüman âlimlerin Arapça kaleme aldığı; matematik, astronomi, tıp, kimya, fizik, tarih, psikoloji, mantık, siyaset, felsefe vs. konularındaki eserlerin çevirisinde önemli rol oynayarak İslam medeniyetinin Batı'ya aktarılmasında birer köprü vazifesi görmüşlerdir¹⁹⁴.

Müslüman toplumunda hemen hemen hiçbir alanda dışlanmayan Yahudilerin İslam devletlerinde bürokrasi başta olmak üzere pek çok alanda görev yaptıkları bilinmektedir. Yahudiler, başta Abbasiler, Endülüs Emevileri ve Fatımiler olmak üzere; Selçuklular, Eyyubiler, Memluklar ile Osmanlılar yönetiminde astronomiden tıba kadar çeşitli bilim dallarında, ticaretten çiftçiliğe, el sanatlarından siyasete kadar uzanan çeşitli iş kollarında varlık göstermişlerdir. Bunun yanı sıra üst düzey mevkilere yükselip siyasi, mali danışmanlık, kumandanlık, elçilik ve hatta yöneticilik, vezirlik gibi görevlerde de yer aldıkları görülmektedir¹⁹⁵. Örneğin; İhşidiler ve Fatımiler döneminde Yakub b. Killis, Endülüs Emevileri döneminde Hasday İbn Şaprut, Samuel ha-Nagid ve Yahudi tarihinin en büyük bilginlerinden kabul edilen Musa İbn Meymun (Moşe Ben Maimon) Müslüman saraylarında görev yapan Yahudilerden bazılarıdır.

Yahudilerin İslam dönemindeki durumlarını genel olarak özetlemek gerekirse, Emeviler, Endülüs Emevileri, Abbasiler, Selçuklular, Eyyubiler, Memluklar ve nihayet

¹⁹³ *Jewish Travellers*, s. 47; *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 74-75.

¹⁹⁴ Sharon, *a.g.e.*, s. 113. Brenner, *a.g.e.*, s. 84. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslantaş, *İslam Dünyasında...*, s. 317-353; Yıldız, *a.g.m.*, s. 513-525;

¹⁹⁵ Gürkan, *a.g.e.*, s. 46.

Osmanlılar gibi oldukça uzun sayılabilecek bir zaman diliminde Müslüman idaresinde yaşayan Yahudilerin zimmet statüsü altında vergilerini ödedikleri ve herhangi bir siyasi entrikaya bulaşmadıkları sürece, rahat bir hayat sürdürdükleri görülmektedir. İslam'ın gayrimüslimlere gösterdiği hoşgörü, onların canlarını ve mallarını güvence altına alması, gayrimüslimlerin hayatın her alanında faaliyet göstermelerine olanak sağlamıştır. İslam'ın sağladığı bu ortam, Yahudilerin dini, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatlarında büyük dönüşümlerin yaşanmasına vesile olmuştur. Yahudilerin İslam döneminde ulaştığı ilmi ve kültürel seviyenin benzerine başka hiçbir dönemde rastlanmadığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim Yahudilerin tarih boyunca üç büyük medeniyet ile yani; Grek medeniyeti, Arap-İslam medeniyeti, Avrupa'nın Roma ve Germen medeniyetleri ile teması olduğunu belirten Yahudi yazar Goitein, Grek medeniyeti ile modern Batı medeniyetinin Yahudi halkının dinine, kültürüne aykırı olduğunu söylerken İslam'ın Yahudiliğin eti kemiği olduğunu ve Yahudiliğin Ortaçağ İslam medeniyetiyle etkileşiminin başka hiçbir medeniyetle gerçekleşmediğini ifade etmektedir¹⁹⁶.

¹⁹⁶ Goitein, *a.g.e.*, s. 166, 169.

C. HİRİSTİYAN HÂKİMİYETİ ALTINDA YAHUDİLER

Yahudiler ile Hıristiyanların arasındaki ilişkiler, Yahudi-Müslüman ilişkilerinin aksine düşmanca bir seyir göstermektedir. Bu düşmanlığın temeli dini nedenlere dayanmaktadır. Çünkü Hıristiyanlar Yahudileri Hz. İsa'yı öldürmekle suçlamakta ve onları "Tanrı'nın Katilleri" olarak görmektedirler. Bu nedenle Yahudiler Hz. İsa'nın ölümüne sebep olan katiller veya katillerin torunları olarak Hıristiyanların nazarında hep nefret edilen bir topluluk olarak telakki edilmişlerdir. Yahudilere duyulan bu nefret, özellikle ekonomik istikrarsızlıkların, doğal afetlerin ve salgın hastalıkların yaşandığı dönemlerde daha da yoğunlaşmaktaydı. Bu dönemlerde Yahudiler çoğunlukla tefecilik ve büyücülükle suçlanarak çeşitli baskılara maruz bırakılmışlardır. Yahudilere yönelik bu baskılar, zaman zaman onların mallarını yağmalama, kovulma ve hatta katliama varan eylemler şeklinde kendini göstermektedir. Bu nedenle İslam dünyasındaki Yahudilerle kıyaslandığında, Hıristiyan hâkimiyeti altındaki Yahudilerin tarihleri daha karanlık ve daha çalkantılı bir görünüm arz etmektedir. Tezimizin bu kısmında Bizans İmparatorluğu ile ortaçağ Avrupa Hıristiyan krallıklarının idaresi altında yaşayan Yahudilerin genel tarihleri ele alınmıştır.

C. 1. Bizans Yönetiminde Yahudiler

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında Doğu-Batı olarak ikiye ayrılması ve Batı Roma İmparatorluğunun 476 yılında yıkılmasından sonra imparatorluğun doğu kanadı, Roma'nın tek varisi olarak yaklaşık bir asırda daha varlığını devam ettirmiştir. Doğu Roma ya da daha çok bilinen adıyla Bizans İmparatorluğu, önceleri çok tanrılı bir yapıya sahip olduğu için bünyesinde yaşayan topluluklara inanç açısından daha müsamahalı bir tutum sergilemekteydi. Hatta Miladi 212 Caracalla Fermanı'yla imparatorluk bünyesinde yaşayan herkese tam vatandaşlık hakkı verildiği bilinmektedir¹⁹⁷. Ancak Büyük Konstantin'in 313 tarihli Milano Fermanıyla Hıristiyanlığa yasal statü kazandırması, ardından I. Theodosios (379-395) zamanında Hıristiyanlığın resmi devlet dini olarak kabul edilmesi, imparatorluğun bu topluluklara karşı tutumlarını değiştirmesine neden olmuştur. Bu durumdan en kötü şekilde

¹⁹⁷ Eva Groepler, *Anti-Semitizm Antikçağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi*, (Çev.: Süheyla Kaya), Belge Yayınları, İstanbul 1999, s. 7; Swartz, *a.g.m.*, s. 469; Brenner, *a.g.e.*, s. 58-59; Cohen, *a.g.e.*, s. 65.

etkilenenler ise hiç şüphesiz Yahudiler olmuştur. Hıristiyanlığın imparatorluk içinde giderek yayılmasına ve siyasi güce erişmesine paralel olarak Yahudilere yönelik kısıtlamalar artmış ve zamanla sahip oldukları ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Örneğin II. Theodosius (408-450) döneminde, 429-438 yılları arasında derlenen Theodosius Yasaları'yla Yahudilerin ayrıcalıkları lağvedilerek ordudan ve bütün devlet makamlarından uzaklaştırılmışlardır. Ayrıca söz konusu yasada Yahudiler, “sapkın kişiler” olarak nitelendirilerek Yahudi dinine geçiş ölüm cezasını gerektiren suçlar arasında yer almıştır¹⁹⁸. I. Justinianus dönemi (527-565), Bizans İmparatorluğu için bir dönüm noktası olduğu kadar Yahudiler açısından da önemli bir dönemi ifade etmektedir. I. Justinianus, ülkeyi tek bir din altında birleştirmek amacıyla ülkedeki pagan ve Yahudi nüfusunu zorla din değiştirme ve baskı altına alma yönünde bir dizi fermanlar yayınlamıştır. Yahudilerin vatandaşlık statüleri iptal edilerek ikinci sınıf vatandaş durumuna düşürülmüş, onlara ağır vergiler yüklenmiş ve Yahudilik yasa dışı ilan edilmiştir. Ayrıca imparatorluk içindeki Yahudiler ve putperestler din değiştirmeye zorlanmışlar, bunu kabul etmeyenler imparatorluktan kovulurken baskı ve uygulamalara karşı isyan eden Yahudiler de ağır bir takibata uğramıştır. İsyanın akabinde bir ferman daha yayınlayan I. Justinianus, imparatorluğun genelindeki tüm Yahudilerin ibadetlerini ve bayramlarını icra etmelerini yasaklayarak sinagoglarını da kilisenin hizmetine vermiştir¹⁹⁹. I. Justinianus'un ardından gelen imparatorlar da bu yasaklamaları devam ettirmişlerdir.

VII. yüzyılda Perslerin Bizans topraklarına saldırmaya başlaması, Filistin Yahudilerini önemli ölçüde etkilemiştir. 614'te Kudüs'ü ele geçiren Persler, Kutsal Mezar Kilisesi başta olmak üzere şehirdeki birçok kiliseyi tahrip etmişlerdir. Hıristiyanlardan nefret eden ve Bizans'ın baskısından kurtulmak isteyen Yahudiler de mücadele boyunca Perslerin yanında yer alarak onlara yardım etmişlerdir. Perslerin ilerlemesi karşısında harekete geçen Bizans İmparatoru Heraklius (610-641), 627 Ninova Savaşı'nda onları yenilgiye uğratmış ve 629 yılında Kudüs'ü tekrar imparatorluk topraklarına katmıştır. Perslere yardım ettikleri gerekçesiyle pek çok Yahudi kentten sürülürken birçoğu da katledilmiştir. Hadrianus döneminde Yahudilerin şehre sokulmaması ve yaklaştırılmaması yönündeki ferman, Heraklius tarafından tekrar

¹⁹⁸ Groepler, *Anti-Semitizm*, s. 11; Swartz, *a.g.m.*, s. 470; Brenner, *a.g.e.*, s. 60-62; Cohen, *a.g.e.*, s. 66-70.

¹⁹⁹ A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.: Arif Müfid Mansel), c. I, Ankara 1943, s. 190-192; Sharon, *a.g.e.*, s. 158; Swartz, *a.g.m.*, s. 470; Cohen, *a.g.e.*, s. 71.

yürürlüğe konmuştur. Buna göre Yahudiler artık Kudüs'e üç milden fazla yaklaşamayacaktı. Heraklius ayrıca 632 yılında imparatorluk sınırları içinde yaşayan bütün Yahudilerin vaftiz olmalarını emreden bir ferman daha yayınlamıştır²⁰⁰. II. Justinianus (685-695, 705-711) da Yahudi aleyhtarı siyaseti devam ettirerek 692'de Hıristiyanların Yahudi doktorlara gitmelerini yasaklamıştır²⁰¹. III. Leon (717-741) ise ülkede Yahudi tesirinin artması üzerine Yahudileri takibata uğratarak onları vaftiz olmaya zorlamıştır²⁰². Yine İmparator I. Basil'in (867-886) de imparatorlukta Yahudileri Hıristiyanlığı kabul etmeye zorladığı bilinmektedir²⁰³.

Yahudiler Bizans İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine dağılmakla birlikte yoğun olarak Filistin bölgesinde yaşamaktaydılar. Ancak imparatorluğun Hıristiyanlığı benimsemesinden sonra uygulanan baskı ve kısıtlamalar neticesinde Filistin (Kudüs) Yahudi cemaatinin kültürel faaliyetleri ve akademileri giderek zayıflamıştır. Buna karşılık aynı dönemde Pers hâkimiyeti altında yaşayan Babil'deki Yahudi akademileri ve cemaati, hem dini, kültürel hem de siyasi açıdan oldukça iyi bir konumdaydı. Bizans'ın Yahudilere yönelik uyguladığı baskı ve şiddet politikası, binlerce Yahudi'nin Bizans topraklarını terk ederek farklı bölgelere özellikle de Yahudiler için bir cazibe merkezi haline gelen Bâbil'e göç etmelerine neden olmuştur. Bilhassa Suriye-Filistin bölgesinden yapılan bu göçler, her ne kadar buradaki Yahudi nüfusunu azaltsa da Kudüs'teki Yahudi cemaati varlığını devam ettirmeyi başarmıştır²⁰⁴. Anadolu'da ise birçok Yahudi cemaati bulunmakla birlikte bunların en büyüğü, imparatorluğun merkezi olan İstanbul'da yaşamaktaydı. XII. yüzyılın ikinci yarısında kente gelen Yahudi seyyah Tudela'lı Benjamin, Haliç'in diğer kıyısında (Pera adı verilen semtte) konuşlandırılan Yahudi Mahallesi'nde 2.000 Rabbani ve 500 Karai Yahudi'nin yaşadığını kaydetmektedir. Buradaki Yahudilerin ipek dokumacılığı ve ticaret erbabı olduklarını belirten Benjamin, kentteki Yahudilerin aşağılanmış bir konumda olduklarını ve kendilerinden nefret edildiğini ifade etmektedir. Benjamin, ayrıca 500 kadar Yahudi'nin yaşadığı Selanik'te de Yahudilerin zulüm ve baskı altında olduklarını

²⁰⁰ Vasiliev, *a.g.e.*, c. I, s. 248-252; Sharon, *a.g.e.*, s. 94-95; Swartz, *a.g.m.*, s. 471; Kırpık, *a.g.e.*, s. 66-67; Arslantaş, *Emeviler Döneminde...*, s. 56.

²⁰¹ Sharon, *a.g.e.*, s. 158.

²⁰² Vasiliev, *a.g.e.*, c. I, s. 324; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 150.

²⁰³ Vasiliev, *a.g.e.*, c. I, s. 419.

²⁰⁴ Gürkan, *a.g.e.* s. 40-41.

kaydetmektedir²⁰⁵. Yahudilere uygulanan baskı ve kısıtlama ekonomik sahada da kendini göstermektedir. Örneğin Filistin Yahudilerinin parşömen imal etmesi yasaklanmıştı. Yine IX. ve XI. asırlarda Yahudilerin ipek dokumacılığı yapmaları da yasaktı. Bu yasağa uymayanlar şiddetle cezalandırılmaktaydı²⁰⁶. Rum ülkesindeki Yahudilerin şiddetli bir baskı altında yaşadıklarına değinen diğer bir Yahudi seyyah Ratisbon'lu Petachia da onların bayağı işlerde çalışmak zorunda bırakıldıklarını kaydetmektedir²⁰⁷. Bizans Yahudilerinin yaşadıkları bu baskı ve zulümler İslam fetihlerine kadar devam etmiştir. Suriye ve Filistin topraklarının Hz. Ömer döneminde nihai olarak kaybedilmesiyle buralarda yaşayan Yahudiler İslam hâkimiyetine girerken Anadolu ve Balkan coğrafyasında yaşayan Yahudiler, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde yaşamaya devam etmişlerdir. Nihayet İstanbul'un 1453'te Sultan II. Mehmet tarafından alınıp Bizans İmparatorluğu'nun tarihe karışmasıyla buradaki Yahudiler de Müslüman yönetimi altına girmişlerdir.

C. 2. Ortaçağ Hıristiyan Avrupa'sında Yahudiler

Müslüman yönetimi ile kıyaslandığında zimmi statüsünde bir nevi vatandaşlık hakkına sahip olan Yahudilerin ortaçağ Hıristiyan Avrupa'sındaki tarihleri, sürekli maruz kaldıkları baskı ve kısıtlamaların yanı sıra kovulma ve toplu katliam olayları ile doludur. Bu dönemde Yahudilerin başta Germen Kralı Charlemagne'ın (Şarlman) olmak üzere çeşitli kralların yönetiminde serbestlik ortamından yararlanmakla birlikte, ortaçağın sonlarına doğru hukuki statülerinin yavaşça kötüleştiği, baskı ve kısıtlamaların olağan hale geldiği görülmektedir²⁰⁸. Yukarıda da ifade edildiği gibi Yahudilere duyulan dini nefret, Avrupa'da özellikle ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde daha da yoğunlaşmaktaydı. Bu dönemlerde Yahudilere yönelik şiddet eylemlerinin daha da arttığı söylenebilir. Yahudiler, Avrupalı prenslerden aldıkları koruma karşılığında çeşitli vergiler ve özel harçlar ödeyip gerektiğinde krallarla prenslere borç vermek zorundaydılar. Hıristiyan halk ile yerel yöneticiler tarafından sömürülüp vergilerini ödeyemeyecek duruma geldiklerinde, kısacası ekonomik yararlılıklarının tükendiğine kanaat getirildiğinde ise genellikle sınır dışı

²⁰⁵ *Jewish Travellers*, s. 41; *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 32. 36-37.

²⁰⁶ Lopez, "Silk Industry in the Byzantine Empire", *Speculum* 20 (1945), s. 23'den naklen Arslantaş, *İslam Dünyasında...*, s. 89-90.

²⁰⁷ *Jewish Travellers*, s. 91; *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 169.

²⁰⁸ Gürkan, "Yahudiler", s. 193; Aynı Yazar, *a.g.e.*, s. 49-50.

edilmişlerdir²⁰⁹. Örneğin İngiltere’de yaşayan Yahudiler 1290 yılında bu nedenle ülkeden kovulmuşlardır. Norman istilasından sonra İngiltere’ye yerleşmeye başlayan Yahudiler, burada çoğunlukla ödünç para verme ve finansman işleriyle uğraşmaktaydılar. Bunu da ödedikleri yüksek vergiler ve verdikleri borçlarla sağlıyorlardı. Yahudiler, bu işlevlerinden dolayı İngiliz kralları tarafından koruma altına alınmışlardı. Ancak kralların korumasına karşılık zaman zaman Yahudilere yönelik saldırıların gerçekleştiği görülmektedir. İngiltere’de Yahudi aleyhtarı eylemler ilk olarak XII. yüzyılda başlamıştır. 1130’da Londra Yahudi cemaati, bir Yahudi’nin hasta bir adamı öldürdüğü iddiasıyla çok ağır bir para cezasına çarptırılmıştır. III. Haçlı Seferi sırasında da İngiltere’nin kuzeyindeki York kentinde gelişen Yahudi aleyhtarı gösteriler sırasında çok sayıda Yahudi öldürülmüştür. İngiltere’de Yahudilere yönelik saldırıların artması ve zaman içinde onlardan alınan vergilerin çoğaltılması, Yahudi cemaatini sefaletin eşiğine getirmiştir. Krallar tarafından da sürekli sömürülen Yahudiler, ticari ve zirai loncalara da kaydolamadıklarından iyice fakirleşmişler ve XIII. yüzyılda İngiliz kralları artık Yahudilerden fayda görememeye başlamıştır. Nihayet 1272’de tahta çıkan I. Edward, artık Yahudilere ihtiyacı olmadığını düşünerek 18 Temmuz 1290’da onları kovma fermanını çıkarmış ve bütün Yahudileri sınır dışı etmiştir. Böylece İngiltere, Yahudileri kovan ilk Avrupa ülkesi olmuştur. Ortaçağ’ın bu ilk kitle kovulmasından sonra İngiltere’deki Yahudiler, Fransa ve Almanya’ya sığınmışlardır. İngiltere’de Yahudi cemaati ancak İspanya ve Portekiz’de engizisyon zulmünün yoğunlaştığı zamanda yeniden oluşmaya başlamıştır. Tabii bunda İspanya kraliyetine duyulan nefret ve düşmanlık da etkili olmuştur. Yahudiler kesin olarak XVII. yüzyılda İngiltere kral vekili Oliver Cromwell’in yönetiminde tekrar ülkeye kabul edilmişlerdir²¹⁰.

Yahudilerin kovuldukları bir diğer ülke de Fransa’ydı. Fransa Kralı Philippe Augustus (1180-1223), 1182 yılında Yahudilerin hükümdarlığı altındaki topraklarından çekilmesini buyurmuştur. Yahudilerin mallarına haciz koyarak Hıristiyanların Yahudi tefecilere olan borçlarını sildirmiş ve borçların beşte biri hazineye devredilmiştir. 1198 yılında Yahudilerin Fransa’ya dönmelerine izin verilmiş fakat 1253 yılında Kral IX. Louis tarafından tekrar kovulmuşlardır. Fransa’dan yapılan bu sürgünler belirli aralıklarla 1394 yılına kadar devam etmiştir. 1321’de kovulduktan sonra Fransa

²⁰⁹ Brenner, *a.g.e.*, s. 96; Cohen, *a.g.e.*, s. 94.

²¹⁰ Sharon, *a.g.e.*, s. 138-139; Groepler, *Anti-Semitism*, s. 52; Besalel, *a.g.e.*, s. 76-77; Brenner, *a.g.e.*, s. 111; Cohen, *a.g.e.*, s. 124. 142-144.

topraklarında kırk yıla yakın bir süre Yahudi yaşamamıştır. 1361'de Fransa kralı İngiltere'ye esir düştüğünde Paris hükümeti, kralı kurtarmak için gerekli fidyeyi toplamak üzere Yahudileri yeniden Fransa'ya davet etmiştir. Onlara duyulan ihtiyaç ortadan kalktığına ise Yahudiler, 1394 yılında bir kez daha kovulmuşlardır. Yahudiler, Fransa'ya ancak XVII. yüzyıldan itibaren tekrar yerleşmeye başlamışlardır²¹¹. Ortaçağın sonuna doğru İngiltere ve Fransa'dan kovulan Yahudileri, Alman bölgelerindeki birçok Yahudi cemaatleri izlemiştir. Avusturyalı Arşidük V. Albrecht, 1420-1421 yıllarında ekonomik olarak artık zenginliklerini yitiren Yahudileri kovduktan sonra kalan en zengin 200 Yahudi'yi yaktırarak mallarına el koymuş ve Yahudilere borçlu olanların borçlarını sildirmiştir²¹². Avusturya'daki bu kovulmayı 1424'te Feiburg ve Zürih'ten, 1426'da Köln'den, 1432'de Saksonya'dan, 1439'da Augsburg'dan, 1451'de Würzburg'dan ve 1454'de Breslau'dan yapılan kovulmalar takip etmiştir²¹³. Alman bölgelerinden kovulan bu Yahudilerin bir kısmı Polonya'ya doğru yola çıkarken bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmıştır.

Avrupa'da Yahudi aleyhtarlığı eğilimlerin oluşmasında kilisenin önemli rol oynadığı görülmektedir. XIII. yüzyılda kilise liderleri, Yahudilere yönelik baskı ve kısıtlama politikalarını artırmışlardır. Papa III. Innocent (1198-1216), 1215 Lateran Konsili'nde bütün Avrupa Yahudilerini etkileyen bir dizi kararname yayınlamıştır. Bundan sonra Yahudiler çevrelerinden daha çok tecrit edilerek devlet memuru olmaları yasaklanmış, saraylarına Yahudi görevli alan hükümdarların aforoz edilecekleri ilan edilmiştir. Yahudilerin Hz. İsa'ya saygısızlık etmeleri, Hıristiyanları ezmeleri ve vaftiz olan Yahudilerin tekrar eski dinlerine geri dönmeleri yasaklanmıştır. Bütün bunlara ek olarak Yahudilerin Hıristiyanlardan ayırt edilmeleri için özel bir işaret takmaları emredilmiştir. Papa III. Innocent'in kararnameleleri her yerde harfiyen uygulanmamakla birlikte Yahudi tarihinde önemli bir evreyi teşkil etmektedir. Lateran Konsili'nin etkisiyle XIII. ve XIV. yüzyıllarda Avrupa'da şiddetli bir Yahudi aleyhtarlığı gelişmiştir. Avrupa'nın hemen her yerinde Talmud'u yakma törenleri düzenlenmiştir. Bu olayların en büyüğü Fransa Kralı IX. Louis (1226-1270) döneminde Paris'te meydana gelmiş ve bundan sonra Musevi yasalarının okunması yasaklanmıştır. Papa IV. Innocentius (1243-1254) bu uygulamayı devam ettirmiştir. Ayrıca papalık

²¹¹ Sharon, *a.g.e.*, s. 144; Besalel, *a.g.e.*, s. 77; Heaton, *a.g.e.*, s. 170-171.

²¹² Brenner, *a.g.e.*, s. 92-93.

²¹³ Groepler, *Anti-Semitizm*, s. 27.

tarafından 1230'lu yıllarda kurulan engizisyon mahkemelerine vaftiz edilen Yahudileri yargılama yetkisi verilmiştir. Bunu izleyen üç yüz yıl içinde meydana gelen kovma olayları ve baskılar, doğrudan doğruya Papa II. Innocent'in 1215 Lateran Konsili'nde almış olduğu kararların sonucunda gerçekleşmiştir. Bundan sonra Avrupa'daki Yahudiler, bu yasaların tehdidi altında her an hayatlarından endişe duyarak yaşamaya başlamışlardır. Çünkü bu yasaların uygulanması küçük bir kıvılcıma, bir iftiraya²¹⁴ ya da Hıristiyanların ruh durumuna bağlı olmuştur²¹⁵.

Yahudilerin ortaçağın sonlarına doğru en fazla baskı ve kovulmalara maruz kaldığı yer olarak İber Yarımadası öne çıkmaktadır. Yahudilerin buradaki varlıkları ise çok eskilere dayanmaktadır. Hıristiyanlığın İspanya'da yayılmasıyla Yahudilere yönelik baskı ve şiddet olayları da yaşanmaya başlamıştır. Örneğin İspanya'nın ilk Katolik kralı Recared döneminde (Miladi 586-612), Yahudilerin resmi dairelerde görev almaları ve Hıristiyanlarla evlenmeleri yasaklanmıştır. 613 yılında da Yahudilerin vaftiz olmalarını emreden bir ferman çıkarılmıştır. 9 Kasım 694 yılında Toledo'daki XVII. Konsil'de ise Hıristiyanların kölesi olarak görülen Yahudilerin yedi ve üzeri yaştaki çocukları ailelerinden alınarak Hıristiyan aileler ile manastırların nezaretine bırakılması ve Yahudilerin mallarına el konulması kararları alınmıştır²¹⁶. İspanya Yahudilerinin bu durumu Müslümanların VIII. yüzyılda bölgeyi ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Endülüs Emevileri döneminde altın çağlarını yaşayan Yahudilerin durumu, Müslümanların bölgede güç kaybetmesiyle birlikte yeniden değişmeye başlamıştır. İber yarımadasındaki Müslüman devletleri güç kaybetmeye başlayınca Hıristiyanlar, X.

²¹⁴ Yahudilere karşı yönetilen en yaygın suçlama Kan İftirası (Ayin Cinayeti) idi. Bir Hıristiyan ortadan kaybolduğunda, oturduğu yerde yaşayan Yahudilerin kaybolan kişiyi Hz. İsa'yı alaya almak amacıyla çarımha gerdikleri ve kanıyla ayin yaptıkları iddia edilirdi. Bu suçu işlediği iddia edilen kişi idam edilir, malları da kiliseye devredilirdi. Yahudilerin hedef oldukları bir başka suçlama da Kutsal Ekmek'i murdar kıldıkları şeklindeki iddiaydı. Bir çeşit ince ve mayasız hamurdan yapılan Kutsal Ekmek, Hıristiyanların dinsel törenlerinde kullanılır ve Katolik doktrinine göre bu ekmeğin İsa'nın vücuduna dönüştüğüne inanılırdı. Hz. İsa'nın her türlü tezahürünü önlemek amacıyla Yahudiler, bu ekmeği kiliseden çalarlar, üzerine iğneler batırırlar, kaynar suya sokarlar ya da harca gömerlerdi. Bu yapıldığında ekmekten kan aktığı ya da buna benzer mucizevi şeylerin meydana geldiğine inanılırdı. Bu şekilde suçlanan Yahudiler, suçu itiraf etmeleri için yapılan işkencelerden sonra genellikle yakılarak cezalandırıldı. 1321'de Yahudilere karşı yönetilen suçlamalara bir yenisi eklendi. Bu tarihte, Yahudilerin kuyuları zehirleyerek hastalıklarını yaymaya çalıştıkları söylentisi yayıldı. Bu iftiranın yayılmasından sonra birkaç cemaat yok edildi, birçok Yahudi işkence edilerek öldürüldü. Suçlama, "Kara Ölüm" adıyla tarihe geçen veba salgınının 1348'de Avrupa'yı kasıp kavurduğu bir sırada yeniden ve daha şiddetli bir şekilde ortaya çıktı. Hıristiyanlar, Yahudilerin hastalığı maksatlı olarak yadıklarının iddia ettiler. Kara ölüm dalgası sırasında birçok cemaat bu iftiralar nedeniyle imha edildi ve binlerce Yahudi öldürüldü. Sharon, *a.g.e.*, s. 142-144; Groepler, *Anti-Semitizm*, s. 14-16. 23-25; Brenner, *a.g.e.*, s. 94-95.

²¹⁵ Sharon, *a.g.e.*, s. 140; Groepler, *Anti-Semitizm*, s. 16-17; Brenner, *a.g.e.*, s. 93; Cohen, *a.g.e.*, s. 75-77.

²¹⁶ Swartz, *a.g.m.*, s. 471.

yüzyıldan itibaren İspanya'yı yeniden ele geçirme (reconquista) hareketini başlatmışlardır. Bu hareket doğrultusunda XIII. yüzyıla gelindiğinde Granada dışında bütün İspanya ve dolayısıyla bu ülkede yaşayan Yahudiler, Hıristiyan yönetimi altına girmiş bulunuyordu. Yahudiler yeni İspanya'da önceleri rahat yaşamışlardır. Kendi loncalarına sahip olup zanaatkârlar arasında; demirci, dokumacı, çiftçi ve tüccar Yahudiler bulunmaktaydı. Hatta bazı Yahudiler, İspanya saraylarında önemli görevlere gelmişlerdir. Reconquista döneminin acil kalifiye eleman ihtiyacı giderilip Yahudilere gerek kalmayınca, Yahudiler ile devlet arasındaki ilişkiler bozulmuş ve sonraki yıllarda İspanyol hükümdarlar, Yahudi yaşamını daha sıkı bir denetim altına almışlardır. Hıristiyan İspanya'da Yahudi aleyhtarı ilk olaylar, 1109'da Toledo'da meydana gelmiştir. Dönemin kralları, Yahudileri zorla Hıristiyanlaştırma yoluna gitmişlerdir. XIII. yüzyılda Kastilya Kralı X. Alfonso, ülkede geniş çapta bir yasama faaliyetine geçerek "Las Siete partidas" adıyla bilinen yasayı çıkartmıştır. 1263'te uygulanmaya başlanan yasa, Yahudilere tam bir vicdan özgürlüğü tanımakla birlikte Yahudilerin yüksek görevlere getirilemeyeceklerini, Yahudilerin özel bir işaret takmaları gerektiğini, Hıristiyanlarla aynı çatı altında yaşamayacaklarını, Hıristiyan kölelere sahip olamayacaklarını ve sinagogların sayısının sınırlandırılması gibi kısıtlamaları öngörmekteydi. Kral XI. Alfonso ise 1348'de, Yahudilerin ticari faaliyetlerini sınırlamıştır. Ayrıca bu dönemde Avrupa'da büyük bir veba salgını başlamış ve hastalığın Yahudiler tarafından bulaştırıldığı iddiası ortaya atılmıştır. Bunun üzerine Yahudilere karşı saldırılar başlamış, Sargossa ve Barcelona'daki Yahudi cemaatleri büyük bir katliama uğramıştır²¹⁷. 1355 yılında Toledo'nun Yahudi Mahallesi'nde yapılan saldırıda 1200'den fazla Yahudi öldürülmüştür²¹⁸. 1369 yılında da Aragon Kralı I. John, Yahudilerin zorla Hıristiyanlaştırılmasını, reddedenlerin ise öldürülmesini emreden bir ferman yayınlamıştır²¹⁹.

İspanya Yahudilerinin ülkeden kovulmalarıyla sonuçlanan tırmanma ise 1391 yılında başlamıştır. 4 Haziran 1391'de patlak veren şiddet olaylarında juderia (Sevilla'daki büyük bir Yahudi mahallesi) ateşe verilmiştir. Saldırıları daha sonra İspanya'nın birçok şehrine sıçramış ve birçok Yahudi cemaati katliama uğramıştır. 1412 yılında Kraliçe Katerina, Kastilyalı Yahudilerin tüm haklarını ellerinden alan, onları

²¹⁷ Sharon, *a.g.e.*, s. 123-125; Besalel, *a.g.e.*, s. 78.

²¹⁸ Brenner, *a.g.e.*, s. 108.

²¹⁹ Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, s. 240.

resmi görevlerden azleden ve Yahudilerle Hıristiyanlar arasında kesin bir toplumsal ayrımı emreden bir genelge çıkarmıştır. Bu olayların ardından binlerce Yahudi dinini değiştirerek Hıristiyanlığa geçmek zorunda kalmıştır. Bu kitlesel vaftiz hareketi ile XV. yüzyılın daha ilk yarısında İspanyollarca “Konversolar²²⁰” (dönme) veya “Marranolar²²¹” olarak adlandırılan yeni Hıristiyanlar grubu ortaya çıkmıştır²²². Yahudilere yönelik baskılar sonraki yıllarda daha da artmıştır. Özellikle Katolik dünyasının iki büyük hükümdarı, Kastilyalı İzabella ile Aragon Kralı Ferdinand’ın 1469 yılında evlenmeleri ve iki İspanya devletinin birleşmesi, Yahudiler üzerine büyük etkisi olmuştur. Başlangıçta Yahudileri pek önemsemeyen İzabella ve Ferdinand, Hıristiyan halk arasında konversolara duyulan nefretin giderek artmasıyla konuyla ilgilenmeye başlamışlardır. Konverso sorunuyla ilgilenmesi için 1480 yılında İspanya’da engizisyon mahkemesi kurulmuş ve konversolarla ilgili meseleler, bu mahkemelerin yetki alanına sokulmuştur. 31 Mart 1492 tarihinde de Ferdinand ile İzabella, Yahudilerin İspanya’dan kovulmalarını emreden meşhur fermanı imzalamışlardır. Yahudilere Katolik dinine dönmeleri ya da ülkeden ayrılmaları için 3-4 ay süre verilmiştir. Ferman aynı yılın Mayıs ayında yürürlüğe girmiş ve yüz ila iki yüz bin arasında Yahudi Portekiz, Napoli, Kuzey Afrika ve özellikle Osmanlı ülkesine doğru yola çıkmışlardır²²³. Yahudilerin

²²⁰ Gizli Yahudilik, yani başka bir dine zorla geçirildikleri halde Museviliğe sadık kaldıklarını gizleyen Yahudilere verilen isimdir. Gizli Yahudilik, Roma zamanından beri var olmakla birlikte kilisenin siyasal güce erişmesinden sonra daha da yaygınlaştı ve XV. yüzyıldan itibaren ise özellikle İspanya ve Portekiz’de ciddi boyutlara ulaştı. İspanya’da konverso ya da marrano adıyla anılan bu kişiler, din değiştirmek ya da ölmek seçenekleri karşısında vaftiz seçeneğini kabul ederek dışarıya karşı Hıristiyan, kendi içlerinde ise Yahudi inançlarını devam ettirmekteydiler. Konversolar, zamanla Hıristiyan dünyası içinde önemli bir sorun teşkil etmeye başladılar. Binlerce kişinin dinlerini değiştirmesi sonucu İspanyol ulusunun “bütünlüğünü tehdit eden” yeni bir “kafir” kategorisi meydana getirilmişti. Halk ve asil sınıf, yüksek memurluklara erişen bu yeni Hıristiyanlardan nefret etmekteydi. Bu gelişmeler üzerine, Papa V. Nicholas, konversoların devlet memuru olamayacaklarını ilan etti. 1464’te kilisenin ve devlet yöneticilerinin yeni Hıristiyanların davranışlarını ve günlük yaşamlarını tahkik etmeye karar vermesiyle 1480 yılında İspanya’da, 1536 yılında Portekiz’de engizisyon mahkemeleri kuruldu. İber yarımadasındaki bu mahkemeler, faaliyetlerine ilk olarak yoğun konverso nüfusuna sahip olan Sevilla kentinde başladı. İlk infaz 1481 yılında düzenlendi ve bir yıl içinde sadece Sevilla’da 300’den fazla yeni Hıristiyan yakıldı. Portekiz’de 1821’de ve İspanya’da 1834’te lağvedilinceye kadar engizisyon mahkemeleri, yüz binlerce (yaklaşık 300.000) kişiyi yargıladı ve on binlercesi (yaklaşık 30.000) yakılarak idam edildi. Bu mahkemelerde yargılananlar, korkunç işkencelere maruz bırakıldı ve işkence sonrası dayanamayıp suçlarını itiraf edenler, oruç, dua, kutsal yerleri ziyaret, kırbaçlanma ile çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Engizisyon mahkemelerinin verdiği en ağır ceza ise, suçlu ilan edilen kişinin odun yığınları üzerinde yakmaktı. Hatta bazı vakalarda engizisyon mahkemeleri, suç işledikleri ölümlerinden sonra kanıtlanan ölüleri bile resmi olarak yakmak üzere mezarlarından çıkarırdı. Sharon, *a.g.e.*, s. 131-133; Besalel, *a.g.e.*, s. 78-79; Brenner, *a.g.e.*, s. 107.

²²¹ Hıristiyan halk tarafından Yahudileri aşağılamak için “domuzlar” anlamında kullanılan kelime.

²²² Sharon, *a.g.e.*, s. 126; Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s. 24; Brenner, *a.g.e.*, s. 106-107;

²²³ Sharon, *a.g.e.*, s. 127; Groepler, *İslam ve Osmanlı...*, s. 24; Besalel, *a.g.e.*, s. 79-80; Brenner, *a.g.e.*, s. 107-108; Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, s. 243-245.

başta kısa bir süre kalabildikleri Portekiz’de de Kral Manuel, Aralık 1496’da Yahudileri sınır dışı etme kararnameini imzalamıştır. Kararnameye göre kalan Yahudiler, Ekim 1497’ye kadar ülkeden gidecek ya da vaftiz olacaklardı. Ancak Portekiz, İspanya’dan farklı olarak ülkenin ekonomisi için önemli gördüğü bu insanları kovmak yerine ülkedeki Yahudileri vaftiz olmaya zorlamıştır. Ancak 1506 yılından sonra Portekiz’den göç etmelerine izin verilmiştir²²⁴. Napoli ve Fas krallıkları, başlangıçta kendilerine sığınan Yahudileri iyi karşılasa da kamuoyunda oluşan tepki neticesinde Yahudilerin ülkelerini terk etmelerine dair fermanlar çıkarmışlardır. Nihayetinde bu ülkelere de sürülen Yahudilerin bir kısmı Hollanda’ya giderken Almanya’dan kovulan Aşkenazi Yahudileri ise Polonya’ya sığınmışlardır²²⁵. Yahudilerin sığındıkları Osmanlı Devleti ise bu zor anlarda hem İspanya Yahudilerine hem de Portekiz Yahudilerine kapılarını açan nadir ülkelerden olmuştur. Yahudi müellif Kapsali, Sultan II. Bayezid’in eyaletlere gönderdiği mektuplarda sürgün edilen Yahudilerin kabul edilerek iskân edilmesini, kendilerine iyi muamele yapılmasını ve gelenlerin asla geri çevrilmemesini emrettiğini kaydetmektedir²²⁶. Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli eyaletlerine dağılan Yahudiler tarihlerinin parlak dönemlerinden birini de Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Görüldüğü gibi Yahudilerin ortaçağ Hıristiyan Avrupa’sındaki tarihleri çoğunlukla baskı ve kovulma olaylarıyla doludur. Buna karşılık İslam idaresi altında yaşayan dindaşları daha rahat ve özgür bir hayat sürdürmekteydiler. Bunu bilen ve duyan binlerce sürgün Yahudi’nin tercihi de dindaşlarının yaşadıkları İslam devletleri olmuştur. İspanya ve Portekiz’de yaşanan bu kovulmalarla birlikte Yahudiler açısından ortaçağ tarihinin sona erdiği kabul edilmektedir²²⁷.

Hıristiyan dünyasındaki Yahudi aleyhtarlığı sonraki yıllarda da devam etmiştir. XVI. yüzyılda Yahudilere belli mahallelerde yaşama zorunluluğu getirilmiştir. “Getto” adıyla bilinen bu mahalleler, sonraki yıllarda Avrupa’nın birçok yerine yayılmıştır. XVIII. yüzyılda Yahudileri, içinde yaşadıkları Hıristiyan toplumlara entegre etme ve modernleştirme amacı taşıyan “Yahudi Aydınlanma Hareketi” (İbranice: Haskala) ortaya çıkmış, fakat bu hareket eski tip din merkezli Yahudi aleyhtarlığı yerine “antisemitizm” olarak adlandırılan ırka dayalı Yahudi düşmanlığını beraberinde

²²⁴ Brenner, *a.g.e.*, s. 108-109; Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, s. 249-253.

²²⁵ Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, s. 247-249, 253-255.

²²⁶ Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, s. 255.

²²⁷ Sharon, *a.g.e.*, s. 144.

getirmiştir. Avrupa'nın birçok yerinde Yahudilere yönelik saldırılar meydana gelmiş, özellikle Rusya'da "pogrom" adı verilen katliamlarda binlerce Yahudi öldürülmüştür. Avrupa'da Yahudi düşmanlığının giderek artması, Yahudi milliyetçiliği hareketi olan Siyonizm'in de doğmasına sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan olaylar, Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurmayı amaçlayan Siyonizm hareketinin birçok yönden başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Ancak Siyonizm'in başarıya ulaşmasına katkı sağlayan en önemli olay, İkinci Dünya Savaşı sürecinde (1939-1945) yaşanmıştır. Alman Nazi yönetimi, savaş boyunca yüz binlerce hatta milyonlarca Yahudi'yi, gaz odalarında zehirleyerek veya kurşuna dizmek suretiyle katlederken, bir o kadar Yahudi de götürüldükleri toplama kamplarında hayatlarını kaybetmiştir. Savaş boyunca süren bu soykırım neticesinde 5,6 ile 6,3 milyon arasında Yahudi'nin katledildiği söylenmektedir. Batı dillerinde "Holokost" (Holocaust) olarak adlandırılan bu soykırım, Yahudi tarihinin en korkunç hadiselerinden biri olarak kabul edilmektedir. Almanların yaptığı bu katliam, savaştan sonra Yahudilerin bir devlet çatısı altında birleşme süreçlerini hızlandırmış ve savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra, 14 Mayıs 1948 yılında, Filistin topraklarında İsrail Devleti kurulmuştur²²⁸.

²²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Moshe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusu'nun Tarihi*; Eva Groepler, *Anti-Semitizm*; Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*; Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*; Pierre-André Taguieff, *Antisemitizm*, (Çev.: Işık Ergüden) Dost Kitapevi, Ankara 2017.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A. I. HAÇLI SEFERİ'NİN AVRUPA'DAKİ YAHUDİLER ÜZERİNE ETKİSİ

Haçlı Seferleri her ne kadar Müslümanlara yönelik başlatılmış olsa da seferler esnasında Müslümanlarla birlikte Yahudiler hatta Haçlıların yol güzergâhında yaşayan Hıristiyan halklar da zarar görmüşlerdir. Sefer hazırlıklarını tamamlamadan yollara düşen binlerce Haçlı güruhu, yol boyunca insanların kendilerine yardım edeceklerini düşünmüşlerdi. Fakat bekledikleri desteği göremeyince geçtikleri bölgelerde yağma ve talan hareketlerine giriştiler. Haçlıların yaptıkları zulümleri duyup dehşete kapılan çevredeki halkın çoğu, yaşadıkları kentin kapılarını Haçlılara açmayıp onlarla yalnızca kent surları üzerinden alışveriş yapmayı yeğlediler. 1096 yılında hazırlıksız bir şekilde yola düşen Haçlıların durumu böyle iken henüz yola çıkamamış olan bazı Haçlılar da yapacakları hac yolculuğunun masraflarını karşılamak için Yahudileri hedef almışlardır. Bu dönemde yani XI. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa'nın hemen her tarafında Yahudi yerleşimleri bulunmaktaydı. En eski Yahudi yerleşimleri İtalya, Güney Fransa ve Hıristiyan hâkimiyetinde bulunan Kuzey İspanya'da bulunmakla birlikte İngiltere'den Doğu Avrupa'ya uzanan coğrafyada da Yahudi toplulukları yaşamaktaydı ²²⁹. Çoğunlukla ticaret ve tefecilikle uğraşan Avrupa'daki Yahudiler, bu sayede oldukça zengin bir topluluk haline gelmişlerdi. Yahudilere borçlanan Hıristiyan halkın birçoğu da zenginliklerinden dolayı onlardan nefret etmekteydi ²³⁰. Ancak Hıristiyanların Yahudilere duydukları nefretin temelinde daha önce ifade edildiği gibi dini gerekçeler de bulunmaktaydı. Hıristiyanlara göre, Hz. İsa'yı Romalı yetkililere şikâyet eden Yahudilerdi. Şikâyetlerin artması üzerine Hz. İsa, o dönemde Yahudilerin "Yüksek Din Konseyi" olan Sanhedrin'de yargılanarak çarmıha gerilmek suretiyle ölüm cezasına çarptırılmıştı. Bundan dolayı Yahudiler, Hıristiyanların nazarında daima "hain" ve "Tanrı Katili" olarak telakki edilmişler, Hz. İsa'nın ölümüne sebep olan katiller veya katillerin torunları olarak hep nefret edilen bir topluluk olmuşlardır. Haçlı hareketi, Hıristiyan halkın Yahudilere karşı nefretini daha da güçlendirmiştir. Haç yemini edenlerin birçoğuna göre söz konusu sefer, Hz. İsa'nın düşmanlarından kurtulmak ve

²²⁹ Robert Chazan, *European Jewry and The First Crusade*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1987, s. 16.

²³⁰ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.19; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 104-105; Emrullah Kaleli, "Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm (1096-1190)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/1 (Yaz 2013), s. 26-27; Usta, *a.g.e.*, s. 59.

onun ruhunu huzura kavuşturmak için yapılacaksa, önce kendi aralarında yaşayan ve Hz. İsa'yı öldürenlerin torunları olan Yahudilerden başlanmalıydı²³¹. Nitekim Yahudi vakanüvisti Solomon Bar Simson'un kaleme aldığı ve I. Haçlı Seferi sırasında Avrupalı Yahudilere yapılan saldırıları anlatan İbrani kroniğinde Haçlıların, Yahudilerin yaşadıkları şehirlerden geçerken birbirlerine şöyle dediklerini kaydedilmektedir: “*Bakın biz, putperestlerin (Müslümanların) tapınaklarını bulup Müslümanlardan intikam almak için uzun bir yolculuğa (çıkıyoruz). Fakat O'nu (Hz. İsa'yı) öldüren ve sebepsizce çarmıha gerenlerin (Yahudilerin) torunları olup aramızda yaşayan Yahudiler işte buradalar. Haydi, ilk önce onlardan intikam alalım. Haydi, bir millet olarak onları yok edelim ki İsrail'in adı artık anılmasın. Ya da onların bizim gibi olmalarına (din değiştirmelerine) müsaade edelim...*”²³². Yine aynı kronikte Haçlıların Yahudilere: “*Siz, bizim Tanrımızı öldüren ve onu çarmıha gerenlerin torunlarıdır. Gerçekten de O (Hz. İsa) şöyle demişti: “Çocuklarımin kanımın intikamını alacakları bir gün elbet gelecektir”. Biz, O'nun çocuklarıyız. O'na isyan eden ve ona karşı gelen sizlerden onun intikamını almak bizim görevimizdir*”²³³ dedikleri kaydedilmektedir. Aynı düşünceye sahip olan birçok Haçlı da Doğu'ya gitmeden önce yaşadıkları bölgelerdeki Yahudileri hedef almışlardır.

Avrupa'da ilk olarak Fransa'da başlayan Yahudi karşıtı saldırılar, daha sonra Almanya'nın Ren havalisine kadar yayılmıştır. Katliam boyutuna ulaşan bu saldırılarda; 3 Mayıs 1096 tarihinde Speyer'de, 18-20 Mayıs 1096'da Worms'da, 23 Mayıs'ta Regensburg'da, 27 Mayıs'ta Mainz kentinde ve 1-30 Haziran tarihleri arasında Köln (Cologne), Trier, Metz, Prag, Neuss, Wavelighoven, Moers, Xanten, Dortmund, Geldern ve Eller kentlerinde binlerce Yahudi öldürülmüş ve malları yağmalanmıştır. Birçok Yahudi de hayatta kalabilmek için vaftiz olmayı kabul etmiştir. Bu katliamları gerçekleştiren Haçlıların başında ise Gottschalk isminde bir papaz, kökeni bilinmeyen Volkmar adında bir adam ve Leisingen kontu Emich bulunmaktaydı. Fakat bu liderler öncülüğünde Doğu'ya gitmek üzere yola çıkan orduların hiçbirisi İstanbul'a dahi

²³¹ Demirkent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin...” s. 75; Christoph T. Maier, “Crusade Propaganda and Attacks against Jews in the Late Twelfth and Thirteenth Centuries”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 219-220; Güray Kırpık, Haçlıların Balkanlardaki Faaliyetleri ve Tesirleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 13, S. 39, 2009, s. 354; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 105; Madden, *a.g.e.*, s. 18; Kaleli, *a.g.m.*, s. 27.

²³² *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, (Trans.: Robert Chazan) *European Jewry and The First Crusade*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1987, s. 243-244.

²³³ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 248.

ulaşamamış; Macaristan topraklarına giren bu Haçlı birlikleri, sürekli yağma ve tahrip yaparak bölge halkına zarar vermeye başlayınca Macar orduları tarafından imha edilmişlerdir²³⁴.

Aslında I. Haçlı Seferi sırasında ne Papa'nın ne ruhbanların ne de sefere katılan Haçlı liderlerinin Yahudilere karşı yapılan saldırıları onayladıkları söylenebilir. Hatta I. Haçlı Seferi sırasında büyük duk ve kontların öncülüğünde hareket eden asıl Haçlı ordularının, Yahudi karşıtı olaylara karıştıklarına dair bilgilere pek rastlanmamaktadır. Zaten bu liderlerin birçoğu, İtalya üzerinden İstanbul'a ulaşmışlardı. Yalnızca Fransa-Almanya-Macaristan-İstanbul karayolunu takip eden Godefroi de Bouillon'un Yahudi karşıtı bir tavır sergilediği bilinmektedir²³⁵. Konuyla ilgili bilgi veren İbrani kroniğinde, Godefroi de Bouillon'un Hz. İsa'yı çarmıha geren Yahudilerden intikam almadan ve onların kökünü kazımadan Doğu'ya doğru yola çıkmayacağına dair yemin ettiği; fakat Yahudilerin başvurusu üzerine Alman İmparatoru IV. Henry'nin Yahudilerin korunması ve fiziksel herhangi bir zarar verilmemesi için bütün eyaletlere mektuplar gönderdiği kaydedilmektedir. Ayrıca bu koruma beratları nedeniyle Yahudilerle ilgili düşüncelerini gerçekleştiremeyen Godefroi de Bouillon'un Köln Yahudilerinden 500, Mainz Yahudilerinden de 500 olmak üzere toplamda 1000 gümüş sikke değerinde rüşvet topladığı belirtilmektedir²³⁶. Bu bilgilerden yola çıkarak Godefroi de Bouillon'un Yahudilerin korkularını kullanarak seyahati için onlardan para gasp etmesi dışında, baronların ordusunun Avrupalı Yahudilere karşı bir zarara neden olmadığı görülmektedir²³⁷.

“Halkın Haçlı Seferi” olarak adlandırılan Peter L'Hermit'in seferi sırasında Yahudilere karşı yapılan saldırılarla ilgili ne Haçlı ne de Yahudi kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Almanya'ya ulaşan Peter'in ordusunun Yahudiler için iki tür tehlikeyi beraberinde getirdiği söylenmektedir. I. Haçlı Seferi

²³⁴ Sharon, *a.g.e.*, s. 140-141; Oldenburg, *a.g.e.*, s. 83; Frederic Duncalf, “The First Crusade: Clermont to Constantinople”, *A History of the Crusades*, Vol. I, Madison: Milwaukee: London, 1969, s. 262-265; Mayer, *a.g.e.*, s. 43-44; Erer, *a.g.e.*, s. 36; Jonathan Riley-Smith, “The First Crusade and The Persecution of The Jews”, *Persecution and Toleration*, (Ed. W. J. Shields), Studies in Church History, Vol. 21, Oxford 1984, (Published online: 21 March 2016), s. 51-52; Aynı yazar, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, Continuum, London 2003, s. 50-51; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 18-20; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 19; Asbridge, *The First Crusade*, s. 84; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 106-109; Kırpık, “Haçlıların Balkanlardaki...”, s. 354; Madden, *a.g.e.*, s. 18-19; Kaleli, *a.g.m.*, s. 23-26; Usta, *a.g.e.*, s. 59.

²³⁵ Chazan, *a.g.e.*, s. 52-53; Riley-Smith, “The First Crusade and The Persecution of The Jews”, s. 57.

²³⁶ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 247.

²³⁷ Chazan, *a.g.e.*, s. 53.

sırasında Avrupalı Yahudilerle ilgili çalışma yapan Robert Chazan'a göre bu tehlikelerden ilki Yahudilere yönelik spontane şiddet olaylarının ortaya çıkması; ikincisi ise Yahudilerin finansal olarak sömürülmesiydi²³⁸. Godefroi de Bouillon dışında Peter L'Hermit'in de Yahudilerin kaygılarından yararlanarak onlardan maddi yardım topladığı bilinmektedir²³⁹. Solomon Bar Simson'un kroniğinde, Peter L'Hermit'in Trier'deki Yahudilerden para toplamasının, civardaki kötü niyetli ahaliyi cesaretlendirdiği ve Peter'in ardından onların da Yahudilerden para aldıkları açık bir şekilde ifade edilmektedir: “*Nisan ayının 15. gününde, Yahudilerin Hamursuz Bayramı'nda, Fransa'dan Haçlılara Peter adında yüksek rütbeli rahip olan İsa'nın bir temsilcisi ulaştı. Peter yanında Fransa'da yaşayan Yahudilerden aldığı ve ayak bastığı her yerdeki Yahudilerin kendisine yardım etmelerini isteyen bir mektup taşıyordu. O ve O'nunla beraber Kudüs'e hac yolculuğuna çıkan pek çok adam Trier'e vardıklarında O, bir rahip olduğu için İsrail adına iyi konuştu ve onun cümleleri (Yahudilerce) dikkate alındı... Biz rahip Peter'e para verdik ve onlar yollarına gittiler. Sonra kötü niyetli komşularımız, kasaba halkı, geldi... Biz (Yahudiler) paralarımızı çıkarttık ve ahalinin her birine ayrı ayrı rüşvet verdik*”²⁴⁰. Ayrıca Peter L'Hermit'in Regensburg'daki Yahudileri vaftiz olmaya zorladığı da söylenmektedir²⁴¹. Halkın Haçlı Seferi sırasında Yahudilere yönelik fiziksel bir saldırı yaşanmasa da Peter L'Hermit'in bu girişimleri bir yandan Yahudilerin korkularını, acizliklerini gözler önüne sererken diğer yandan Yahudi karşıtı eğilimlerin daha rahat bir şekilde açığa çıkmasını sağlamıştır²⁴².

I. Haçlı Seferi, yalnızca Peter L'Hermit'in ve Baronların Haçlı Seferlerinden oluşmuyordu. Peter L'Hermit'in vaazlarından ilham alan bazı Haçlı birlikleri de Peter'in ardından ona yetişmek üzere harekete geçmiştir. I. Haçlı Seferi sırasında Yahudilere yönelik asıl saldırılar işte bu disiplinsiz, yoksul ve başıboş Haçlı birlikleri tarafından yapılmıştır²⁴³. Avrupa'da özellikle de Almanya bölgesindeki büyük Yahudi topluluklarının katledilmesiyle sonuçlanan bu saldırılar, dönemin birkaç Haçlı ve

²³⁸ Chazan, *a.g.e.*, s. 54.

²³⁹ Oldenburg, *a.g.e.*, s. 81; Duncalf, “The First Crusade: Clermont to Constantinople”, s. 260; Riley-Smith, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, s. 52.

²⁴⁰ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 287-288.

²⁴¹ Riley-Smith, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, s. 50.

²⁴² Chazan, *a.g.e.*, s. 55.

²⁴³ Chazan, *a.g.e.*, s. 55; Asbridge, *The First Crusade*, s. 84.

Yahudi kroniğinde yer almaktadır. Haçlı kroniklerinin konuyla ilgili verdiği bilgiler oldukça sınırlıyken söz konusu döneme ait Yahudi kroniklerindeki bilgiler hem Haçlı kaynaklarını desteklemekte hem de onların eksikliklerini tamamlamaktadır. İnceleme imkânı bulduğumuz iki Yahudi kroniğinde, Haçlıların Yahudilere yönelik saldırıları detaylı olarak ele alınmaktadır. Haçlı kronikleri arasında da Guibert of Nogent'in, Albertus Aquensis'in, Ekkehard of Aura'nın ve Willermus Tyrensis'in kroniklerinde Yahudi karşıtı saldırılardan kısaca bahsedilmektedir. Haçlı vakanüvisti Guibert of Nogent'in kroniğine geçen bir bilgi doğrultusunda, Yahudi karşıtı olayların, ilk olarak Fransa'nın Rouen kentinde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Söz konusu kronikte, Rouen kentinde patlak veren Yahudi karşıtı ayaklanmada, Eu kontunun oğlunun Yahudi bir çocuğun hayatını kurtardığı kaydedilmektedir²⁴⁴. Guibert'in verdiği bu bilgi dışında, Haçlı kaynaklarında Fransa'daki olaylarla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu döneme ait olup ama yazarı bilinmeyen diğer bir İbrani kroniği, Fransa'daki Yahudi karşıtı havayı doğrular niteliktedir. Söz konusu kronikte, dehşete kapılan Fransa'daki Yahudi cemaatlerinin Ren Nehri etrafındaki bütün Yahudi cemaatlerine, Haçlılara karşı dikkatli olmaları konusunda mektuplar gönderdikleri ve onların elinden kurtulmaları için Tanrıya duacı oldukları kaydedilmektedir²⁴⁵.

Fransa'daki Yahudilerin bu uyarılarına rağmen Almanya'nın Ren Nehri çevresinde yaşayan Yahudilerin, Haçlı saldırılarına hazırlıksız yakalandıkları görülmektedir. Bu bölgede, Yahudi karşıtı saldırıların ilk olarak, kim olduğu bilinmeyen Volkmar adında bir adamın liderliğindeki Haçlılar tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Volkmar'ın Almanlardan oluşan yaklaşık on bin kişilik ordusu, Nisan 1096'da Rheinland'dan hareket etmiştir. 30 Mayıs 1096 tarihinde Prag'a ulaşan Alman Haçlı birlikleri, 30 Haziran'da şehirdeki Yahudileri öldürmeye başlamışlar ve kentin piskoposu Cosmes'in muhalefetine rağmen, vaftiz olmayı kabul etmeyen tüm Yahudileri katletmişlerdir. Daha sonra Macaristan topraklarına giren Haçlılar, Neutra (Nitra) kentinde yaşayan Yahudilere saldırınca Macarlar derhal duruma müdahale etmiş ve ülkenin birçok yerinde tahribata neden olan bu Haçlı ordusunu tamamen imha

²⁴⁴ Guibert of Nogent, *De vita sua* s. 246-50'den naklen Riley-Smith, "The First Crusade and The Persecution of The Jews", s. 51. 56; Aynı yazar, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, s. 50. 53; Chazan, *a.g.e.*, s. 54.

²⁴⁵ *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)*, (Trans.: Robert Chazan) *European Jewry and The First Crusade*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1987, s. 225.

etmişlerdir. Volkmar'ın akıbeti ise bilinmemektedir²⁴⁶. Volkmar'ın ordusunun hareketinden birkaç gün sonra Peter L'Hermit'in eski öğrenci ve havarisi olan Gottschalk liderliğinde başka bir Haçlı ordusu daha yola çıkmıştı. Bavyera'dan geçen yolu izleyen Gottschalk ve adamları, 23 Mayıs 1096 tarihinde Regensburg'daki Yahudileri öldürdükten sonra Macar arazisine doğru ilerlemişlerdir. Macar Kralı Solomon/Koloman, herhangi bir taşkınlığa sebebiyet vermedikleri sürece Haçlılara erzak konusunda yardım edilmesini emretmişti. Fakat Haçlılar etrafı yağmalayıp bölgedeki halkla mücadele içine girince Kral Koloman, onların üzerine bir ordu göndermiştir. Stuhlweissenburg kasabasında kuşatılan Haçlılar, bütün silahlarını ve çaldıkları malları teslim ettikleri halde Macar ordusu tarafından imha edilmişlerdir. Kaçmayı başaran Gottschalk daha sonra yakalanarak bütün adamları kılıçtan geçirilmiştir²⁴⁷. İncelediğimiz İbrani kaynaklarında, Yahudi karşıtı saldırıları gerçekleştiren Haçlı liderlerinden yalnızca Leisingen kontu Emich'in adı geçerken, Volkmar ve Gottschalk'ın isimleri geçmemektedir. Haçlı kronikleri ise Volkmar ve Gottschalk'ın seferlerinden bahsetmekle birlikte, bu orduların Yahudilere karşı yaptıkları saldırılara değinmezler. Söz konusu kroniklerde, Volkmar ve Gottschalk'ın ordusunun yol boyunca yaptıkları yağma ve tahribat anlatıldıktan sonra, bu iki ordunun Macarlar tarafından nasıl imha edildikleri kaydedilmektedir²⁴⁸.

I. Haçlı Seferi sırasında geniş çapta Yahudi katliamları, daha ziyade Leisingen Kontu Emich ve ordusu tarafından yapılmıştır. Hem Yahudi kroniklerinde hem de Haçlı vakanüvisleri Albertus'ın, Ekkehard'ın ve Willermus'un kroniklerinde, Emich ve beraberindekilerin yaptığı Yahudi katliamlarından bahsedilmektedir. Ekkehard ve Willermus Tyrensis, bu katliamları oldukça kısa bir şekilde aktarmaktadır. Ekkehard, Ren bölgesinde zalimliğiyle ün salan ve kendisine hac çağrısını kutsal vahiy tarafından yapıldığını iddia eden Emich'in, yaklaşık on iki bin kişilik Haçlı ordusunun başına geçtikten sonra, onlarla birlikte Rhein, Main ve Danube şehirleri boyunca buldukları

²⁴⁶ Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 48-49; Duncalf, "The First Crusade: Clermont to Constantinople" s. 262; Runciman, *a.g.e.*, c.I, s. 108; Kırpık, "Haçlıların Balkanlardaki...", s. 354.

²⁴⁷ Duncalf, "The First Crusade: Clermont to Constantinople", s. 262-63; *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 293. 295-296; Runciman, *a.g.e.*, c.I, s. 108-109; Groepler, *Anti-Semitism*, s. 12-13.

²⁴⁸ Albertus Aquensis, *a.g.e.*, s. 52-53; Ekkehard of Aura, *Hierosolymita*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006, s. 53; Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 70-71.

bütün Yahudileri acımasızca imha ettiklerini veya onları Hıristiyanlığa geçmeye zorlandıklarını kaydetmektedir. Bu katliamdan sonra Pannonia sınırına ulaşan Haçlıların altı hafta süren Wieselburg kuşatmasında çok sıkıntı çektiklerini belirten Ekkehard, Paganlarla Macarları öldürmek arasında bir fark görmeyen Haçlıların kenti ateşe verdiklerini, fakat bu sırada Tanrı'nın olaya müdahalesiyle muzaffer olan Haçlı ordusunun biranda her şeylerini arkada bırakarak kaçtıklarını kaydetmektedir. Ekkehard ayrıca, Mesih adına Hıristiyanların özgürlüğünü sağlamak için sefere çıkan fakat diğer Hıristiyanlara da eziyet eden bu Haçlı seferinin boş ve aptalca sonuçlandığını ifade etmektedir²⁴⁹. Willermus'un kroniğinde ise, Doğu'ya gitmek için yola çıkan bir grup Haçlının, öngörülmediği halde geçtikleri kasaba ve köylerde Yahudileri acımasızca katlettiği ve bu katliamların özellikle Köln ve Mainz kentlerinde meydana geldiği kaydedilmektedir. Willermus'un ifadelerinden Yahudilere karşı yapılan saldırıları tasvip etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim o, bu katliamları vahşet olarak tanımlarken katliamlara katılan Kont Emich'i olaylara müdahale etmemekle suçlamaktadır²⁵⁰.

Emich'in ordusunun Yahudilere karşı yaptıkları katliamlarla ilgili en ayrıntılı bilgi veren Haçlı vakanüvisti Albertus Aquensis'tir. Albertus Aquensis, Peter ve Gottschalk'tan sonra 1096 yılının yaz mevsiminin başlarında; Fransa, İngiltere, Flander ve Lorraine ülkelerinden toplanan bir Haçlı ordusunun yola çıktığını, bu Haçlıların Yahudilere saldırmayı Hıristiyan inancının düşmanlarına karşı görevleri olduğunu iddia ettiklerini ve bu nedenle çevreye dağılan Yahudilerin merhamet edilmeden katledildiğini kaydetmektedir. Albertus'a göre Yahudilere karşı girişilen ilk katliam, Köln (Cologne) kentinde, şehirdeki Hıristiyanlar tarafından yapılmıştır. Kentteki Hıristiyanlar aniden şehirdeki Yahudi cemaatine saldırıp birçoğunu öldürmüş, birçoğunu da ağır yaralamışlardır. Ardından Yahudilerin evlerini ve sinagoglarını yıkarak onlardan yağmaladıkları büyük miktardaki parayı kendi aralarında paylaşmışlardır. Haçlılar ayrıca gece karanlığından yararlanarak Neuss'a kaçmaya çalışan iki yüz Yahudi'yi fark edip onların tüm mallarını almış, sonra bir tanesini bile sağ bırakmayacak şekilde hepsini öldürmüşlerdir²⁵¹.

²⁴⁹ Ekkehard of Aura, *a.g.e.*, s. 53-54.

²⁵⁰ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 70-72.

²⁵¹ Albertus Aquensis, *a.g.e.*, s. 54.

Aslında Albertus, 1096 yılı katliamlarının sıralamasını karıştırarak Köln katliamını ilk sırada anlatmaktadır. Fakat Köln’de yapılan katliam, Emich’in ordusunun Speyer, Worms ve Mainz kentlerinde yaptığı katliamlardan sonra gerçekleştirilmiştir. Emich ve beraberindeki Haçlı birliklerinin Yahudi katliamını gerçekleştirdiği ilk kent, Speyer’dir. Kentte yapılan saldırıyla ilgili bilgiler, Yahudi kroniklerinde yer almaktadır. Solomon Bar Simson’a göre 3 Mayıs’ta Speyer’deki Yahudi cemaatine saldıran Haçlılar, vaftiz olmayı reddeden 11 Yahudi’yi öldürmüştü, bu esnada tanınmış ve dindar bir Yahudi kadını da intihar etmiştir. Yahudilerin geri kalanı ise kentin piskoposu tarafından kurtarılmıştır²⁵². Anonim Yahudi kroniğinde ise, ahaliyle birlikte yapılan saldırılarda, sinagogdan ayrılmakta olan 11 Yahudi’nin öldürüldüğü, saldırıyı duyan Speyer piskoposu John’un hemen harekete geçerek geride kalan Yahudileri kurtardığı ve saldırıya karışan ahalden bazıları yakaladıktan sonra ellerini kesmek suretiyle onları cezalandırdığı kaydedilmektedir: *“İyyar ayının 8. gününe gelindiğinde yani Şabat (Bayramı)nda, adaletin tartısı bize karşı kendini göstermeye başladı. Speyer’de Haçlılar ve ahali, ilk olarak yüce Allah’ın sofularından olan azizlere karşı ortaya çıktılar. Onlar (Haçlılar), Sinagogda toplananları birlikte zapt etmek için (plan yaparak) onlara karşı öğüt aldılar. Fakat O (Tanrı) onlara yol gösterdi ve Onlar (Yahudiler) Şabat günününün sabahında (dışarı) çıkarak hızlı bir şekilde dua ettiler ve sinagogdan ayrıldılar. Haçlılar ve ahali, onları birlikte ele geçirme planının bozulduğunu gördüklerinde Yahudilere karşı yükseldiler ve onlardan on bir (kişiyi) öldürdüler... piskopos John bunu duyduğunda geniş bir orduyla geldi ve tüm kalbiyle (Yahudi) cemaatine yardım etti ve onları evine getirip, onları (Yahudileri) onların (Haçlıların ve ahalinin) elinden kurtardı. O (piskopos) halktan bazıları ele geçirdi ve ellerini kesti”*²⁵³.

Yahudilere yönelik saldırıları kendiliğinden ortaya çıkan ve planlı olarak yapılan saldırılar olarak ikiye ayıran Robert Chazan, Speyer’deki saldırıların Haçlılar ve kasaba halkının birleşimiyle planlı bir şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Spontane yani kendiliğinden ortaya çıkan saldırılar için de, Yahudilere yöneltilen suçlamaların etkili olduğunu belirterek Worms kentinde yaşanan ilk saldırıyı örnek göstermektedir²⁵⁴. Worms kentinde yaşayan Yahudiler, Speyer’de olanları duyduklarında, kaçacak

²⁵² *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 244.

²⁵³ *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)*, s. 227.

²⁵⁴ Chazan, *a.g.e.*, s. 56-57.

vakitleri olmadığı için kentin piskoposundan yardım talebinde bulunmuşlardı. Kentteki Yahudilerden bazıları piskoposun malikânesine sığınırken, bazıları evlerinde kalmış, bazıları da para karşılığında kendilerini evlerinde saklamaları için Hıristiyan komşularından yardım istemiştir. Ancak Speyer'den sonra yola devam eden Emich ve beraberindeki Haçlıların Worms'a ulaşmasından sonra 18 Mayıs'ta, Yahudilerin bir Hıristiyan'ı yakalayıp suda boğdukları ve cesedin içinde kaldığı suyun şehrin kuyularını zehirlenmek üzere kullandıkları dedikodusu her tarafta yayılmaya başlamıştır. Bu dedikodu, zaten Yahudilerden hoşlanmayan şehir halkını, Haçlılarla birlikte hareket etmeye sevk etmiş ve Halkın yardımıyla saklandıkları yerlerde bulunan bütün Yahudiler öldürülmüştür²⁵⁵. Anonim Yahudi kroniğinde, Worms kentinde Yahudilere yöneltilen suçlama ve sonrasında yaşanan katliam şu şekilde anlatılmaktadır: *“İyyar'ın 10'nuna gelindiğinde, Pazar günü, Onlar (Haçlılar) onlara (Yahudilere) karşı kurnazca bir komplo kurdular. Onlar, otuz gün önce yakılmış olan bir cesedi alıp şehre getirdiler ve haykırarak: “Yahudilerin yoldaşlarımıza ne yaptıklarına bakın. Onlar (Yahudiler) bir putperesti (Yahudi olmayanı) yakalayıp onu suda haşladılar. Onlar (Yahudiler) daha sonra bu suyu bizi öldürmek için kuyularımıza döktüler”.* Haçlılar ve ahali bunu duyduğunda, feryat ederek bir araya geldiler –kılıcı olan olmayan büyükten küçüğe herkes- haykırarak: *“Onu (Hz. İsa'yı) çarmıha geren ve atalarını öldürenlerden intikam alma zamanı geldi! Şimdi tek bir kalıntı veya kaçacak tek bir kişi bırakmayın! Hatta bir çocuk veya kundaktaki bir bebeği bile (sağ bırakmayın)”.* Onlar çok geçmeden geldiler ve evlerinde kalmış olanları (Yahudileri) ihtiyarlarla birlikte yakışıklı genç erkekleri ve güzel genç kadınları ayırım yapmaksızın vurdular Onların (Yahudilerin) hepsi boyunlarını ileri doğru uzattılar. Hatta azad edilen hizmetçi erkekler ve hizmetçi kadınları bile muhteşem ve yüce Tanrı'yı kutsamak adına Onlarla birlikte öldürüldüler...”²⁵⁶. Chazan'ın planlanmış bir saldırı olarak değerlendirdiği Worms'daki ikinci katliam ise yaklaşık beş yüz kadar Yahudi'nin sığınmış olduğu Worms piskoposunun malikânesinde yaşanmıştır. Malikâneye sığınanlar dâhil olmak üzere, 18-20 Mayıs arasında meydana gelen katliamlarda Worms Yahudilerinin neredeyse tamamı

²⁵⁵ *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)*, s. 228; *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 245; Runciman, a.g.e., c.I, s. 107.

²⁵⁶ *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)*, s. 228.

öldürülmüştür²⁵⁷. Solomon Bar Simson, Worms'daki saldırılarda iki gün içerisinde yaklaşık 800 kişinin öldürüldüğünü kaydetmektedir²⁵⁸.

Emich ve ordusunun bir sonraki durağı Mainz kenti olmuştur. I. Haçlı Seferi sırasında en büyük Yahudi katliamının yaşandığı Mainz'deki olaylar, hem Yahudi kroniklerinde hem de Albertus Aquensis'in kroniğinde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Yahudi kroniklerine göre Speyer ve Worms'taki Yahudi cemaatlerinin katledildiğini duyan Mainz Yahudileri, bir araya gelerek kentin başpiskoposunun yanına gitmişlerdi. Başpiskopos Ruthard ve yardımcıları Yahudilere, hazinelerindeki bütün paraları başpiskoposa verdikleri takdirde onları Haçlılardan koruyabileceklerini söylemişlerdi. Bunu kabul eden Yahudiler, kendilerini korumaları karşılığında Mainz başpiskoposu Ruthard'a, kentin valisine ve yardımcılara yaklaşık olarak 400 Mark veya 400 gümüş sikke ödemişlerdir. Hatta Yahudilere zarar vermemesi için Kont Emich'e de yedi libre altın gönderilmiştir. Bu arada Haçlılar Mainz'e yaklaşmak üzere iken kentte Yahudilere karşı bazı olaylar yaşanmış ve bu olaylar sırasında bir Hıristiyan ölmüştür. Bunun üzerine daha da öfkelenen kent ahali, Yahudilere karşı ayaklanmıştır. Ayaklanma sırasında evlerini boşaltarak sinagoga doğru giden Yahudilerin bazıları sinagogun kapalı olmasından dolayı geri dönerken bazıları da başpiskoposun ve kent valisinin sarayına sığınan kardeşlerinin yanına gitmiştir. Bu sırada Emich ve beraberindeki Haçlı ordusu 25 Mayıs'ta Mainz'e ulaşmıştır. Hıristiyanlar, Yahudilere öfkeli olduğu için şehrin kapılarını Haçlılara açmakta tereddüt etmediler. Kent kapılarının kendilerine kolayca açılmasını Tanrı'nın bir iradesi olarak algılayan Haçlılar birbirlerine: *"Bakın kapılar kendiliğinden açıldı. Çarmıha gerilen bütün bunları bizim için yaptı. Bu yüzden biz, Yahudilerden O'nun kanının intikamını almamız"*²⁵⁹ diyerek Yahudilerin üzerine saldırmışlardır. Sığınacak bir yer bulamayıp evlerinde kalan Yahudilerin birçoğunu öldüren Haçlılar, daha sonra başpiskoposun sarayına yönelmiştir. Başpiskopos Ruthard ve adamları, Yahudileri korudukları için Haçlıların kendilerini de öldüreceğinden korkarak derhal şehirden kaçmışlardır. Sarayda

²⁵⁷ Duncalf, "The First Crusade: Clermont to Constantinople", s. 264; *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)*, s. 229-230; *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 245; Chazan, *a.g.e.*, s. 58; Asbridge, *The First Crusade*, s. 88; Runciman, *a.g.e.*, c.I, s. 107; Kaleli, *a.g.m.*, s. 24.

²⁵⁸ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 245.

²⁵⁹ *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)*, s. 235; *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 252.

savunmasız bir şekilde ortada kalan Yahudiler, kardeşlerinin vahşice öldürüldüğünü görünce sünnetsizlerin elinden ölmektense kendi sonlarını kendileri belirlemeyi tercih ederek birbirlerini öldürmüşlerdir. Nihayet sarayın kapılarını kırıp içeri girmeyi başaran Haçlılar, hala yerde kıvrılmakta olan Yahudilerle birlikte sarayda buldukları bütün Yahudileri katletmişlerdir. Daha sonra kent merkezine dönen Haçlılar, burada buldukları Yahudileri vaftiz olmaya zorlamış, vaftiz olmayı kabul etmeyenler ise öldürülmüştür. Bu sırada saraydaki katliamdan kaçıp kurtulmayı başaran Mainz Yahudi cemaatinin başkanı R. Kalonymous ve berberindeki bazı Yahudiler, başpiskoposun saklandığını düşündükleri kiliseye gitmiş fakat başpiskopos burada bulamamışlardı. Bir süre kilisede saklanmayı başaran Yahudiler, daha sonra Rudesheim'e kaçmış olan başpiskoposun gönderdiği adamlar tarafından kurtarılarak Rudesheim'e gitmişlerdir. Burada başpiskoposla görüşen R. Kalonymous, onun artık Yahudileri korumak istemediğini öğrenince piskoposu öldürmeye yeltenmiş, fakat başpiskoposun adamları tarafından hemen bertaraf edildiği gibi beraberindeki Yahudiler de öldürülmüştür²⁶⁰. Böylece Mainz'de vaftiz olmayı kabul eden birkaç Yahudi dışında neredeyse bütün Yahudiler katledilmiştir. Mainz'deki olayları bu şekilde aktaran Yahudi kroniklerinin devamında, burada öldürülen Yahudilerden bazılarının isimleri ve nasıl öldürüldükleri kaydedilmektedir.

Haçlı vakanüvisti Albertus Aquensis ise, Köln katliamından sonraya aldığı Mainz'deki olayları şu şekilde anlatmaktadır: *“Bu kentin (Mainz) Yahudileri, kardeşlerinin katledildiklerini öğrenince, (sayıca) çok fazla olan (Haçlıların) elinden kaçamayacaklarını düşünerek güvenlik umuduyla Piskopos Rothard'a sığındılar. Yahudiler, şehrin Piskoposu olmasından dolayı O'nun (kendilerini) koruyacağına inandıkları için güvence ve koruma karşılığında O'na (Rothard'a) büyük bir hazine bıraktılar. Sonra şehrin mükemmel Piskoposu, onlardan aldığı inanılmaz miktardaki parayı ihtiyatlı bir şekilde kenara ayırdı. O (Rothard) Yahudileri, Kont Emich ve takipçilerinin görüşlerinden çok uzakta bulunan onların emniyette kalabilecekleri çok güvenli ve sağlam bir yer olan evinin çok geniş bir salonuna yerleştirdi. Ancak Emich ve grubunun geri kalanı, bir konsey düzenleyerek gün doğumundan sonra, salondaki Yahudilere oklar ve mızraklarla saldırdılar. Cıvataları (sökerek) ve kapıları kırarak,*

²⁶⁰ *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)*, s. 232-242; *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 246-270.

(içeri giren Haçlılar) binlerce insanın saldırısına boşuna direnen yaklaşık yedi yüz kadar Yahudi'yi öldürdüler. Onlar (Haçlılar), kadınları da öldürerek her yaş ve cinsiyetteki körpeçik çocukları kılıçlarıyla deldiler... Bu acımasız Yahudi katliamından birkaç kişi kaçmayı başarabildi; birkaçı da, Hıristiyan inancını sevmesinden dolayı değil, korkudan dolayı vaftiz oldu”²⁶¹. Bu katliamdan sonra Albertus, Kont Emich ve beraberindeki adamların, Yahudilerden aldıkları ganimetlerle birlikte Kudüs yolculuğuna devam ederek Macar topraklarına yöneldiklerini kaydetmektedir. Albertus, Macar kralına ait Wieselburg’a ulaşan Haçlıların, kale duvarını yıkıp içeri girmeyi başarmalarına rağmen ne olduğunu anlamlandıramadığı bir şeyden dolayı korkuya kapılarak kaçtıklarını aktarmaktadır²⁶². Albertus’un kroniğindeki Yahudilerle ilgili fasıl da bu şekilde sona ermektedir.

Fakat Emich’in ordusu, Mainz’den sonra Macaristan’a değil de Köln’e doğru ilerleyerek burada, Albertus’un ilk sırada anlattığı Yahudi karşıtı saldırıları gerçekleştirmişlerdir. Aslında Mainz’de yaşanan katliamlardan dolayı paniğe kapılan Köln Yahudilerinin çoğu, kenti terk ederek çevredeki bazı kasabalara dağılmışlardı. 1 Haziran 1096’da Yahudi mahallelerine saldıran Haçlılar, bir iki kişi dışında kimseyi bulamayınca mahalledeki evleri yağmalayıp kentteki sinagogu tahrip ederek Yahudilerin kutsal metinlerini ayaklar altına almışlardır. Şehirde buldukları biri erkek diğeri kadın olan iki Yahudi’yi, vaftiz olmayı reddettikleri için öldürmüşlerdir. Yalnızca kaçmayı başaran ve tanıdıkları eş dostların evlerine sığınan Yahudiler kurtulabilmiştir²⁶³. Haçlılar, Köln’ün ardından civardaki bölgelerde yaşayan Yahudilere saldırmaya devam etmişlerdir. Solomon Bar Simson’un kroniğinde, Haçlıların 26 Haziran’da adı tam olarak belli olmayan bir kente²⁶⁴ saldırarak Yahudileri öldürdükleri ve yalnızca birkaç Yahudi’nin hayatta kaldığı, 27 Haziran’da da Köln Yahudi cemaatinden yaklaşık 100 aristokrati öldürdükleri kaydedilmektedir²⁶⁵.

Köln ve çevresinde bu olaylar gerçekleşirken Emich’in ordusundan ayrılan bir grup Haçlı birliği de 1 Haziran’da Trier kentine ulaşmıştır. Bu kentin Yahudileri de

²⁶¹ Albertus Aquensis, *a.g.e.*, s. 55.

²⁶² Albertus Aquensis, *a.g.e.*, s. 55-56.

²⁶³ Duncalf, “The First Crusade: Clermont to Constantinople”, s. 264-265; *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 273-275; Chazan, *a.g.e.*, s. 60; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 108; Kaleli, *a.g.m.*, s. 26.

²⁶⁴ Robert Chazan, bu kentin Köln’e yakın bir kent olan “Julich” kenti olduğunu düşünmektedir. Chazan, *a.g.e.*, s. 348.

²⁶⁵ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 278.

kentin başpiskoposunun sarayına sığınmışlardı. Bir süre sonra Haçlıların kendisini de öldüreceğinden korkan Trier piskoposu, kendisine sığınan Yahudileri artık koruyamayacağını ve Hıristiyan olmalarının onlar için tek kurtuluş yolu olduğunu belirtmiştir. Bunu kabul etmeyen Yahudilerin bir kısmı, nehre atlayıp kendi sonlarını kendileri getirirken bir kısmı da Haçlılar tarafından öldürülmüştür. Trier’de ne kadar Yahudi’nin öldürüldüğü tam olarak bilinmemekle birlikte büyük çaplı bir katliamın yaşanmadığı düşünülmektedir²⁶⁶. Trier’den Metz kentine ilerleyen bu Haçlı grubu, burada yirmi iki Yahudi öldürdükten sonra Köln’deki ana orduya katılmak üzere geri dönmüşlerdir. Fakat ana ordu, Köln’den Macaristan’a doğru hareket ettiği için onlara yetişemeyen bu Haçlı birliği, Rhein Nehri boyunca ilerleyerek 24 Haziran’da Neuss kentindeki Yahudileri öldürmüştür²⁶⁷. Haçlılar aynı gün Wavelighofen kentine ulaştığında buradaki Yahudiler, onların elinden ölmektense birbirlerini öldürmeyi yeğlemiş, birçoğu da kentin kenarında akan Ren nehrine atlayarak boğulmuştur²⁶⁸. 28 Haziran Xanten’e saldıran Haçlılar, 30 Haziran tarihinde de Moers kentini kuşatmışlardır. Kentin yöneticisi, Yahudileri Haçlılardan koruyacağına dair söz vermişti. Fakat Haçlıların gelmesiyle şehrin yakılıp yıkılmasından endişelenen Moers başkanı Yahudilere: *“Doğrudur, başlangıçta sizi korumak ve dünyada son Yahudi kalıncaya kadar size bakmak için söz verdim. Bu duruma (kadar) sözümü yerine getirdim. Bundan böyle sizi bu insanlardan koruyamam. Şimdi ne yapmak istediğinize karar verin. Biliyorum ki, eğer bu şekilde davranmazsam sonrasında şehir kesinlikle tahrip edilecektir. Bu yüzden onlar bizi kuşatmaya gelmeden ve kaleyi yıkmadan sizi onlara teslim etmek benim için daha iyi olacaktır”* diyerek Yahudilere verdiği sözden vazgeçmiştir. Yahudilerin kurtulmaları için onları vaftize ikna etmeye çalışan Moers başkanı, bunu başaramayınca Yahudileri yakalayıp Haçlılara teslim etmiştir. Haçlılar, vaftiz olmayı kabul etmeyen Moers Yahudilerini öldürmüşlerdir²⁶⁹. Daha sonra dağılan bu Haçlıların bazıları evlerine dönerken, bazıları da Godefroi de Bouillion’un ordusuna katılmıştır. Emich liderliğindeki ana ordu da, Macaristan’da Volkmar ve Gottschalk’ın ordularıyla aynı akıbete uğramıştır. Haçlıların taşkınlıklarından bıkan Macarlar, Emich’in ordusunu daha ülkenin sınırlarına girmeden yok etmişlerdir. Sadece Emich ve

²⁶⁶ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 288-292; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 108.

²⁶⁷ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 275; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 108.

²⁶⁸ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 275.

²⁶⁹ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 284.

beraberindeki birkaç şövalye Macarların saldırısından kurtulmayı başararak ülkelerine geri dönebilmiştir²⁷⁰.

Aslında Hıristiyanların hepsinin Haçlıların Yahudilere yönelik saldırılarını tasvip ettiklerini söyleyemeyiz. Özellikle yönetici kademedeki bulunanların Yahudilerle ilişkilerinin iyi olduğu, onlara koruma ve ekonomik destek sağladıkları bilinmektedir²⁷¹. Nitekim Yahudilerin saldırıya uğradıkları bölgelerdeki piskoposlar ve idari yetkililer, her ne kadar para karşılığında olsa da kentteki Yahudileri saraylarında saklayarak onları Haçlı tehlikesine karşı korumaya çalışmışlardır. Fakat bu tedbirler işe yaramamış ve yerel idareciler saldırıları durdurmakta yetersiz kalmışlardır. Yalnızca Speyer piskoposu, kentteki Yahudileri Haçlılara ve kasaba halkına karşı korumayı başarabilmiştir. Prag, Worms, Mainz ve Köln piskoposları, Yahudileri kişisel korumaları altına alsalar da saldırıları durdurmayı başaramamışlardır²⁷². Kimi kent ve kasabaların piskoposları da Yahudileri korudukları için Haçlıların öfkesinin kendilerine yönelmesinden korkup bundan vazgeçmişlerdir. Tıpkı Moers belediye başkanı gibi Trier piskoposu da Haçlılardan duyduğu korku nedeniyle kendisine sığınan Yahudileri artık koruyamayacağını şu sözlerle ifade etmektedir: “*Ne yapmak istiyorsunuz? Gerçekten de her tarafta Yahudilerin uzun zamandan beri çoktandır öldürüldüklerini görüyorsunuz. Benim arzum Lorraine Krallığı’nda son Yahudi cemaati kalıncaya kadar sizi korumak için verdiğim vaadi yerine getirmektir. Bakın şimdi Haçlılar beni öldürmek için bana karşı isyan ediyorlar. Ben onlardan korkuyorum. İki haftadır onlardan kaçıyorum. ... İmparatorun kendisi (bile) sizi Haçlılardan kurtaramaz. Kendiniz için (Tanrı’nın) hükmünü kabul edin veya (Hıristiyanlığa) dönün*”²⁷³. Trier piskoposunun önerdiği gibi Yahudilerin vaftiz olma veya ölüm arasında bir tercihe zorlanmaları, Haçlıların en belirgin uygulamalarından biriydi. Hatta Haçlıların birçoğunun Yahudileri öldürmektense Hıristiyanlığa dönüştürmeyi tercih ettikleri bilinmektedir. Solomon Bar Simson’un kroniğinde yer alan bir kayıt, bunu açıkça ifade etmektedir: “*Onlar (Haçlılar) duvarı tırmanmak için onlara (Yahudilere) izin vermediler. Bu yüzden onlar*

²⁷⁰ Michaud, *a.g.e.*, s.71-72; Albertus Aquensis, *a.g.e.*, s. 55-56; Duncalf, “The First Crusade: Clermont to Constantinople”, s. 265; *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 296-297; Asbridge, *The First Crusade*, s. 88; Runciman, *a.g.e.*, s. 108-109.

²⁷¹ Chazan, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁷² Riley-Smith, “The First Crusade and The Persecution of The Jews”, s. 62; Aynı yazar, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, s. 53-54.

²⁷³ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 289-290.

(Yahudiler) kendilerini duvardan (aşağıya) atamadılar. (Haçlılar) bütün gece sabaha kadar birbirlerini öldürmesinler diye onları (Yahudileri) gözettiler. Bunların hepsini onlar planladılar çünkü onlar (Haçlılar) Yahudileri öldürmek istemiyorlardı. Onlar daha ziyade Yahudileri ele geçirip çalıştırmak ve onları zorla (Hıristiyanlığa) dönüştürmek (istiyorlardı)”²⁷⁴. Haçlıların Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmek istemelerinin bir sebebi de o dönemde dünyanın sonunun yaklaştığını düşünen Hıristiyanlar arasında Hz İsa'nın ikinci kez dünyaya gelmesinden önce Yahudilerin vaftiz olmaları ve yok edilmeleri gerektiğine dair bir inancın bulunmasıdır²⁷⁵. Saldırıları sırasında Yahudilerin bir kısmı canlarını kurtarmak için vaftiz olmayı seçerken büyük bir kısmı da dinleri uğruna ölmeyi tercih etmiştir. Bir kısım Yahudi de sünnetsizlerin elinden ölmektense kendi sonlarını kendileri belirlemeyi tercih etmişlerdir. Yahudi erkekleri, önce tüm mallarını yakıp çocuklarını ve kadınlarını öldürdükten sonra kendi hayatlarına son vermişlerdir²⁷⁶. Yahudilerce “şehitlik” olarak kabul edilen bu toplu intihar olayları, hem Albertus'un kroniğinde hem de Yahudi kroniklerinde yer almaktadır. Albertus, Mainz katliamı sırasında yaşanan toplu intihar olayını dehşetler içinde aktarmaktadır: “Hıristiyan düşmanlarının kendilerine ve çocuklarına yaş ayrımı yapmadan saldırdıklarını gören Yahudiler, aynı şekilde birbirlerine, erkek kardeşlerine, çocuklarına, eşlerine ve kız kardeşlerine saldırdılar ve böylece birbirlerinin ellerinde can verdiler. Söylemesi dehşet verici ki, anneler emzirdikleri çocuklarının boğazlarını bıçakla kesitiler ve diğerlerini de bıçakladılar. Böylece onlar sünnetsizlerin silahlarıyla öldürülmek yerine birbirlerinin ellerinde ölmeyi tercih etiler”²⁷⁷. 1096 yılı katliamları sırasında Yahudiler arasında ilk intihar olayının, Speyer'de gerçekleştiğini söyleyen Solomon Bar Simson, Mainz'deki toplu intihar olayını oldukça dramatik bir üslupla anlatmaktadır: “Orada kadınlar ... kendileriyle birlikte oğullarını ve kızlarını öldürdüler. Erkeklerin çoğu aynı şekilde toplandılar ve eşlerini, çocuklarını ve onlardan küçük olanları öldürdüler. Kadınlar ve erkekler olmak üzere ayakta olanların hepsi birbirini öldürdüler. Genç kadınlar, gelinler ve damatlar pencerelerden baktılar ve yüksek sesle (şöyle) haykırdılar: “Tanrımız, adet gören şehvetli bir kadının peydahladığı nefret edilen bir piç, değersiz ve zavallı çarmıha gerilmiş bir çocuk için

²⁷⁴ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 292.

²⁷⁵ Riley-Smith, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, s. 34, 53.

²⁷⁶ Riley-Smith, “The First Crusade and The Persecution of The Jews”, s. 58-59; Aynı yazar, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, s. 53.

²⁷⁷ Albertus Aquensis, *a.g.e.*, s. 55.

seni inkar etmekten ziyade, senin büyük adını kutsamak için ne yaptığımıza bak ve gör”... onlar ölmek için boyunlarını ileri uzattılar ve cennetteki babalarına temiz ruhlarını emanet ettiler. Aziz ve dindar kadınlar, Tanrı'nın birliğine kurban olmak için karşılıklı olarak birbirlerine boyunlarını uzattılar. Aynı şekilde erkekler çocuklarına ve kardeşlerine, kardeşler kız kardeşlerine, kadınlar oğullarına ve kızlarına, komşular komşularına ve arkadaşlarına, damatlar gelinlere, nişanlılar nişanlılarına. Onlar kanları birlikte akana kadar birbirlerini kurban ettiler. Eşlerin kanı eşlerinininkiyle, ebeveynlerin kanı çocuklarınıninkiyle, erkek kardeşlerin kanı kız kardeşlerinininkiyle öğretmenlerin kanı öğrencilerinininkiyle, damatların kanı gelinlerinininkiyle ... emzikli yeni doğan bebeklerin kanı annelerinininkiyle karıştı. Onlar Tanrı'nın değerli ve muhteşem adına katledildiler”²⁷⁸. Mainz Yahudilerinin toplu intihar olayı, Anonim Yahudi kroniğinde de aynı şekilde geçmektedir: “onların hepsi katledildi. Katledilenlerin kanı, (Piskoposun sarayının) salonu boyunca aktı. Katledilenler; yeni doğan bebekler ile yaşlılar sıralar halinde dizildiler...”²⁷⁹ Robert Chazan, eskiden beri Yahudi geleneğinde var olan bu toplu intihar olaylarını 1096 yılından itibaren daha radikal bir şekilde bürünerek yapılan katliamlara karşı cevap niteliğini taşıdığını ve bundan sonraki dönemlerde yaşanan antisemitist olaylarda, birçok Yahudi'nin başvurduğu yeni tür bir hareket olarak görmektedir²⁸⁰. Mark Cohen de onurlu bir ölüm olarak nitelendirdiği Yahudi intiharlarını, ölüm ya da zoraki din değiştirme seçeneğiyle karşı karşıya bırakılan Kuzey Avrupa (Aşkenazi) Yahudilerinin yapılan zulme bir yanıtı olduğu görüşündedir²⁸¹.

Yahudi kaynakların çoğu, bu saldırıları aktarıırken Haçlılardan ziyade Yahudileri koruma sözü karşılığında onlardan rüşvet alan piskoposları, idari yetkilileri ve yaşadıkları kentlerdeki Hıristiyan halkı suçlamaktadır²⁸². Çünkü kendilerine koruma sözü verenlerin çoğu, bunu gerçekleştirmeyi başaramadığı gibi bazıları da tıpkı Mainz piskoposu Ruthard'ın yaptığı gibi Yahudileri kaderleriyle baş başa bırakıp kaçmışlardı²⁸³. Hıristiyan halkın bir kısmı Yahudilerin mallarını gasp etmek için

²⁷⁸ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 255.

²⁷⁹ *The Short And Truncated Hebrew First-Crusade Chronicle (S)*, s. 237.

²⁸⁰ Chazan, *a.g.e.*, s. 8-9.

²⁸¹ Cohen, *a.g.e.*, s. 268.

²⁸² Demirkent, , “Haçlı Seferleri Düşüncesinin...” s. 75; Riley-Smith, “The First Crusade and The Persecution of The Jews”, s. 56; Aynı yazar, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, s. 52.

²⁸³ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 251-253.

Haçlıların yaptığı katliamlara katılmıştı²⁸⁴. Halkın Yahudi karşıtı saldırılarda yer alması, katliamların Haçlılardan ziyade yerel halk tarafından yapıldığı düşüncesini doğurmuş olabilir. Özellikle Köln'deki saldırıların büyük ölçüde kent halkı tarafından yapıldığı bilinmektedir. Fakat Riley-Smith'in de belirttiği gibi, Köln ve Trier kenti dışında diğer tüm kentlerdeki Yahudi karşıtı saldırılar, Haçlıların gelmesiyle birlikte başlamış ve bundan cesaretlenen yerel halkın birçoğu söz konusu katliamlarda yer almıştır²⁸⁵. Bununla birlikte saldırıları onaylamayan pek çok Hıristiyan, bu katliamları gerçekleştirenlerin haçla herhangi bir alakası olmayıp, mal ve ganimet elde etmek amacıyla hac yolculuğuna çıktıkları görüşündedir. Hatta onlara göre, Yahudi katliamına karışan Haçlıların Doğu'ya ulaşmadan Macar topraklarında yok olup gitmeleri, işledikleri suçlardan dolayı Tanrı'nın onlara verdiği bir cezaydı. Albertus, işledikleri günahlardan ve para hırsı yüzünden sürgüne uğramış Yahudileri katletmelerinden dolayı Tanrı'nın, Macar topraklarında Haçlılara yardım etmediğini ileri sürmektedir²⁸⁶. Bu düşüncüyü diğer bir Haçlı vakanüvisti olan Willermus Tyrensis de desteklemektedir. Ona göre, Mesih adına hac yapmak yerine yeis içine düşerek bir vahşete imza atan ve çizmeyi taşıran bu Haçlı güruhunun Macaristan topraklarında yenilgiye uğramalarının nedeni, günahları yüzünden Tanrı'nın öfkesine maruz kalmalarından ve imansızlıkları dolayısıyla havariler tarafından kovalanmalarından kaynaklanmaktaydı²⁸⁷.

1096 yılı katliamlarında, ne kadar Yahudi'nin öldürüldüğü tam olarak bilinmemektedir. Dönemin kaynaklarında, yalnızca Mainz ve Worms'da öldürülen Yahudilerin sayılarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Albertus, Mainz kentinde 700 Yahudi'nin öldürüldüğünü kaydederken²⁸⁸ Solomon Bar Simson, Worms kentinde 800 kişinin katledildiğini kaydetmektedir²⁸⁹. Konuyla ilgili yapılan modern çalışmalarda da öldürülenlerin sayısı ile ilgili farklı rakamlar verilmektedir. Steven Runciman yalnızca Mainz'de yaklaşık bin kadar Yahudi'nin öldürüldüğünü belirtirken²⁹⁰ Ernest Barker, yapılan katliamların tamamında, yaklaşık on bin Yahudi'nin katledildiğini ifade etmektedir²⁹¹. Görüldüğü gibi I. Haçlı Seferi sırasında öldürülen Yahudilerin sayısını

²⁸⁴ Riley-Smith, "The First Crusade and The Persecution of The Jews", s. 57.

²⁸⁵ Riley-Smith, "The First Crusade and The Persecution of The Jews", s. 53-54.

²⁸⁶ Albertus Aquensis, *a.g.e.*, s. 56.

²⁸⁷ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, s. 72-74.

²⁸⁸ Albertus Aquensis, *a.g.e.*, s. 55.

²⁸⁹ *The Lengthy Hebrew First-Crusade Chronicle (L)*, s. 245.

²⁹⁰ Runciman, *a.g.e.*, c.I, s. 107.

²⁹¹ Barker, *a.g.e.*, s. 15.

tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte tarihçiler arasındaki genel kanı, Ren havalisindeki Yahudi cemaatlerinin hemen hemen yok olduğu yönündedir.

1096 yılında yapılan bu katliamlardan sonra, başta Almanya bölgesi olmak üzere pek çok yerde Yahudileri korumak için bir dizi fermanlar yayınlanmıştır. Alman imparatoru IV. Henry, 1103 yılında yürürlüğe koyduğu Mainz Asayiş Antlaşması'nda, din adamları, tüccarlar ve kadınlarla birlikte Yahudileri savunmasız gruplar kapsamına dâhil ederek onları imparatorluğun koruması altına almıştır. Antlaşmaya göre, Yahudiler krallığın her yerinde serbestçe ticaret yapabilecekler ve onların bu hakkı yasayla teminat altına alınacaktı. Eğer bir Hıristiyan ve bir Yahudi arasında dava olursa, her bir taraf kendi kutsal kitaplarına yemin edecek, Yahudilerin kendi aralarındaki davalar ise kendi mahkemelerinde karara bağlanacaktı. Yine aynı kanunla, Yahudi çocukların ebeveynlerinin elinden zorla alınarak vaftiz edilmeleri yasaklanmış, katliamlar sırasında Hıristiyanlığı kabul eden Yahudilerin eski dinlerine dönmelerine izin verilmiştir²⁹². 1157 yılında yine Alman İmparatoru Frederick tarafından yayınlanan bir beratta Yahudiler, doğrudan imparatorluğun denetimine alınarak onlara ek korumalar sağlanmıştır²⁹³. Ayrıca Papa II. Calixtus (1119-1124), 1096 katliamları sırasında savunmasız oldukları ortaya çıkan Yahudilerin, güvenliklerinin sağlanması için yaptıkları başvuru neticesinde “Sicut Judeis” (Yahudiler lehine anayasa) olarak bilinen bildiriye yayınlamıştır. “Sicut Judeis”, kilisesinin zoraki vaftizinden muaf olma özgürlüğü, kişiliklerin ve malların haksız saldırılardan korunması, engellenmeden Museviliğin gereklerini yerine getirme hakkı ve Yahudi mezarlıklarının dokunulmazlığı da dahil, bir çok hakkı kapsamaktaydı. Bildiride yer alan hakların Hıristiyanlar tarafından ihlal edilmesi durumunda ise cezai yaptırım uygulanacaktı. Bildiri, XII. yüzyılın sonundan önce beş papa, on üçüncü yüzyılda on papa tarafından yayınlanmış, sonra 1348'e kadar bir daha yayınlanmamıştır²⁹⁴. Bu koruma fermanlarına rağmen I. Haçlı Seferi ile başlayan süreç, Avrupa'daki Yahudilerin yaşantılarında büyük değişikliğe neden olmuştur. Çoğu tarihçi, seferden sonra Yahudilerin durumunun daha da kötüleştiği konusunda hem fikirdir. Çünkü bu katliamlar, Yahudilerin Hıristiyan toplumunda oldukça zayıf bir azınlık olduğunu ve mallarına kolayca el konulabileceğini

²⁹² Duncalf, “The First Crusade: Clermont to Constantinople”, s. 263; Mayer, *a.g.e.*, s. 44; Brenner, *a.g.e.*, s. 92-93; Cohen, *a.g.e.*, s. 88; Kaleli, *a.g.m.*, s. 29.

²⁹³ Cohen, *a.g.e.*, s. 88.

²⁹⁴ Cohen, *a.g.e.*, s. 73-74.

ortaya koymuştur. Bundan sonraki süreçte Yahudiler, Hıristiyanların saldırılarına daha açık hale gelmişlerdir.

B. HAÇLILARIN KUDÜS'Ü ELE GEÇİRİŞİ ESNASINDA YAHUDİLERE YÖNELİK TUTUMLARI

Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için kutsal kabul edilen Kudüs, İslam döneminde her üç semavi din mensuplarının birlikte yaşadığı bir kentti. Halkının çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmakla birlikte kentte Hıristiyanlar ve Yahudiler de önemli bir nüfusa sahipti²⁹⁵. Haçlı Seferleri öncesinde Kudüs'ün nüfusunu tam olarak tespit etmek pek mümkün değilse de seferlerinin başlamasından yaklaşık 50 yıl önce (1047) kenti ziyaret eden Nasır-ı Hüsrev, şehirde Hıristiyanların ve Yahudilerin bulunduğunu, hac zamanında Kudüs'te yirmi bin kişiden fazla insanın toplandığını kaydetmektedir²⁹⁶. Söz konusu dönemde Hıristiyanlar kentin batı ve kuzeybatı bölgesinde yaşarken Yahudiler, kentin kuzeydoğusunda, Müslümanlar da şehrin güneyinde yaşamaktaydılar²⁹⁷. Haçlılar 7 Haziran 1099 yılında Kudüs'ü işgal ettikleri sırada kentte Yahudiler de bulunmaktaydı. Hatta Yahudilerin kent savunmasında Müslümanlara yardım ettikleri söylenmektedir²⁹⁸. Yaklaşık 40 gün süren kuşatmanın ardından şehir, 15 Temmuz 1099 yılında ele geçirilmiştir. Coşkulu bir şekilde kentin içine dağılan Haçlılar, önlerine çıkan herkesi kılıçtan geçirmeye başlamışlardır. Müslümanlarla birlikte Yahudiler de Haçlıların gazabından kurtulamamıştır. Kentin ana sinagoguna sığınan Yahudiler, Müslümanlara yardım ettikleri gerekçesiyle sinagogla birlikte yakılmışlardır²⁹⁹.

²⁹⁵ Mehmet Serdar Bekar, *Birinci Haçlı Seferi Esnasında İslam Dünyasının Sosyal Durumu (Suriye)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 1997, s. 18.

²⁹⁶ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev.: Abdülvehhab Terzi), Milli Eğitim Basınevi, İstanbul 1985, s. 30-31.

²⁹⁷ Joshua Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", *Speculum*, Vol., 27, The University of Chicago Press, 1952, s. 492; Aynı yazar, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 18.

²⁹⁸ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 17, 21; Payne, *a.g.e.*, s. 96; Runciman, *a.g.e.*, c.I, s. 221; Nicolle, *Birinci...*, s. 73.

²⁹⁹ Oldenburg, *a.g.e.*, s. 137; Prawer, *The World of the Crusaders*, s. 27; Sharon, *a.g.e.*, s. 98-99; Erer, *a.g.e.*, s. 56-57; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 56; Nomiku, *a.g.e.*, s. 34; Payne, *a.g.e.*, s. 102-103; Jean Richard, *The Crusades, c. 1071- c. 1291*, (İngilizce terc., Jean Birrell), Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 66; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 23; Runciman, *a.g.e.*, c. I, s. 221; Brenner, *a.g.e.*, s. 91; Madden, *a.g.e.*, s. 32; Nicolle, *Birinci...*, s. 77. 82; Hillenbrand, *a.g.e.*, s. 93-95; Tate, *a.g.e.*, s. 45; Maalouf, *a.g.e.*, s. 14. 60.

Dönemin kaynaklarına baktığımızda Kudüs'te yapılan katliam, hemen hemen bütün kaynaklarda yer almakla birlikte, bu sırada Yahudilerin katledilmesi olayı, yalnızca birkaç İslam kaynağı ile Anna Komnena'da geçmektedir. Haçlı kaynakları ise bu konuda sessiz kalmaktadır. Kudüs'ün ele geçirilişi sırasında Müslümanların yanında Yahudilerin de katledilmesinden bahseden ilk İslam müellifi, İbnü'l-Kalanisi'dir, İbnü'l-Kalanisi: "... Franklar şehre hücum ettiler ve onu ele geçirdiler. Şehir halkının bir kısmı (David) Tapınağı'na kaçtı ve büyük bir kısmı öldürüldü. Yahudiler sinagogda toplandılar ve Franklar onu yakarak başlarına yıktılar. Tapınak (can) güvenliğinin teminatıyla bu yılın Şaban'ın 22'sinde (14 Temmuz) onlara (Franklara) teslim edildi ve onlar İbrahim'in tapınaklarını ve mezarını yok ettiler" derken açık bir şekilde sinagogda toplanan Yahudilerin Franklar tarafından sinagogla birlikte yakıldığını ifade etmektedir³⁰⁰. Bu bilgiyi İbnü'l-Cevzi de teyit etmektedir. Katliamı korkunç olarak ifade eden İbnü'l-Cevzi, Haçlıların Yahudileri sinagogda topladıktan sonra burayı ateşe verdiklerini ve Hz. İbrahim'in mezarını tahrip ettiklerini, sadece Hz. Davud'un mihrabına saygı duyduklarını kaydetmektedir³⁰¹. Kentin ele geçirilişinin oldukça kısa bir şekilde anlatıldığı Azimi Tarihi'nde de yalnızca, Frankların Kudüs'ü Mısırlıların elinden aldıkları ve kentteki büyük Yahudi sinagogunun yakıldığı kaydedilmektedir³⁰². Ortaçağ İslam müelliflerinin en önemli isimlerinden olan İbnü'l-Esir ise Kudüs'ün ele geçirilişini anlatırken Yahudilere hiç değinmez. Haçlıların şehri ele geçirdikten sonra, içlerinde birçok din adamı ve âlimin de bulunduğu yetmiş bin Müslüman'ı öldürdüklerini kaydeden İbnü'l-Esir, sonrasında Frankların ele geçirdikleri ganimetlerden bahseder: "*Haçlılar şehre kuzey tarafından girdi ve 23 Şaban (15 Temmuz 1099) cuma günü kuşluk vaktinde işgal ettiler. Halk kılıçtan geçirildi. Haçlılar Kudüs'te bir hafta kalıp şehirdeki Müslümanları öldürdüler. Müslümanlardan bir kısmı Mihrâb-ı Davud'a sığındılar. Haçlılar onlarla üç gün savaştılar, sonunda buradakilere emân vaat ettiler, Müslümanlar da Mihrâb-ı Davud'u onlara teslim ettiler. Haçlılar sözlerinde durup emân verdiler, Müslümanlar da geceleyin çıkıp Askalân'a gittiler ve oraya yerleştiler. Haçlılar Mescid-i Aksâ'da yetmiş binden fazla Müslüman öldürdüler. Bunların arasında çok sayıda din adamı, âlim, âbid ve zâhid vardı. Bunlar yurtlarını*

³⁰⁰ İbnü'l-Kalanisi, *a.g.e.*, s. 48.

³⁰¹ İbnü'l-Cevzi, *Mirât ez-Zaman*, Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Orientaux, III, Paris 1884, s. 520.

³⁰² Azimi, *a.g.e.*, s. 37.

terk edip bu kutsal yere komşu olmuşlardı. Haçlılar, Kubbe-tü's-sahra'nın kırk küsur gümüş kandilini de aldılar. Her bir kandilin ağırlığı üç bin altı yüz dirhemdi. Ayrıca ağırlığı kırk Şam ritli gelen gümüş bir ocağı da aldılar. Yine yüz elli tane küçük kandil ile yirmi küsur altın kandile de el koydular. Sayısız ganimet ele geçirdiler”³⁰³. Haçlıların Maarratü'n-Numan'daki zulmünü ayrıntılı bir şekilde anlatan İbnü'l-Adim, Kudüs'ün ele geçirilişini ise bir cümleyle aktararak Maarratü'n-Numan'da Müslümanlara yapılanların aynısının burada da yapıldığını kaydetmekle yetinmektedir³⁰⁴. Kudüs'e giren Frankların 60.000 Müslüman'ı katlettiğini belirten İbnü'l-Kesir ise, bu sırada Yahudilerin de katledildiğine dair bir şey söylememektedir³⁰⁵.

Hıristiyan kaynakları arasında yalnızca Anna Komnena, Haçlıların Kudüs'ü ele geçirirken Müslümanlarla birlikte Yahudileri de öldürüldüğünü kaydetmektedir. Eserinde Haçlılara karşı memnuniyetsizliğini açık bir şekilde ifade eden, onların İstanbul ve Anadolu'daki taşkınlıklarını detaylı olarak aktaran Anna Komnena, Kudüs konusunda: “[Haçlılar] Yol boyunca, kıyadaki birçok yeri zapt ettiler; ancak, en güçlü olan ve uzun bir kuşatma gerektirecek olanları, şimdilik bıraktılar, aceleyle Kudüs'e vardılar. Onun surlarını kuşatıp, sık sık saldırılar düzenleyerek, sonunda, bir ay sonra, kenti aldılar ve Müslüman ya da Yahudi, halkının pek çoğunu kılıçtan geçirdiler” diyerek olayın ayrıntılarına girmemektedir³⁰⁶. Ermeni ve Süryani kaynakları kentteki Yahudilerle ilgili herhangi bir bilgi vermezken katledilen Müslümanların sayısı ile ilgili verdikleri rakamlar, İslam müelliflerinin verdiği rakamlarla aşağı yukarı örtüşmektedir. Urfalı Mateos, bu rakamı 65.000 olarak verirken Ebu'l-Farac 70.000 olarak vermekte, Süryani Mihail ise herhangi bir rakam vermemekle birlikte şehirde birçok Arap'ın öldürüldüğünü ve Sakra denilen Helicon Mabedi'ne doldurulan cesetlerin yakıldığını kaydetmektedir³⁰⁷. Anonim Süryani Vakayinamesi'nde ise öldürülen Müslümanların sayısı otuz bin olarak verilmektedir³⁰⁸.

³⁰³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. X, s. 236

³⁰⁴ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb...*, s. 96-98.

³⁰⁵ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, (Çev.: Mehmet Keskin), c. XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 305.

³⁰⁶ Anna, Komnena, *a.g.e.*, s. 343.

³⁰⁷ Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 41-42; Abû'l-Farac, *a.g.e.*, c. II, s.340; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 199.

³⁰⁸ *Anonim Süryani Vakayinamesi*, s. 13-14.

Kudüs'ün ele geçirilişiyile ilgili en ayrıntılı bilgiler hiç şüphesiz, Haçlı vakanüvisleri tarafından kaleme alınan eserlerde yer almaktadır. Ancak bu eserlerde Kudüs'teki Yahudilerin katledilmesiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte vakanüvislerin olayları anlatırken kullandıkları ifadeler, Haçlıların acımasızlığını ve olayların şiddetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu vakanüvislerden olayların bizzat görgü tanığı olan Raymond d'Agiles: *“İnançsızların bazılarına merhamet gösterilerek kafaları kesildi. Oklarla delik deşik edilenler kuleden yere çakılıyordu ve uzun bir süre işkence edilen bazıları kızgın alevlerin içinde yakılarak öldürüldü. Şehrin sokakları ve evler kesilmiş kafalar, kollar ve ayaklarla doluydu. Doğrusu şövalyeler ve adamlar oraya buraya koşuşturup dururken cesetleri çığniyordu. Şimdiye kadar size çok az ve önemsiz detayları söyledim fakat günlük ayın ve hizmetlerin yapıldığı Süleyman Tapınağı'na geldiğimizde başka bir olay vardı. Orada ne olduğunu anlatayım mı? Eğer size gerçekleri söylersem de siz bize inanmayabilirsiniz. Bu yüzden sadece şunu söylemek yeterlidir ki, Süleyman Tapınağı'nda ve girişinde Haçlıların dizlerine ve atlarının dizginlerine kadar kanlar yükseliyordu”* derken yaşanan vahşetin ulaştığı boyutu gözler önüne sermektedir³⁰⁹.

I. Haçlı Seferi'nin diğer bir görgü tanığı olan Fulcherius Conatensis kentte yapılan katliamı: *“Haçlılar öğle vakti şehre (Kudüs) girmeyi başardılar. Dehşet içindeki kafirler ise şehrin dar sokakları boyunca kaçıyorlar Haçlılar da hızla onların peşine düşüyorlardı. ... Süleyman Tapınağı'nın çatısından atlayarak kaçmaya çalışan Müslümanların çoğu oklarla vurularak öldürülmüştü. Bu tapınakta yaklaşık on bin Müslümanın boynu vuruldu. Burada olsaydınız ayak bileklerin katledilenlerin kanlarıyla lekelenebilirdi. Müslümanların hepsi, kadın çocuk ayırt edilmeden katledildi”* sözleriyle aktarırken sonrasında, Haçlıların Müslümanların yaşarken yuttuklarına inandıkları Bizans sikkelerini daha kolay bulmak için onları yığınlar haline getirerek yaktıklarını kaydetmektedir³¹⁰. Cesetlerin yakılması olayını William of Malmesbury de doğrulamaktadır. Fakat O, *“On bin (kişi) Süleyman Tapınağı'nda öldürüldü. Daha fazlası hisarın ve tapınakların surlarında baş aşağı edildi. Sonra bir yığın halinde toplanan bu cesetler, açık havada çözülmeye bırakılırsa yeryüzüne bulaşıcı hastalıklar salabilirler korkusuyla ateşe verildi ve böylece (onlar) havanın*

³⁰⁹ Raymond D'aguilers, *a.g.e.*, s. 127-128.

³¹⁰ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 76-77; Türkçe çev., s. 104-105.

elementlerine (karışarak) çözüldü. Böylece şehir, dinsizlerin katliamıyla temizlendi” diyerek yakılma olayını, cesetlerin kente hastalık bulaştırmasını önlemek amacıyla gerçekleştirildiğini kaydetmektedir ³¹¹ ki bu daha makul gözükmektedir. Zaten katliamdan sonra Kudüs’te veba salgınının başladığı ve bu salgında birçok kişinin hayatını kaybettiği bilinmektedir.

Yine görgü tanıklarından biri olup fakat adı günümüze ulaşmayan bir Haçlının yazdığı vakayinamede Kudüs halkının uğradığı korkunç akıbetten şöyle bahsedilmektedir: *“Bütün savunmadakiler surların uzağına ve şehre kaçtılar ve bizimkiler de onların arkasından gittiler ve bileklerine kadar düşman kanı içinde yüzdükleri bir katliamın yapıldığı Süleyman Mabedi’ne kadar onları kestiler. Davud Kapısı’nda komuta eden emir teslim olup, hacıların vergilerini ödemek için kullandıkları kapıyı konta açtı. Böylece bizimkiler şehre girince, bütün gün inatla direnip savaşan Müslümanları avlayarak, sığınmaya çalıştıkları Süleyman Mabedi’ne kadar onları öyle katlettiler ki, mabedin her yerinden kan damlıyordu. Müslümanların mağlup edilmesinin sonunda, bizimkiler mabette pek çok kadın ve erkek insanı esir aldılar. Gördüklerini öldürürken, göremedikleri ancak hayatta kalabildi. Bundan sonra bizimkiler bütün şehrin içine akıp, altın, gümüş, at, katır, her türlü donanmış ev ne varsa ele geçirdiler. Ertesi sabah tapınağın çatısına çıktılar ve kadın erkek Müslümanlara saldırarak, çıplak kılıçlarla başlarını kestiler”* ³¹². Eserini I. Haçlı Seferinden yaklaşık üççeyrek asır sonra kaleme alan Willermus Tyrensis ise Haçlıların Kudüs’te yaptığı katliamı anlatırken kendisi bile dehşete düşmektedir: *“Dük ve Yanındakiler derhal kınından çekilmiş kılıçları, kalkanlar ve miğferleriyle mücehhez olarak sokaklara ve şehrin (Kudüs) meydanlarına giderek, yaş ve cinsiyete bakmaksızın buldukları bütün düşmanları kılıçtan geçirdiler. Her tarafta o kadar çok insan kellesi yığıldı ki, cesetlerin üzerinden başka geçecek yol kalmadı. Ve prensler çok sayıda halkla beraber, kâfirlerin kanını döktükçe daha da susayan bu caniler olmadan, çeşitli yollardan neredeyse şehrin merkezine geldiler... bunlar dışlerine kadar silahlı ve tamamen zırhlı olarak hep birlikte şehre girdiler ve çok müthiş bir katliam*

³¹¹ William of Malmesbury, *a.g.e.*, s. 651.

³¹² *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 155-156.

gerçekleştirdiler. Böylece şehirde o kadar çok insan öldürüp, o kadar çok kan döküldü ki, galiplerin kendileri bile dehşete düştüler”³¹³.

Görüldüğü gibi dönemin Haçlı vakayinamelerinde, Kudüs’ün ele geçirilişi sırasında yapılan katliamlarda Yahudilerin adı geçmemektedir. Fakat dini fanatizmin tavan yaptığı böylesi bir ortamda önüne gelen herkesi öldürerek şehre dalan Haçlıların, Müslümanlarla birlikte Kudüs’ün savunmasına katılan Yahudileri es geçtikleri düşünülemez. Nitekim Fulcherius Carnotensis, Kudüs Yahudilerinin akıbetinden bahsetmese de eserinin bir yerinde onları “Hz. İsa’yı aşağılayan katiller” olarak nitelendirmesi, Haçlıların Yahudilere olan tutumlarını ve onların Kudüs’teki akıbetleri hakkında ipucu vermektedir³¹⁴. Haçlı tarihi konusunda uzmanlaşan modern tarihçilerin çoğu, Yahudilerin Avrupa’da olduğu gibi Kudüs’te de Haçlıların katliamına maruz kaldıklarını kabul etmektedir. Steven Runciman, Zoe Odenburg, Jean Richard gibi Haçlı Seferleri konusunda uzman olan tarihçiler, kentin sinagoguna sığınan Yahudilerin havraları ile birlikte yakılarak öldürüldükleri konusunda hemfikirdir³¹⁵. Yine Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığı konusunda uzman olan Yahudi tarihçi Joshua Prawer, Godefroi de Bouillon’un 15 Temmuz sabahında Yahudi mahallesinin bulunduğu yerden kente şiddetli bir saldırı düzenlediğini, Müslümanlarla birlikte buradaki surları savunan Yahudilerin kaçarak sinagoga sığındıklarını fakat Haçlıların sinagogu içindekilerle birlikte yaktığını ifade etmektedir³¹⁶.

Bu katliamda ne kadar Yahudi’nin öldürüldüğünü tespit etmek pek mümkün değildir. Bu konudaki genel görüş, esir edilen birkaç kişi dışında bütün Yahudilerin öldürüldüğü yönündedir³¹⁷. Fakat Kudüs’teki Yahudi cemaatinin hepsi katledilmemiş, sağ olarak ele geçirilen Yahudilerin çoğu, Haçlılar tarafından esir edilmiştir. Nitekim genel katliamdan kurtulan Yahudilerin Müslüman esirlerle birlikte şehrin caddelerinde ve sokaklarında yığınlar haline gelen cesetlerin toplanmasında çalıştırıldıkları bilinmektedir³¹⁸. Anonim Haçlı kroniğinde şehirdeki cesetleri toplama işinin, yalnızca hayatta kalan Müslümanlar tarafından yapıldığı kaydedilmektedir: “*Prenslerimiz, çok*

³¹³ Willermus Tyrensis, *Başlangıçtan Kudüs’ün Zaptına Kadar*, s. 361-362.

³¹⁴ Fulcherius Carnotensis, Türkçe çev., s. 131.

³¹⁵ Oldenburg, *a.g.e.*, s. 137; Richard, *a.g.e.*, s. 66; Runciman, *a.g.e.*, c.I, s. 221.

³¹⁶ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 22-23.

³¹⁷ Prawer, “The Settlement of the Latins in Jerusalem”, s. 492; Oldenburg, *a.g.e.*, s. 137; Runciman, *a.g.e.*, c.I, s. 221.

³¹⁸ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 23.

kötü kokan bütün Müslüman cesetlerinin şehirden çıkarılmasını istediler, zira bütün şehir tamamen onların ölü bedenleriyle kaplanmıştı. Böylece hayatta kalmış olan Müslümanlar cesetleri kapıların önüne sürüklediler ve evler yüksekliğinde birbiri üzerine yığdılar. Böyle bir imansız katliamı şimdiye kadar ne görülmüş ve ne de işitilmişti, zira odun yığınları üzerinde yanan piramitlere benziyorlardı ve ne kadar çok olduklarını yalnız Tanrı bilir”³¹⁹. Fakat çok sayıda ifade ettikleri bu cesetlerin sadece Müslümanlar tarafından kısa bir sürede taşınması pek mümkün değildi. Müslümanlarla birlikte esir edilen Yahudiler hatta yerli Hıristiyanlar dahi bu işte çalıştırılmışlardı³²⁰. Haçlılar tarafından esir alınan Yahudilerin çoğunun akıbeti ise meçhuldür. Müslüman idaresi altındaki Yahudi cemaatlerinin, esir edilen Yahudileri kurtarmak için tüm imkânlarını kullandıkları, Sur ve Askalon’daki yerel Yahudi cemaatlerinin yanı sıra Mısır ve İtalya’daki Yahudi cemaatlerinin dahi Filistin’deki kardeşlerini kurtarmak için seferber oldukları söylenmektedir³²¹. Örneğin Askalon’daki Yahudi cemaati, İskenderiye ve Kahire’deki büyük Yahudi cemaatlerinden yardım talebinde bulunmuştu. Buradaki cemaatlerden toplanan yaklaşık 123 altın dinarı, Askalon’dan gelen bir elçiyle oradaki Yahudi cemaatine gönderilmiştir. Toplanan yardımlar sayesinde esir edilen Yahudilerin bir kısmı kurtarılmıştır. Bununla birlikte Haçlıların elinde hala Yahudi esirleri vardı ve bunların bazıları, Haçlılar tarafından işkenceye maruz bırakıldıktan sonra öldürülmüştür³²². Bu durum Kahire Geniza’sında bulunan bir mektupta açıkça ifade edilmektedir: “Frenklere fidye ödeyerek kurtulanlar ve Askalan’da kalanlar arasında bazılarının yokluktan ölecek raddeye geldiklerine dair haberler aldık. Bazılarının esareti devam ederken, bazıları diğerlerinin gözleri önünde öldürülmüş ve o (düşman) iyice hırsını çıkarсын diye, her türlü işkenceye maruz kaldıktan sonra ölümleri seyredenler de öldürülmüş”³²³. Yine fidyesini ödeyemeyen Yahudi esirlerin bir kısmı da köle olarak satılmak üzere İtalya’ya, özellikle de Apulia’ya gönderilmiş fakat bunların çoğu da yolda öldürülmüştür³²⁴.

Kudüs Krallığı’nın kurulmasının ardından Askalon ve Sur haricinde, Haçlıların savaş yoluyla ele geçirdikleri tüm kentlerde Müslümanlarla birlikte Yahudilerin de

³¹⁹ Anonim Haçlı Tarihi, s. 158.

³²⁰ Nicolle, Birinci..., s. 82.

³²¹ Praver, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 46.

³²² Praver, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 26-27.

³²³ Nicolle, Birinci..., s. 90-91.

³²⁴ Praver, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 24. 31.

katledildiği düşünülmektedir. Joshua Prawer, Latin Krallığı'nın kurulması sonrasında geçen on yıl boyunca yapılan savaşlarda Yahudilerin de Müslümanlarla birlikte yok edildiğini ve bütün Yahudi cemaatleri ortadan kalktığını belirtmektedir³²⁵. Yahudi cemaatinin yok olduğu kentlerden biri de 1100 yılında Haçlıların eline geçen Hayfa idi. Kuşatma sırasında Hayfa'daki Yahudilerin kentin savunmasında önemli rol oynadıkları söylenmektedir³²⁶. Haçlılar, kenti ele geçirdiklerinde Müslümanlarla birlikte Yahudileri de katletmişlerdir. Böylece kentteki Yahudi cemaatinin varlığı sona ermiştir. Sonraki dönemlerde burada yeni bir cemaatin kurulup kurulmadığı tam olarak belli değildir. Bununla birlikte Haçlılar dönemi boyunca kullanılan Yahudi mezarlığının varlığı, burada küçük bir Yahudi cemaatinin oluştuğu düşüncesini doğurmaktadır³²⁷. Yine Ramle kentinin 3 Haziran 1099 yılında Haçlıların eline geçmesiyle, buradaki Yahudi cemaatini varlığı da sona ermiştir. Daha Haçlılar Ramle'ye ulaşmadan kentin garnizonu da dâhil olmak üzere yerli halk şehirden kaçmıştı. Ne Haçlılar döneminde ne de kentin tekrar eski konumuna kavuştuğu zamanlarda, bir daha burada önemli bir Yahudi yerleşimi olmamıştır. Benzer bir durum Yafa'daki Yahudi cemaati için de geçerliydi³²⁸.

I. Haçlı Seferi'nde Avrupalı Yahudilerin katliamı üzerine bir çalışma yapan Riley-Smith Haçlıların Avrupa'daki Yahudilerle Ortadoğu'daki Yahudilere karşı tavırlarının aynı olmadığı görüşündedir. Ona göre Avrupa'daki Yahudiler, Hıristiyan toplumu içinde azınlık konumundaydı ve Hz. İsa'nın intikamını alma duygusu daha yoğun yaşanmaktaydı. Fakat Haçlılar Doğu'ya ulaştıklarında Müslümanlara karşı duydukları nefret, Yahudilere olan kinlerini gölgelemiştir³²⁹. Bu durumun bir nebze doğru olduğu söylenebilir. Çünkü Haçlılar, seferin başlama sebebi olan düşmanlarıyla yani Müslümanlarla artık karşı karşıya gelmişlerdi ve öfkelerini asıl düşmanlarına yöneltmeleri gayet doğaldı. Ama bu, Haçlıların Doğu'daki Yahudilere zarar vermedikleri anlamına gelmemektedir. Nitekim Haçlıların Ortadoğu'yu işgalleri sırasında Müslümanlarla Yahudiler arasında bir ayırım yapmadığı artık kabul edilen bir gerçektir.

³²⁵ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 42-43.

³²⁶ Sharon, *a.g.e.*, s. 99; Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 36.

³²⁷ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 40.

³²⁸ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 15-16.

³²⁹ Riley-Smith, "The First Crusade and The Persecution of The Jews", s. 66-67; Aynı yazar, *The First Crusade and The Idea of Crusading*, s. 55.

Haçlı Seferleri dönemi, Filistin Yahudilerinin diasporaya dağılmasını da beraberinde getirmiştir³³⁰. Katliamlar nedeniyle korkuya kapılan Yahudilerin çoğu, tıpkı Müslümanlar gibi yaşadıkları yerleri terk ederek İslam hâkimiyeti altında bulunan kentlere göç etmişlerdir³³¹. Fakat Kutsal toprakların neredeyse tamamı gelecek on yıl boyunca savaş alanı olduğu için, Haçlılar tarafından ele geçirilen şehirlerden ayrılan mültecilerin akıbeti hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

C. I. HAÇLI SEFERİ SONRASI DOĞU'DA KURULAN HAÇLI DEVLETLERİ İDARESİNDEKİ YAHUDİLER

I. Haçlı Seferi sonrasında Doğu Akdeniz'de; Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Kudüs Krallığı ve Trablus Kontluğu olmak üzere dört Haçlı devleti kurulmuştur. Haçlılar kurdukları bu devletlerde, Avrupa'daki feodal sistemi andıran yeni bir siyasi yapı oluşturmuşlardır. Bu yapıya göre ele geçirilen topraklar, kral tarafından sefere yardımı dokunan dük, kont, şövalye, baronlara dirlik (fief) olarak dağıtılmış ve savaşlarda elde edilen mallar, senyörler ve şövalyeler arasında paylaştırılmıştır. Bu feodal yöneticiler, genellikle Kudüs kralına, Antakya prensine ya da Trablus ve Urfa kontlarına bağlıydılar. Bununla birlikte Kudüs Latin Krallığı, diğer krallıklardan daha üstün konumdaydı. Kralın vassalları, siyasi yaşamın merkezi olan saray meclisinde yer almakla birlikte, alınan kararlarda kralın etkisi büyüktü³³². Haçlılar kendilerinden çok farklı inanca ve ırka sahip bir coğrafyayı ele geçirmişlerdi. Müslümanlar, Doğulu Hıristiyanlar, Yahudiler ve farklı inançlara mensup topluluklar Orta Doğu'nun nüfusunu oluşturmaktaydı³³³. Bununla birlikte kurulan Haçlı krallıklarında Franklar ve Frank olmayanlar arasında köken ve din bakımından bir ayrım bulunmaktaydı. Haçlılar söz konusu topluluklar karşısında azınlık konumunda olsalar da toplumun en üst seviyesini oluşturmakta ve çoğunlukla kentlerde yaşamaktaydılar³³⁴. Her ne kadar yeni köyler kurarak kırsal alana yerleşme girişiminde bulundularsa da Latin krallığındaki toplam 1.200 köy içindeki Frank sayısı yaklaşık 50-

³³⁰ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 45.

³³¹ Runciman, *a.g.e.*, c. II, s. 4.

³³² Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, s. 53; Kırpık, *a.g.e.*, s. 95. 98.

³³³ Jonathan Phillips, "Latin East 1098-1291", *The Oxford History of The Crusades*, (Edited by Jonathan Riley-Smith), Oxford University Press, Oxford 1999, s. 113.

³³⁴ Phillips, "Latin East 1098-1291", s. 114; Tate, *a.g.e.*, s. 66-67.

60 civarındaydı³³⁵. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Doğu Hıristiyanları başta olmak üzere Müslümanlar ve Yahudiler ikinci sınıf vatandaş statüsündeydiler. Aslında Haçlılar, 1110 yılında Sayda (Sidon)'nın ele geçirilmesine kadar kentli nüfusu nasıl idare etmeleri gerektiğini bilmiyorlardı. Seferin ilk yıllarında ele geçirilen hemen bütün kent ve kasabaların halkları katledilmiştir³³⁶. En büyük katliamlar Antakya'da, Maarretü'n-Numan ve Kudüs'ün düşüşünde yapılmıştır. İlk dönemlerdeki dini fanatizmin yavaş yavaş dinmesinden sonra Haçlılar, kendilerine teslim olmayı kabul eden Arsuf ve Trablüşam kentlerinde olduğu gibi kent sakinlerinin serbestçe şehirden ayrılmalarına izin vermişlerdir³³⁷.

Haçlı hâkimiyeti altına giren yerli halkın çoğunluğunu Doğulu Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. Franklara nazaran düşük bir statüde olan Doğu Hıristiyanları, kendi içinde birkaç dini cemaate ayrılmaktaydı. Bu cemaatler arasında en kalabalık gruplar, Ortodoks Grekler ve kendi patrikleri olan Monofizit Yakubilerdi. Gregoryen Ermenilerinin de sayısı oldukça fazlaydı. Yine Lübnan'da Monoteist Marunîler yaşamaktaydı. Son olarak Gürcüler, Kıpti Habeşliler ve dini işlevlerini yerine getirmek için Kudüs'te yaşayan Orta Asyalı Nasturi Hıristiyanlar vardı³³⁸. Haçlı Seferlerinin başlama nedenleri arasında gösterilen Doğu Hıristiyanlarının Haçlı yönetimindeki durumlarının, İslam döneminde olduğundan daha iyi olduğu pek söylenemez. Konumları Müslümanlarınkinden pek farklı değildi. Haçlılar, yerli Hıristiyanlara İslam'ın gösterdiği müsamahayı göstermeyip, onların dini, kültürel ve sosyo-ekonomik yaşamlarına büyük zararlar vermişlerdir³³⁹. Doğulu dindaşlarının mal ve servetlerine el koyan Haçlılar, onların kilise ve mabetlerine saygı göstermedikleri gibi bölgedeki kiliseleri, Katolik Kilisesi'ne tabii kılmışlardır. Aslında Doğu Hıristiyanları, İslam egemenliğinde iken güvenli bir şekilde yaşayıp zaman zaman devlet kademelerinde dahi görev alabiliyordu. Fakat Haçlılar döneminde, ilk yıllardaki kalifiye eleman ihtiyacının giderilmesinden sonra onların herhangi bir devlet kurumunda çalışmalarına müsaade edilmemiştir. Haçlılar, giyim ve konuşma tarzlarıyla Müslümanlardan farksız olan

³³⁵ Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 36.

³³⁶ Prawer, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", s. 490; Phillips, "Latin East 1098-1291", s. 113-114.

³³⁷ Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, s. 22.

³³⁸ Mayer, *a.g.e.*, s. 154; Phillips, "Latin East 1098-1291", s. 13-15; Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, s. 24; Durmaz, *a.g.t.*, s. 140-142; Tate, *a.g.e.*, s. 64-70.

³³⁹ Mayer, *a.g.e.*, s. 154; Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 38; Tate, *a.g.e.*, s. 64-70.

Doğulu Hıristiyanları o kadar küçümsemişlerdi ki, Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi'nde ibadet etmelerine bile müsaade etmemişlerdir³⁴⁰. Zaman içinde Doğu'nun hayat şartlarına ve toplum düzenine alışan Haçlıların, bölgedeki yerel halka karşı tutumlarında da bir yumuşama olmuştur. Özellikle 1110 tarihinden sonra zapt ettikleri kentlerde halkın kendi yerlerinde yaşamalarına müsaade ederek ekonomik üretim güçlerinden yararlanmaya başlamışlardır³⁴¹. Yerli halk, özellikle tarım alanında oldukça önemli bir tebaa konumuna gelmiştir. İslam döneminde gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi, artık Müslümanlar da dâhil herkesten alınmaktaydı. Haçlı idaresi altında yaşamaya başlayan bölge halkı, ürettikleri ürünlerin üçte birini hatta yarısını yeni efendilerine veriyordu. Ayrıca krala yüksek vergi ve Katolik kilisesine ondalık ödemek zorundaydılar³⁴². I. Haçlı Sefer'i sonrasında Doğu Akdeniz'deki ekonomik dengeler de önemli ölçüde değişmiştir. Daha önce buradaki ticarete söz sahibi olan Müslümanlar, Yahudiler ve yerli Hıristiyanlar ticari sahadan el çektirilirken Batı Avrupalılar özellikle de Venedikliler ve Cenevizliler, Doğu Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bununla birlikte küçük gruplar halinde olsa da bölgede ticari faaliyetlerine devam eden Müslüman, Yahudi ve Doğulu Hıristiyanlar bulunmaktaydı. Bu tüccarlar, faaliyetlerine devam etmek için Frank idarecilere belli bir miktar vergi ödemek zorundaydılar³⁴³.

Haçlı yönetimi sırasında Filistin Yahudilerinin durumu pek iç açıcı değildi. Zaten katliamlar ve katliamlardan duyulan korku nedeniyle, bölgedeki Yahudilerin sayısı oldukça azalmıştı³⁴⁴. Birkaç yüz Haçlı'nın yaşadığı küçük bir kent haline gelen Kudüs'te Müslümanlar gibi Yahudilerin de yaşamasına izin verilmiyordu. Kentte sadece kralın vergi karşılığında kumaş boyama işlemi için yerleşmesine izin verdiği birkaç Yahudi bulunmaktaydı. Diğer Yahudiler, kente sadece ziyaret maksadıyla girebilmekteydi³⁴⁵. *Juiverie* olarak adlandırılan Yahudi Mahallesi de bir süre sonra Hıristiyanların yerleşim

³⁴⁰ Holt, *Haçlılar Çağı...*, s. 36; Turan, *a.g.e.*, s. 350-353; Düzdün, "Bir Şiddet..." s. 90-91. Haçlı Devletlerinde Doğu Hıristiyanlarının durumuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Durmaz, *Haçlılar ve Doğu Hıristiyanlığı*, s. 137-186; Tuğba Akın, *Haçlı Seferleri ve Doğu Hıristiyanları*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2011, s. 58-70.

³⁴¹ Phillips, "Latin East 1098-1291", s. 113; Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, s. 22.

³⁴² Ağbalova-Donskoy, *a.g.e.*, s. 100; Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, s. 23.

³⁴³ Heyd, *a.g.e.*, s. 191-192; Kırpık, *a.g.e.*, s. 95; Akın, *a.g.t.*, s. 59.

³⁴⁴ Runciman, *a.g.e.*, c. II, s. 246.

³⁴⁵ Praver, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", s. 493-494; Aynı yazar, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 46; Phillips, "Latin East 1098-1291", s. 114; Besalel, *a.g.e.*, s. 71; Nicolle, *Birinci...*, s. 89.

yeri haline gelmiştir³⁴⁶. 1165-1173 yılları arasında Kudüs'ü ziyaret eden Tudelalı Benjamin, Kudüs'te Davud kulesinin bulunduğu tarafta 200³⁴⁷ Yahudi'nin yaşadığını ve bunların kentteki boyacılığı ellerinde bulundurmak için krala yıllık bir vergi ödediğini kaydederken³⁴⁸ ondan birkaç yıl sonra kente gelen Petachia, Kudüs'te ağır bir vergi karşılığında kumaş boyacılığı yapan bir Yahudi'nin yaşadığını kaydetmektedir³⁴⁹. Kudüs'te yeniden bir Yahudi cemaatinin oluşması, ancak kentin Selahaddin Eyyubi tarafından 1187'de fethedilmesinden sonra gerçekleşebilmiştir³⁵⁰. Haçlı istilasından daha az etkilenen kentlerde ise durum biraz daha farklıydı. Çoğunlukla anlaşma yoluyla Haçlıların hâkimiyetine geçen bu kentlerin yerli halkı, anlaşma şartlarına uygun olarak vergilerini ödemek suretiyle yerlerinde kaldıkları gibi kentten ayrılmayı da tercih edebilirlerdi. Bu şekilde ele geçirilen kentlerde bir katliam yaşanmadığı için buradaki yerli nüfusun sayısı, haliyle Yahudilerin sayısı da, savaşarak ele geçirilen kentlerin nüfusundan daha fazlaydı. Örneğin 1124 yılında Haçlı egemenliğine giren Sur'un yerli ahalisinin çoğu kenti terk ederken bir kısmı kentte kalmayı tercih etmiştir. Burada önemli bir Yahudi nüfusu da vardı ve bu nüfus, Batı'dan yapılan Yahudi göçleriyle zamanla daha da artmıştır³⁵¹. Sur kentini de ziyaret eden Tudelalı Benjamin, burada 500 kadar Yahudi'nin yaşadığını ve bunlardan bazılarının deniz ticareti ile uğraşan gemi sahipleri olduğunu, bazılarının da züccaciye imalatıyla uğraştığını kaydetmektedir³⁵². Bununla birlikte Sur kentindeki Yahudilerin daha ziyade cam işçiliği ve kumaş boyacılığıyla uğraştıkları bilinmektedir. Nitekim kentin Venedikliler Mahallesi'nde, belli bir kira karşılığında Yahudiler tarafından işletilen cam fabrikaları bulunmaktaydı. Kentteki kumaş boyama sanayisi de hemen hemen Yahudilerin elindeydi³⁵³. Zaten 1099'dan 1187 yılına kadar ki dönemde, genellikle Doğu Akdeniz'in kıyı kesimindeki

³⁴⁶ Praver, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", s. 496.

³⁴⁷ Tudelalı Benjamin'in seyahatnamesinin Roma Casanatense Kütüphanesi'nde bulunan nüshasında Kudüs'te 4 Yahudi'nin bulunduğu kaydedilmektedir. Bu nüshayı referans alan birçok çalışma Kudüs'te yaşayan Yahudi sayısını 4 olarak vermektedir. Seyahatnamenin Türkçe'ye çevirisini yapan Nuh Arslantaş, Reş (200) harfinin yanlışlıkla Dalet (4) şeklinde okunmasından dolayı bu bilginin yanlış olduğunu ileri sürerek sayıyı 200 olarak vermektedir. *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 49 (Dipnot 94).

³⁴⁸ *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 49.

³⁴⁹ *Jewish Travellers*, s. 88; *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 166.

³⁵⁰ Sylvia Schein, "Between East and West The Jews in The Latin Kingdom of Jerusalem 1099-1291", *East and West in the Crusader States: Context, Contacts, Confrontations*, (Ed. Krijnie Ciggaar-Adelbert Davids-Herman Teule), Luven 1996, s. 33.

³⁵¹ Praver, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 51-52.

³⁵² *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 43.

³⁵³ Heyd, *a.g.e.*, s. 167. 195.

kentlerde yoğunlaşan Yahudilerin, çoğunlukla kumaş boyama ve cam üretimiyle uğraştıkları bilinmektedir³⁵⁴. Örneğin Antakya’da cam üretimi kentteki Yahudilerin elindeydi. Seyahati esnasında Antakya’ya da uğrayan Tudelalı Benjamin, kentte cam imalatı ile uğraşan 10 Yahudi’nin bulunduğunu kaydetmektedir³⁵⁵. Yine Benjamin’den öğrendiğimiz kadarıyla; Ludd, Beytulahm, Bet Nuba, Yafa ve Zerin kentlerinde yaşayan Yahudiler de kumaş boyacılığı ile uğraşmaktaydı³⁵⁶.

Anlaşma yoluyla Haçlı egemenliğine giren diğer bir kent, Kudüs’ün düşmesinden sonra oradaki Yahudileri kurtarmada önemli rol oynayan Askalon’du. Askalon’un 1153 yılında Haçlı egemenliğine girmesinden sonra da burada önemli bir Yahudi nüfusu bulunmaktaydı³⁵⁷. Tudelalı Benjamin’in verdiği bilgiye göre 1170’li yıllarda Askalon’da 200 Rabbani, 40 Karai ve 300 Samiri olmak üzere 540 Yahudi yaşamaktaydı³⁵⁸. Yine Haçlı katliamlarının pek yaşanmadığı Galilee bölgesinde de kökeni ikinci tapınak dönemine kadar dayanan Yahudi cemaatleri vardı³⁵⁹. Bunun bir sebebi de Galilee bölgesinde çok sayıda Yahudi kutsal mezarlarının bulunmasıydı³⁶⁰. Bu cemaatlerin, Haçlı idaresi altında küçük birer topluluk olarak varlığını devam ettirdiği kabul edilmektedir³⁶¹. Özellikle Haçlılar döneminde Galilee eyaletinin merkezi olan Taberiye ve Safed çevresi Yahudi cemaatlerinin yoğun olarak yaşadığı yerlerdi. Örneğin Taberiye etrafında kümelenen yaklaşık 50 köyde Yahudi cemaatlerinin bulunduğu söylenmektedir. Yahudilerin Roma döneminden beri yaşadıkları Taberiye, 1099 yılında anlaşma yoluyla Tankred’e teslim olmuştu. Bu nedenle, burada önceki dönemden beri var olan Yahudi cemaatinin Haçlı yönetimi altında da varlığını devam ettiği varsayılmaktadır³⁶². Benjamin kenti ziyaret ettiği sırada burada 50 Yahudi’nin yaşadığını kaydetmektedir³⁶³. Yahudilerin yaşadığı Haçlı kentlerinden biri de Akka’ydı. 1211 yılının Ağustos ayında kenti ziyaret eden Wilbrand von Oldenburg, oldukça kalabalık ve zengin bulduğu kent sakinleri arasında Franklar, Grekler, Yakubiler,

³⁵⁴ Mayer, *a.g.e.*, s. 154; Phillips, “Latin East 1098-1291”, s. 115; Runciman, *a.g.e.*, c. II, s. 246; Cahen, *a.g.e.*, s. 130.

³⁵⁵ *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 40.

³⁵⁶ *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 46. 53. 56-58.

³⁵⁷ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 49-50..

³⁵⁸ *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 57.

³⁵⁹ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 49.

³⁶⁰ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 59.

³⁶¹ Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 54-55; Mayer, *a.g.e.*, s. 154; Runciman, *a.g.e.*, c. II, s. 246.

³⁶² Prawer, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, s. 57.

³⁶³ *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 59.

Süryanilerle birlikte Yahudileri de sayarken Frankların diğerlerinin efendisi olduğunu ifade etmektedir³⁶⁴. Doğu Akdeniz'in kıyı kentlerinden olan Akka, aynı zamanda Avrupa'dan yapılan göçlerin ilk güzergâhlarından biriydi. Buraya göç edenler arasında Avrupalı Yahudiler de bulunmaktaydı. Sylvia Schein, XIII. yüzyıl boyunca süren bu göçler neticesinde Akka'nın Ortadoğu'nun en büyük Yahudi merkezlerinden biri haline geldiğini ve Akka Yahudilerinin bu yüzyılda yeniden uluslararası deniz ticaretine girdiklerini ifade etmektedir³⁶⁵. Bu kentler dışında Doğu Akdeniz'in diğer küçük kentlerinde de Yahudilerin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte Haçlı hâkimiyeti altında yaşayan Yahudilerin sayısı oldukça azdı. Tudelalı Benjamin; Haçlı hâkimiyetinin hüküm sürdüğü Antakya'da 10 Yahudi, Lazkiye'de 100, Yeni Gubail (Gebal)'de 150, Eski Gubail'de 200, Beyrut'da 40, Sayda'da 20, Sur'da 500, Akka'da 200, Kayseriye'de 200 Rabbani ve Karai, 200 de Samiri olmak üzere 400 Yahudi, Nablus'ta 1000 Samiri, Kudüs'te 4 Yahudi, Baytülahm'da 2 Yahudi, Bet Cibrin ve Bet Nuba'da 3 Yahudi, Ramle'de 300 Yahudi, Yafa'da bir Yahudi, Askalon'da 200 Rabbani, 40 Karai ve 300 Samiri olmak üzere 540 Yahudi, Zer'in'de bir Yahudi, Taberiye ve Almah'ta da 50 Yahudi'nin yaşadığını kaydetmektedir³⁶⁶. Bu verilere baktığımızda 1170-1185 yılları arasında Haçlı hâkimiyeti altındaki tüm şehirlerde Yahudi nüfusunun yaklaşık 3500 civarında olduğu görülmektedir. Buna karşın aynı dönemde Müslüman yönetimi altındaki kentlerde Yahudi sayısı binlerle ve on binlerle ifade edilmektedir. Benjamin'in verdiği rakamlara göre; Abbasi hilafetinin hüküm sürdüğü Dımaşk'ta 3.000 Yahudi, Halep'te 5.000, Musul'da 7000, Bağdat'ta 40.000, Hille'de 10.000, Küfe'de 7.000, Basra'da 10.000, Hemedan'da 30.000, İsfahan'da 15.000 Yahudi; Fatımi hilafetinin hüküm sürdüğü Fustat'ta 7000, İskenderiye'de 3000, Dimyat'ta da 200 Yahudi yaşamaktaydı³⁶⁷. Görüldüğü gibi sadece Halep'te yaşayan Yahudilerin sayısı, Haçlı krallığı sınırlarında yaşayan Yahudilerin sayısından daha fazlaydı. Bu durum, Doğu Akdeniz'deki Yahudilerin çoğunun, hem İslam'ın hoşgörüsü altında yıllardır rahat bir hayat sürdürdükleri için hem de Haçlıların kendilerine olan nefretlerinden dolayı Müslüman hâkimiyetinde yaşamayı tercih ettiklerini göstermektedir.

³⁶⁴ Wilbrand Von Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat*, (Çev.: Mehmet Ersan), İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yay., İzmir 2000, s. 4-5.

³⁶⁵ Schein, *a.g.m.*, s. 36.

³⁶⁶ *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 40-59.

³⁶⁷ *Jewish Travellers*, s. 42. 47. 53; *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, s. 62. 65.74. 80. 85. 91. 99-100. 117. 126.

D. DİĞER HAÇLI SEFERLERİ SIRASINDA YAHUDİLERE KARŞI YAPILAN SALDIRILAR

I. Haçlı Seferi'nden sonra, Haçlı ordularının hem Papa hem de Haçlı liderleri tarafından kontrol altında tutulmaları ve daha iyi organize edilmeleri nedeniyle 1096 yılı katliamları gibi geniş çaplı Yahudi karşıtı saldırılar, sonraki Haçlı Seferlerinde pek yaşanmamıştır. Tabii bunda, sefer çağrısında bulunan Papaların, kilise yetkililerin ve dünyevi liderlerin I. Haçlı Seferi sırasında yaşanan Yahudi katliamlarının benzerlerinin yaşanmaması için aldıkları bir takım önleyici tedbirler de önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, geniş ölçekte olmasa da Yahudi karşıtı saldırılar hemen hemen düzenlenen her Haçlı Seferi sırasında yaşanmaya devam etmiştir³⁶⁸. Örneğin II. Haçlı Seferi sırasında Kuzey Fransa'da ve Almanya'nın Rheinland bölgesinde Yahudiler, tekrardan Hıristiyanların saldırılarına maruz kalmışlardır. Herhangi bir yetkisi bulunmayan Rudolf isminde bir keşiş; Ağustos 1146'da Rheinland, Mainz, Worms, Speyer, Strasburg, Köln gibi bölgelerde verdiği vaazlarda Müslümanlarla birlikte Yahudileri de hedef almıştır. Rudolf, vaazlarında halkı, özellikle de fakir halkı, Yahudilere karşı tahrik etmeyi başarmıştır. Fransa'da ise Kral VII. Louis'in, seferin masraflarını karşılayabilmek için toplumun her kesiminden topladığı savaş vergisinin Yahudilerden alınmaması, Hıristiyan halkın öfkesine neden olmuştur. Böylece 1146'da Kuzey Fransa'da ve Almanya'nın Rheinland bölgesinde Yahudilere yönelik bir dizi saldırılar meydana gelerek çok sayıda Yahudi öldürülmüştür. Fransa başrahibi ve II. Haçlı Seferi'nin önemli aktörlerinden biri olan Bernard de Clairvaux, bizzat devreye girerek Yahudilere yönelik saldırıları durdurmaya çalışmıştır. Bernard ilk olarak, Kuzey Fransa'daki Hıristiyanlara hitaben yazdığı bir mektupta onların İsa'nın öğretilerini takip etmelerini ve katliamdan kaçınmalarını talep ederek yapılan saldırıları kınamıştır. Fakat bu pek etkili olmayınca Speyer ve Köln'deki ileri gelen gruplara doğrudan mektup yazarak onların sadece Haçlı seferine odaklanmaları için kendi aralarındaki hususi savaşılarından vazgeçmelerini ve Yahudi katliamlarının durdurulmasını istemiştir. Fakat Bernard'ın mektupları, Yahudilere yönelik saldırıları durdurmaya yetmedi. Nihayet Mainz başpiskoposunun yardım çağrılarını üzerine Bernard, Rudolf'un faaliyetlerine son verip Yahudilere karşı başlatılan katliamları durdurmak ve bizzat Haçlı seferi

³⁶⁸ Maier, *a.g.m.*, s. 215.

vaazlarında bulunmak üzere Almanya'ya gitmiştir. Mainz'da Rudolf ile karşılaşan Bernard, onu manastıra çekilmeye zorladıktan sonra bölgede sükûnet sağlanmıştır³⁶⁹.

Yahudi aleyhtarı eğilimlerin, III. Haçlı Seferi sürecinde de yaşandığı görülmektedir. Seferin hemen arifesinde 14 Mart 1181'de, Fransa Kralı Philippe Augustus, taç giyme töreninden sonra sinagoglardaki bütün Yahudilerin tutuklanmasını ve mallarının yağmalanmasını emretmiştir. Nisan 1182 yılında ise Yahudileri kovma fermanı yayımlayarak onlara menkul mallarının satışı için üç ay izin vermiştir. Bu süreden sonra da Yahudilerin ev, bağ, tarla ve ambarlarına el koyulmuştur. Aynı yılın Temmuz ayında da Yahudilerin sinagogları kiliseye çevrilmiştir³⁷⁰. III. Haçlı Seferi döneminin en büyük Yahudi karşıtı olayları ise İngiltere'de yaşanmıştır. Aslan Yürekli Richard'ın 3 Eylül 1189'daki taç giyme töreni sırasında, törene davet edilen ve zengin Yahudilerden oluşan bir heyet halkın saldırısına uğramıştır. Önceki kral II. Henry'nin Yahudilere tanıdığı imtiyazlardan dolayı zaten kızgın olan halk, yeni Haçlı seferinin vermiş olduğu coşkuyla Londra'da Yahudilere karşı ayaklanmışlardır. Evleri ateşe verilen ve malları yağmalanan Yahudilerin birçoğu öldürülürken bir kısmı da vaftiz edilmeye zorlanmıştır. Kral I. Richard'ın III. Haçlı Seferi için ülkeden ayrılmasının ardından Yahudilere yönelik saldırılar, İngiltere'nin Norwich, King's Lynn, Stamford, Lincoln, York ve Bury Saint Edmunds şehirlerine de sıçramıştır. 6 Şubat 1190'da, Norwich'de; 7 Mart 1190'da Stamford şehrinde; 1190 yılında Bury Saint Edmunds'da çok sayıda Yahudi öldürülmüştür. İngiltere'de en büyük Yahudi katliamı ise 16-17 Mart 1190'da York şehrinde gerçekleşmiş ve varlıklı Yahudilerin çoğu katledilmiştir. Kentteki katliam devam ederken, Clifford Kulesi'ne sığınan yaklaşık beş yüz kadar Yahudi, daha fazla dayanamayacaklarını anlayınca sünnetsizlerin eliyle ölmektense birbirlerinin kanını akıtarak intihar etmeyi tercih etmiştir. Saldırıların neticesinde York'taki Yahudi varlığı tamamen yok olmuştur³⁷¹. Her ne kadar Kral I. Richard'ın, olaylar sırasında Kudüs'e yapacağı seferin finansmanı için Yahudilerin mallarından yararlandığı düşünülse de seferden geri döndüğünde harekete karışanları cezalandırdığı

³⁶⁹ Michaud, *a.g.e.*, s. 336; Dirimtekin, *a.g.e.*, s. 193; Berry, "Second Crusade", s. 472-473; Mayer, *a.g.e.*, s. 101; Chazan, *a.g.e.*, s. 173-176; Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 19; Runciman, *a.g.e.*, c. II, s. 211; Madden, *a.g.e.*, s. 53; Nicolle, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 12-13; Kaleli, *a.g.m.*, s. 29-31.

³⁷⁰ "History of the Jews in France"; Yasemin Güner, *Ortaçağ Avrupasında Yahudi Göçleri ve Yahudi Kültürü*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2007.

³⁷¹ Michaud, *a.g.e.*, s. 441; Besalel, *a.g.e.*, s. 77; Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 265; Kaleli, *a.g.m.*, s. 31-32; Cohen, *a.g.e.*, s. 142.

gibi, baskı neticesinde din değiştirmek zorunda kalan bir Yahudi'nin de eski dinine dönmesine izin verdiği bilinmektedir³⁷². Hıristiyan vakanüvisti William of Newburgh, 1190 York olaylarının nedeninin bazı Hıristiyanların Yahudi tefecilere olan borçlarını silme arzusu olduğunu ve fakir Haçlıların yolculuklarını finanse etmek için Yahudilerin mallarına göz koyduğunu belirtmektedir³⁷³. Nitekim yapılan katliam sonrasında baronlar, hem borçlarından kurtuldukları gibi hem de Yahudilerin geride bıraktıkları mallara da el koymuşlardır³⁷⁴.

III. Haçlı Seferi'ne katılan İngiltere Kralı I. Richard ve Fransa Kralı Philippe Augustus'un Yahudilere karşı tutumu böyle iken sefere katılmayı kabul eden Almanya Kralı Friedrich Barbarosso ise I ve II. Haçlı Seferleri sırasında yaşanan katliamların tekrarlanmaması için Yahudilere karşı saldırıları yasaklayan bir ferman yayınlamıştır. 29 Mart 1188 tarihinde yayınlanan fermana: *“Kim bir Yahudi'ye dokunur veya onu yaralarsa onun eli kesilecektir ve kim bir Yahudi'yi öldürürse, o da öldürülecektir”* denilmektedir. Yine Mainz piskoposu Konrad da *“Yahudilere el kaldıran kim olursa olsun mahvedilecek ve onun Haçlı seferi kabul edilmeyecektir”* diyerek halkı Yahudilere saldırmamaları konusunda uyarmıştır³⁷⁵. Ancak bu fermanların ne kadar etkili olduğu pek bilinmemektedir. Çünkü bir İbrani kroniğinde, 1188 yılında Almanya'nın Mainz bölgesinde yüzlerce veya binlerce Haçlı'nın Yahudilere saldırdığı kaydedilmektedir³⁷⁶. IV. Haçlı Seferi sırasında da İstanbul'u ele geçiren Haçlıların Müslüman ve Yahudi tüccarların oturduğu mahallelere saldırarak buraları yağma edip, yakıp yıktıkları bilinmektedir³⁷⁷. Yahudi karşıtı olayların, XIII. yüzyıl boyunca da devam ettiği bilinmekle birlikte, küçük Haçlı grupları tarafından yapılan bu saldırıların yalnızca birkaç tanesiyle ilgili bilgimiz bulunmaktadır. Örneğin günümüze ulaşan bir papalık mektubunda, 1236 yılında Fransa'da Haçlılar tarafından 2500 Yahudi'nin öldürüldüğü kaydedilmektedir³⁷⁸. Christoph Maier, XII. ve XIII. yüzyıllardaki bu saldırıların, Haçlılardan ziyade Avrupa'da Yahudi karşıtı şiddetin artmasına paralel olarak Haçlı olmayanlar tarafından gerçekleştirildiğini vurgulamakta ve söz konusu

³⁷² Runciman, *a.g.e.*, c. III, s. 7.

³⁷³ William of Newburgh'dan naklen Chazan, *a.g.e.*, s. 190; Maier, *a.g.m.*, s. 221-222.

³⁷⁴ Cohen, *a.g.e.*, s. 142.

³⁷⁵ Demirkent, ‘‘Hittin Zaferi...’’, s. 1550.

³⁷⁶ Hebraische Berichte, s. 218-219'dan naklen Maier, *a.g.m.*, s. 222.

³⁷⁷ Erer, *a.g.e.*, s. 99.

³⁷⁸ Maier, *a.g.m.*, s. 216; Kaleli, *a.g.m.*, s. 32.

saldırıları Haçlı hareketiyle sınırlandırmamak gerektiğini ifade etmektedir³⁷⁹. Bu kısmen doğru olmakla birlikte Haçlı propagandalarının Yahudi karşıtı eğilimleri cesaretlendirdiği de aşikârdır.

Haçlı ruhunun yavaş yavaş sönmesinden sonra, XII. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan Yahudi karşıtı iftiralar, Haçlı Seferlerinin yerini almaya başlamıştır³⁸⁰. Bu iftiraların en yaygın olanı “Kan İftirası” yani ayin cinayeti suçlamasıydı. Bir Hıristiyan ortadan kaybolduğunda oturduğu yerde yaşayan Yahudilerin, kaybolan kişiyi kaçırarak çarınıha geldikleri ve kanıyla ayin yaptıkları iddia edilirdi. Kan iftirası, ilk olarak II. Haçlı döneminde Almanya ve İngiltere’de ortaya çıkmıştır³⁸¹. Bu suçlama dışında yapılan diğer bir suçlama da Yahudilerin, Hıristiyanların dinsel törenlerinde kullandıkları kutsal ekmeği kiliseden çalarak onu murdar etmeleriyle ilgiliydi. XIV. yüzyıldan itibaren ise Yahudilerin başta veba hastalığı olmak üzere kuyuları zehirlemek suretiyle Hıristiyan toplumu arasında ölümcül hastalıkları yaymaya çalıştıkları suçlaması ortaya atılmıştır. Özellikle “Kara Ölüm” olarak adlandırılan 1348 yılındaki büyük veba salgını sırasında bu suçlama daha da yaygınlaşmıştır. Bu suçlamaları takip eden Yahudi karşıtı saldırılarda, binlerce Yahudi işkence edilerek öldürülmüş, pek çok Yahudi cemaati de yok edilmiştir³⁸².

Haçlı Seferlerinin Yahudiler üzerindeki genel etkilerine baktığımızda bu seferler, ilk olarak Yahudilerin Avrupa’daki Hıristiyan toplumu karşısında ne kadar zayıf ve aciz olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu durum, Yahudilere dini bir kin besleyen Hıristiyanların, onlara karşı düşmanlıklarını daha da açığa çıkarmıştır. Başta Avrupa olmak üzere Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşayan Yahudilere yönelik saldırılar ve baskılar giderek artmıştır. Sosyal konum itibarıyla zaten ikinci sınıf vatandaş konumunda olan Yahudiler, Haçlı Seferlerinin de etkisiyle Avrupa’daki loncalardan ve ticaretten dışlanmışlardır. Geçim kaynakları giderek kısıtlanmış ve bu nedenle faizcilik, özellikle Avrupa kentlerinde yaşayan Yahudilerin başlıca uğraşısı olmuştur. Ekonomik hayatta bu şekilde kendilerine yer bulan Yahudiler, ortaçağın sonlarına doğru ödedikleri vergiler nedeniyle bir yandan krallıkların vazgeçilmez elemanları olurken diğer yandan, bazı kralların sömürdüğü birer sermaye haline gelmişlerdir. Ekonomik verimlilikleri

³⁷⁹ Maier, *a.g.m.*, s. 222, 225-226.

³⁸⁰ Groepler, *Anti-Semitizm*, s. 16.

³⁸¹ Groepler, *Anti-Semitizm*, s. 14.

³⁸² Cohen, *a.g.e.*, s. 252. 265-266.

tükendiği zamanlarda ise çoğunlukla yaşadıkları yerlerden kovulmuşlardır³⁸³. XIII. yüzyılda başlayan ve XV. yüzyılda zirveye ulaşan bu kovulma olaylarında Yahudiler doğuya, güneydoğuya doğru, özellikle de Polonya topraklarına ve onlara kucak açan Osmanlı İmparatorluğu'na doğru yayılmaya başlamışlardır.

³⁸³ Brenner, *a.g.e.*, s. 91-93; Groepler, *Anti-Semitizm*, s. 25-26; Besalel, *a.g.e.*, s. 73.

SONUÇ

Haçlı Seferleri, dünya tarihine derin izler bırakan olaylardan biridir. Bu seferlerin Türk-İslam dünyası ve Avrupa açısından, etkisi günümüze kadar devam eden pek çok sonuçları bulunmaktadır. Haçlı Seferleri, Doğu'nun bilimsel ve kültür alanındaki birikimlerinin Batı'ya taşınmasıyla Avrupa medeniyetinin şekillenmesini sağlarken Türk-İslam dünyasının da kültürel olarak içe kapanma sürecini başlattığı söylenebilir.

Haç ve Hilal'in savaşı olarak tarihe geçen Haçlı Seferleri, sadece bu iki din mensupları üzerinde değil diğer bir semavi din olan Yahudiler üzerinde de büyük bir etki bırakmıştır. Yahudiler, Romalıların sürgününden sonra yaklaşık iki bin yıl süre boyunca farklı uygarlıkların ve devletlerin hâkimiyeti altında yaşamışlardır. İslam'ın doğuşuyla Müslümanların hâkimiyetine giren Yahudilerin canları, malları ve inançları zimmî statüsü gereği güvence altına alınmıştır. Bu güvence altında Yahudiler, İslam idaresi boyunca vergilerini ödeyip herhangi bir siyasi entrikaya bulaşmadıkları sürece genel olarak rahat ve özgür bir hayat sürdürmüşlerdir. Endülüs Emevi dönemi başta olmak üzere Abbasiler, Fatımiler ve Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi birçok bilim adamı tarafından Yahudilerin altın çağları olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık Yahudilerin Hıristiyan yönetimi altındaki tarihleri, sürekli maruz kaldıkları baskı ve kısıtlamaların yanı sıra kovulma ve toplu katliam olayları ile doludur. Hıristiyanlarca "Tanrı'nın Katilleri" olarak görülen Yahudilere duyulan nefret, hemen her fırsatta eyleme dönüşmüştür. Özellikle ekonomik istikrarsızlıkların, doğal afetlerin ve salgın hastalıkların yaşandığı dönemlerde Yahudilere duyulan nefret daha da yoğunlaşmıştır. Toplumunda yaşanan hemen her felaketin müsebbibi olarak görülen Yahudiler, akabinde Hıristiyanlarca çeşitli baskı, şiddet, kovulma ve katliam olaylarına maruz bırakılmışlardır. Avrupa'daki birçok Yahudi cemaati, söz konusu olaylar sırasında yok edilmiştir.

Haçlı Seferleri dönemi de Yahudilere yöneltilen şiddet eylemlerinin bir ayağını oluşturmaktadır. Nitekim İsa'nın düşmanlarına karşı başlatılan bu seferlerin Yahudileri de içine alması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle dini fanatizmin doruğa ulaştığı I. Haçlı Seferi esnasında bazı Haçlı birlikleri, binlerce mil ötedeki Müslümanlar yerine yanı başlarındaki düşmanları olan Yahudileri hedef almışlardır. O dönemde Almanya'nın Ren Nehri etrafındaki kent ve kasabalarda yoğun olarak yaşayan Yahudi cemaatlerinin büyük çoğunluğu yok edilmiştir. Aslında Doğu'ya doğru yola çıkan düzenli Haçlı

orduları arasında, Avrupalı Yahudilerin maddi olarak sömürülmeleri dışında onlara yönelik yapılan bir saldırı görülmemektedir. Avrupa'daki Yahudi karşıtı saldırılar, daha ziyade başıboş ve düzensiz Haçlı birlikleri tarafından yapılmıştır. Özellikle; Worms, Mainz, Köln ve yol güzergâhındaki diğer kentlerde yaşayan Yahudilerin büyük bir kısmı katledilmiştir.

I. Haçlı Seferi esnasında yaşanan diğer bir Yahudi katliamı Haçlıların Kudüs'ü ele geçişi sırasında yapılmıştır. Haçlılar, Kudüs'e girdikten sonra Müslümanlarla birlikte kentin savunmasına katılan Yahudileri de katletmişlerdir. Dönemin birkaç ana kaynağına yansıyan bu katliam sırasında Kudüs Yahudilerinin neredeyse tamamı yok edilmiştir. Sadece Kudüs Yahudileri değil, Haçlıların eline geçen birçok kentte yaşayan Yahudiler de ya Müslümanlarla birlikte katledilmiş ya da bütün her şeylerini arkalarında bırakarak İslam idaresindeki diğer kentlere göç etmişlerdir. Seferi takip eden on yıllık süreçte Filistin topraklarının neredeyse tamamı savaş alanı olduğu için buradan ayrılan Yahudi mültecilerinin akıbeti hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunların birçoğunun İslam coğrafyasına dağıldıkları düşünülmektedir. Bununla birlikte seferden sonra kurulan Haçlı krallıkları idaresinde az sayıda olsa da Yahudilerin yaşadığı görülmektedir. Özellikle kıyı kesimdeki kentlerde yoğunlaşan, kumaş boyacılığı ve cam işçiliğiyle uğraşan bu Yahudilerin belli bir miktar vergi karşılığında Haçlılara ait kentlerde oturmalarına izin verilmekteydi. Haçlı Seferlerin Yahudiler üzerindeki bir etkisi de ekonomik sahada olmuştur. Daha önce ticarete önemli bir yere sahip olan Yahudiler, Haçlılar döneminde Müslümanlar ve Doğulu Hıristiyanlarla birlikte ticari sahadan el çektirilirken onların yerlerini Batı Avrupalılar özellikle de Venedikliler ve Cenevizliler almaya başlamıştır.

I. Haçlı Seferi ile başlayan süreç, özellikle Avrupa'daki Yahudilerin yaşantılarında büyük değişikliğe neden olmuştur. Çünkü bu dönemde yapılan katliamlar, Yahudilerin Hıristiyan toplumunda oldukça zayıf bir azınlık olduğunu ve mallarına kolayca el konulabileceğini gözler önüne sermiştir. Bundan sonraki süreçte Hıristiyan dünyasının Yahudilere karşı düşmanlığının boyutları giderek genişlemiştir. Avrupa'da Yahudi karşıtı eğilimler daha rahat gün yüzüne çıkmaya başlamış ve Yahudiler Hıristiyanların saldırılara daha açık hale gelmişlerdir. Haçlı ruhunun yavaş yavaş sönmemesinin ardından ise XII. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan Yahudi karşıtı iftiralar, Haçlı Seferlerinin yerini almaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

ABU'L-FARAC, *Gregory, (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi*, c. I-II, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999.

AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-nâme*, (Haz.: Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

ALBERTUS AQUENSIS, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006.

ANNA KOMNENA, *Alexiad, (Anadolu'da ve Balkan Yarımadasında İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası)*, (Çev.: Bilge Umar), İnkılâp Yayınları, İstanbul 1996.

ANONİM SÜRYANİ VEKAYİNAMESİ, *I. ve II Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, (Notlar H. A. S. Triton, Çev.: Vedii İlmen), Yaba Yayınları, İstanbul 2005.

AZİMİ, Muhammed B. Ali, *Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2006.

BARLAS, İlcan Bihter, *Fulcherius Carnotensis, Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

BENJAMIN OF TUDELA, *Jewish Travellers*, (Ed. Elkan Nathan Adler), George Routledge&Sons, LTD., London 1930, ss. 38-63.

CAN, Ayhan, *Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesi'nin Türkiye İle İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabın Tercümesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1998.

EKKEHARD OF AURA, *Hierosolymita*, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006.

EL-BUNDARÎ, *Zubdat Al-Nusra ve Nuhbat Al'usra*, (Türkçe Çev.: Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1999.

FULCHERIUS CARNOTENSIS, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (İngilizce çev.: Edward Peters), *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials*, Materials, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971.

GEOFFROI DE VILLEHARDOUIN-HENRI DE VALENCIENNES, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, (Çev.: Ali Berktaş), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

GESTA FRANCORUM ET ALIORUM HIEROSOLYMITANORUM, (İngilizce çev.: August C. Krey), *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921/Martino Publishing, Mansfield Centre 2006; (Türkçe çev.: Ergin Ayan), *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

GUİBERTUS NOVIGENTI, *Historia Hierosolymitana*, Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux, IV, Paris 1879.

IOANNES KINNAMOS, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (Yay.: Işın Demirkent), TTK Yayınları, Ankara 2001.

IOANNES ZONARAS, *Tarihlerin Özeti*, (Çev.: Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

İBN KESİR, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslam Tarihi*, c. XII-XIII, (Çev.: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

İBNU'L-ADİM, *Bugyat At-Talab Fi Tarih Halab (Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri)*, (Yay.: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.

_____, *Buğyetü't- Taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1989.

_____, *Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 / 1055-1127)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2014.

İBNU'L-ESİR, *İslam Tarihi el-Kâmil fit-Tarih Tercümesi X-XII*, (Çev.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özyayın), Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1991.

İBNÜ'L KALANİSİ, *Şam Tarihine, Zeyl*, (Çev.: Onur Özatağ), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.

_____, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, (Terc.: H.A.R. Gibb), London 1932.

NASIR-I HÜSREV, *Sefernâme*, (Çev.: Abdülvehap Terzi), İstanbul 1994.

NIKETAS KHONIATES, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 1995.

_____, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195) Komnenos Hanedanı'nın Sonu ve II. Isaakios Angelos Devri*, (Çev.: Işın Demirkent), Dünya Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, (Çev.: Işın Demirkent), Dünya Yayınları, İstanbul 2004.

RABBI PETACHIA OF RATISBON, *Jewish Travellers*, (Ed. Elkan Nathan Adler), George Routledge&Sons, LTD., London 1930, ss. 64-91.

RAIMUNDUS AGUILERS, *Raymond D'Aguilers Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, (İngilizce çev.: John Hugh Hill-Laurita L. Hill), Philadelphia 1968.

ROBERT DE CLARI, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, (Çev.: Beynun Akyavaş), TTK Yayınları, Ankara 1994.

SIBT İBNU'L-CEVZİ, *Mirât ez-Zaman*, Recueil des Historiens des Croisades: Historiens Orientaux, III, Paris 1884.

SIBT İBNU'L-CEVZİ, *Mir'atü'z- Zeman Fi Tarihi'l-Ayan*, (Çev.: Ali Sevim.), TTK Yayınları, Ankara 2011.

SÜRYANİ MİHAİL, *Süryani Patrik Mihailin Vakayinamesi, İkinci Kısım 1042-1195*, (Çev.: Hrant D. Andreasyan), TTK Basılmamış Tercüme Eserler Kısım, Ankara 1944.

THE LENGTHY HEBREW FIRST-CRUSADE CHRONICLE, (Trans.: Robert Chazan) *European Jewry and The First Crusade*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1987.

THE SHORT AND TRUNCATED HEBREW FIRST-CRUSADE CHRONICLE, (Trans.: Robert Chazan) *European Jewry and The First Crusade*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1987.

TUDELA'LI BENJAMİN-RATİSBON'LU PETACHİA, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, (Çev.: Nuh Arslantaş), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul 2013.

TUDELALI BENJAMİN-RATİSBON'LU PETACHİA, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (Çev.: Nuh Arslantaş), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952 - 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 - 1162)*, (Çev.: Hrant D. Andreasyan, notlar Edouard Dulaurer-M. Halil Yinanç), TTK Yayınları, Ankara 2000.

WILBRAND VON OLDENBURG, *Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat*, (Çev.: Mehmet Ersan), İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yay., İzmir 2000.

WILLERMUS TYRENSIS, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, (Çev.: Ergin Ayan), Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009.

_____, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)*, (Çev.: Ergin Ayan), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

_____, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II (Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine Kadar, 1099-1143)*, (Çev.: Ergin Ayan), Gece Kitaplığı, Ankara 2018.

WILLIAM OF MALMESBURY, *Gesta Regvm Anglorvm*, (İngilizce terc. ve yay., R.A.B. Mynors- R. M. Thomson- M. Winterbottom), *The History of the English Kings*, c. I-II, Clarendon Press, Oxford 1998.

YILDIZ, Mukadder, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferleri Vakayinamesi Kitap I*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

Araştırma Eserler ve Makaleler

ADAM, Baki, “Sinagog”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul 2009, s. 222-224.

_____, Baki, “Tevrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 41, İstanbul 2012, ss. 40-45.

AGIBALOVA, Ye.- DONSKOY, G., *Ortaçağ Tarihi*, (Çev.: Çağdaş Sümer), Yordam Kitap, İstanbul 2017.

AKIN, Tuğba, *Haçlı Seferleri ve Doğu Hıristiyanları*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2011.

ALPTEKİN, Coşkun, “Türkiye Selçukluları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VIII, İstanbul 1992, ss. 209-406.

ALTAN, Ebru, “Birinci Haçlı Seferinin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis ”, *Tarih Dergisi*, Prof Dr. İsmet Miroglu’na Hatıra Sayısı 37, İstanbul 2002, ss. 45-49.

_____, Ebru, “İkinci Haçlı Seferi ve Selçuklular”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 681-686.

_____, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

ANDREA, Alfred J.-MADDEN, Thomas F., “Fourth Crusade (1202-1204)”, *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, ss. 451-456.

ANDREASYAN, Hrand D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, S. 1, İstanbul 1949, ss. 102-108.

ARSLANTAŞ, Nuh, “Hz. Peygamber’in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”, *İstem Dergisi*, S. 11, 2008, ss. 9-46.

_____, Nuh, *Emeviler Döneminde İslam Dünyasında Yahudiler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.

_____, Nuh, *İslam Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler (Abbasi ve Fatımiler Dönemi)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

_____, Nuh, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.

_____, Nuh, *Mısır'da Türkler, Araplar ve Yahudiler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

_____, Nuh, *Yahudiler ve Türkler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

ASBRIDGE, Thomas, *The First Crusade A New History*, London 2005.

AYÖNÜ, Yusuf, *Türkiye Selçukluları-Bizans Münasebetleri (1075-1116)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001.

BARKER, Ernest, *The Crusades*, Oxford University Press, London 1949.

BAŞTAV, Şerif, “ Bizans ve Haçlı Seferleri ”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, ss. 57-64.

BAUER, Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası*, (Çev.: Mehmet Moralı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

BEKAR, Mehmet Serdar, *Birinci Haçlı Seferi Esnasında İslam Dünyasının Sosyal Durumu (Suriye)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 1997.

BERRY, Virginia G., “The Second Crusade”, *A History Of The Crusades*, Vol. I, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 463-512.

BESALEL, Yusuf, *Yahudi Tarihi*, İstanbul 2000.

BRENNER, Michael, *Kısa Yahudi Tarihi*, (Çev.: Sevinç Altınçekiç), Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

CAHEN, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (Çev.: Mustafa Daş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

_____, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev.: Yıldız Moran), E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul 1984.

CATE, James Lea, "The Crusade Of 1101", *A History Of The Crusades*, Vol. I, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 343-367.

CHAZAN, Robert, *European Jewry and The First Crusade*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1987.

COHEN, Mark R., *Haç ve Hilal Altında Ortaçağda Yahudiler*, (Çev.: Ahmet Fethi), Köprü Kitapları, İstanbul 2013.

COWDREY, H. E. J., "The Peace and the Truce of God in the Eleventh Century", Published by: Oxford University Press on behalf of The Past and Present Society, ss. 42-67; Erişim Kaynağı: <<https://www.jstor.org/stable/649794>>, (24.10.2018).

DEMİRKENT, Işın, "Hittin Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri" *Belleten*, c. LIII, S. 205, TTK Yayınları, Ankara 1988, ss. 1547-1555.

_____, Işın, "1101 Yılı Haçlı Ordularına Karşı Mücadelede Selçuklu-Danişmendli İşbirliği", *Danişmentliler Döneminde Niksar'da Tıp, Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Niksar 2000, ss. 79-89.

_____, Işın, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, Dünya Yay. , İstanbul 1995, ss. 17-56.

_____, Işın, "Bizans" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1992, s. 230-244.

_____, Işın, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, S. 35, İstanbul 1994, ss. 65-78.

_____, Işın, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı, Doğulu Tarihçiler", *Belleten*, LIV/210, Ankara 1990, s. 863-898.

_____, Işın, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, ss. 651-668.

_____, Işın, "Haçlı Seferlerinin Mahiyeti ve Başlaması", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri (26-27 Mayıs 1997)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1998, ss. 1-14.

_____, Işın, “Haçlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XIV, İstanbul 1996, s. 525-546.

_____, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

_____, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Basımevi, Ankara 1996.

_____, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. I, TTK Yayınları, Ankara 2013.

DİRİMTEKİN, Feridun, *Haçlı Seferlerde İnönü-Eskişehir Meydan Muharebeleri*, İstanbul 1946.

DUBY, Georges, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitapevi, Ankara 1990.

DUNCALF, Frederic, “The Councils of Piacenza and Clermont”, *A History Of The Crusades*, Vol. I, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 220-252.

_____, Frederic, “The First Crusade: Clermont to Constantinople”, *A History of the Crusades*, Vol. I, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 253-279.

DURMAZ, Sayime, *Haçlılar ve Doğu Hıristiyanlığı: XI-XIII. Yüzyıllar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.

DÜZGÜN, Şaban Ali, “Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı’nın Haçlı Terörü”, *Dini Araştırmalar*, c. 7, S. 20, İstanbul 2004, ss. 73-92.

_____, Şaban Ali, “İki Dünyanın Karşılaştırılması: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Döneminde İlişkiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara 2002, s. 669-680.

ERER, Raşid, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.

ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, ss. 42-45.

ERKOÇOĞLU, Fatih, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Çizgi Kitapevi, Konya 2018.

FAYDA, Mustafa, "Zimmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul 2013, s. 428-434.

GILLINGHAM, John, "Richard I the Lionheart (1157-1199)", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, ss. 1031-1034.

GOITEIN, S. D., *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*, (Çev.: Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam), İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

GROEPLER, Eva, *Anti-Semitizm Antikçağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi*, (Çev.: Süheyla Kaya), Belge Yayınları, İstanbul 1999.

_____, Eva, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, (Çev.: Süheyla Kaya), Belge Yayınları, İstanbul 1999.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Yakın Şark III Suriye ve Filistin*, TTK Basımevi, Ankara 1987.

GÜNER, Yasemin, *Ortaçağ Avrupasında Yahudi Göçleri ve Yahudi Kültürü*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2007.

GÜRKAN, Salime Leyla, "Yahudi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul 2013, ss. 182-184.

_____, Salime Leyla, "Yahudilik" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul 2013, ss. 187-197.

_____, Salime Leyla, *Yahudilik*, İsam Yayınları, İstanbul 2012.

HEYD, Wilhelm, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev.: Enver Ziya Karal), TTK Yayınları, Ankara 2000.

HILLENBRAND, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev.: Nureddin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

HOLT, P. M., *Haçlı Devletleri ve Komşuları, Urfa Kontluğu, Antakya Prensiği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*, (Çev.: Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

_____, P. M., *Haçlılar Çağı 11. yüzyıldan 1517'ye Yakın Doğu*, (Çev.: Özden Arkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

JOHNSON, Edgar N., "The Crusade Of Frederick Barbarossa And Henry VI", *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 87-122.

JOHNSON, Paul, *Yahudi Tarihi*, (Çev.: Filiz Orman), İstanbul 2001.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

KALELİ, Emrullah, "Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm (1096-1190)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/1 (Yaz 2013), ss. 21-35.

_____, Emrullah, *Haçlı Seferleri Zamanında Bizans ve Batılılar (1096-1204)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

KARACA GÖLGESİZ, Sevtap, "I. Haçlı Seferi (1096) Öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun Siyasi Durumuna Bakış", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, S. 4, Edirne Temmuz 2012, ss. 141-153.

KAYA, Remzi, "Ehl-i Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1994, ss. 516-519.

KIRPIK, Güray, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları", *Turkish Studies*, Volume. 4/3, Ankara 2009, ss.1437-1452.

_____, Güray, "Haçlı Seferlerinde "Tanrı Barışı" Müessesesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, Isparta 2007, ss. 81-90.

_____, Güray, "Haçlıların Balkanlardaki Faaliyetleri ve Tesirleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 13, S. 39, 2009, ss. 351-363.

_____, Güray, *Doğunun ve Batının Gözünde Haçlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

KOCA, Salim, "Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?", *Akademik Bakış*, c. X, S. 20, Ankara 2017, ss. 15-34.

KOTAN, Necati, *Türk ve İslam Alemine Karşı Haçlı Seferleri*, Adana 1974.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Dil ve Tarih Fakültesi Basımevi, Ankara 1982.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal, “Birinci Haçlı Seferi’nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers ”, *Tarih Dergisi*, S. 41, İstanbul 2005, ss. 17–24.

_____, Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

LEWIS, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitapevi, Ankara 1996.

MAALOUF, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev.: Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

MADDEN, Thomas F., *The Concise History of the Crusades*, Rowman & Littlefield Publishers, 2013.

MAIER, Christoph T., “Crusade Propaganda and Attacks against Jews in the Late Twelfth and Thirteenth Centuries”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 213-226.

MAYER, Hans Eberhard, *The Crusades*, (İngilizce çev.: John Gillingham), Oxford University Press, Norwich 1978.

MCNEAL, Edgar H.- WOLFF, Robert Lee, “The Fourth Crusade”, *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 158-185.

MERÇİL, Erdoğan, “Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti’nin Durumu”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, ss. 83-89.

MICHAUD, Joseph Francois, *The History of The Crusades*, Vol. I, (Trans.: W. Robson), London 1852.

MORISSON, Cecile, *Haçlılar*, (Çev.: Nermin Acar), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2005.

MULINDER, Alec, “Crusade of 1101”, *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, ss. 304-307.

NÂNÂ, Mahmut, *Yahudi Tarihi*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

NICHOLSON, Helen J., “Third Crusade (1189-1192)”, *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, ss. 1174-1181.

NICOLLE, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, (Çev.: L. Ece Sakar), Osprey Askeri Tarih Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

_____, David, *Dördüncü Haçlı Seferi*, (Çev.: Gürkan Ergin), Osprey Askeri Tarih Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

_____, David, *İkinci Haçlı Seferi 1148*, (Çev.: L. Ece Sakar), Osprey Askeri Tarih Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

NOMIKU, H. A., *Haçlı Seferleri*, (Çev.: Kriton Dinçman), İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

OLDENBOURG, Zoé, *The Crusades*, (İngilizce çev.: Anne Carter), New York 1966.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2015.

ÖNKAL, Ahmet, “Baytülmidrâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1992, s. 95.

ÖZEL, Ahmet, “Gayrı Müslim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, s. 418-427.

ÖZER, Serkan, *Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2010.

PAINTER, Sidney, “The Third Crusade: Richard the Lionhearted and Philip Augustus”, *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 45-85.

PATRICK LE ROUX, *Roma İmparatorluğu*, (Çev.: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

PAYNE, Robert, *The Crusades A History*, Wordsworth Editions, London 1998.

PETERS, Edward, *The First Crusade The Chronicle of Fulcher of Chartres and other Source Materials*, Materials, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971.

PHILLIPS, Jonathan, “Latin East 1098-1291”, *The Oxford History of The Crusades*, (Edited by Jonathan Riley-Smith), Oxford University Press, Oxford 1999, ss. 111-137.

_____, Jonathan, "Second Crusade (1147–1149)", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, ss. 1084-1090.

PIRENNE, Henri, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev.: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

_____, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, (Çev.: Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

POWELL, James M., "Fifty Crusade (1217-1221)", *The Crusades An Encyclopedia*, (Ed. Alan V. Murray), Santa Barbara California 2006, ss. 427-431.

PRAWER, Joshua, "The Settlement of the Latins in Jerusalem", *Speculum*, Vol., 27, The University of Chicago Press, 1952, ss. 490-503.

_____, Joshua, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Clarendon Press, Oxford 1988.

_____, Joshua, *The World of the Crusaders*, London 1972.

RICHARD, Jean, *The Crusades, c. 1071- c. 1291*, (İngilizce terc., Jean Birrell), Cambridge University Press, Cambridge 1999.

RILEY-SMITH, Jonathan, "The First Crusade and The Persecution of The Jews", *Persecution and Toleration*, (Ed. W. J. Shields), Studies in Church History, Vol. 21, Oxford 1984, (Published online: 21 March 2016) ss. 51-72.

_____, Jonathan, *Haçlılar Kimlerdi?*, (Çev.: Berna Kılınçer), Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.

_____, Jonathan, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 2003.

RUDERMAN, David B., *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, (Çev.: Lizet Deadato), İnkılap Kitapevi, İstanbul 2013.

RUELLAND, Jacques G., *Kutsal Savaşlar Tarihi*, (Çev.: Teoman Tunçdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I-III, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 2008.

SAKARYA, Ülkem, *Dördüncü Haçlı Seferi (1204)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004.

SCHEIN, Sylvia, “Between East and West The Jews in The Latin Kingdom of Jerusalem 1099-1291”, *East and West in the Crusader States: Context, Contacts, Confrontations*, (Ed. Krijnie Ciggaar-Adelbert Davids-Herman Teule), Luven 1996, ss. 31-37.

SEVİM, Ali, “Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997 İstanbul)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, ss. 91-113.

_____, Ali, “Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)”, *TAD*, Ankara 1963, C. I-1, s. 319-321.

_____, Ali, “Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. I, S. 1, Ankara 1963, ss. 319-321.

_____, Ali, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Basımevi, Ankara 1990.

_____, Ali, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086’ya Kadar)*, TTK Basımevi, Ankara 1988.

_____, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK Basımevi, Ankara 1971.

_____, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

SHARON, Moshe Sevilla, *İsrail Ulusu’nun Tarihi*, Yeruslayim 1981.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Haçlı Seferleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

STEVENSON, W. B., *The Crusaders in The East*, Cambridge Universty Press, Beirut 1968.

STRAUSS-ASHTOR, E., “Saladin and The Jews”, *Hebrew Union College Annual*, Vol. 27, 1956, ss. 305-326.

STRAYER, Joseph R., “The Crusade of Louis IX”, *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 487-518.

SUSA, Ahmet, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, (Çev.: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

SWARTZ, Merlin, “İslam’ın Doğuşunu İzleyen Yıllarda Arap Toprakları’ndaki Yahudilerin Durumu”, (Terc.: Levent Öztürk), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, Sakarya 2001, ss. 469-488.

ŞEŞEN, Ramazan, “Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı”, *Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997, İstanbul)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, ss. 33-44.

_____, Ramazan, *Selahaddin Eyyubi ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

TAGUIEFF, Pierre-André, *Antisemitizm*, (Çev.: Işık Ergüden) Dost Kitapevi, Ankara 2017.

TATE, George, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu*, (Çev.: Orçun Türkay), YKY Yayınları, İstanbul 2015.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2013.

TÜMER, Günay- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

USTA, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

VAN CLEVE, Thomas C., “The Crusade of Frederick II”, *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 429-462.

_____, Thomas C., “The Fifty Crusade”, *A History Of The Crusades*, Vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), The Universty of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, ss. 397-428.

VASILIEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çev.: Arif Müfid Mansel), c. I, Ankara 1943.

YAVAŞ, Halil, *V. Haçlı Seferi ve İslam Dünyasına Etkileri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2015.

YILDIZ, Şevket, “Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler”, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.18, S.1, Bursa 2009, ss. 509-528.

ÖZGEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı-Soyadı: Melek Kaya

E-mail: melek.kaya@siirt.edu.tr

Tel: 05372679358

Ünvanı: Araştırma Görevlisi

EĞİTİM DURUMU

DERECE	BÖLÜM	ÜNİVERSİTE	YIL
Lisans	Tarih	Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	2009-2013
YÜKSEK LİSANS	Tarih Anabilim Dalı	Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2016-2019

YABANCI DİLLER: İngilizce: 78.75 (YDS-2016 Sonbahar Dönemi)

ALES: 89.80 (2014 Sonbahar Dönemi)